

JOHN H. ARNOLD

TARİH

KÜLTÜR KİTAPLIĞI 75

DOST

KÜLTÜR KİTAPLIĞI: 75

D

John H. Arnold

Londra Üniversitesi'nde bulunan Birkbeck College'de Ortaçağ tarihi ve tarih felsefesi okutmaktadır.

Arnold, John H.
Tarih
ISBN 978-975-298-333-5 / Türkçesi: Sevda Çalışkan
Ekim 2007, Ankara, 167 sayfa
Kültür Kitaplığı: 75; Tarih: 18

TARİH

John H. Arnold

DOST

ISBN 978-975-298-333-5

History
John H. Arnold

Birinci baskı, Ekim 2007, Ankara

Türkçesi, Sevda Çalışkan

Teknik hazırlık, Mehmet Dirican - DOST İTB
Baskı, Pelin Ofset Ltd. Şti.; Mithatpaşa Cad. No: 62/4, Kızılay/Ankara

Dost Kitabevi Yayınları
Meşrutiyet Cad. No: 37/4, Yenişehir 06420 Ankara
Tel: (0.312) 435 93 70 • Faks: (0.312) 435 79 02
www.dostyayinevi.com • bilgi@dostyayinevi.com

İÇİNDEKİLER

Annem, Babam, Ruth ve Victoria'ya

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR

Genel olarak 'tarih' üzerine yazılabilecek üç tür kitap vardır. Böyle bir kitap bir uygulama kılavuzu olabilir. Bilgi kuramları hakkında felsefi bir araştırma olabilir. Veya, belli bir yaklaşımı savunan bir polemik biçiminde olabilir. Bu kitap tarihe bir giriş niteliğinde olduğundan, üç türe de biraz benzemekle birlikte tam olarak hiçbiri sayılmaz. Bir ilham kaynağı olması ve heves uyandırması umularak yazılmıştır. Bu kitapta benim tarihin ne olduğu, nasıl araştırılması gerektiği ve kimler için yazıldığı hakkındaki kişisel görüşlerim yansıtılmaktadır. Ancak, başka yollar da olduğunu, başka argümanlar da geliştirilebileceğini sürekli olarak belirttim; umarım okuyucuda daha ileri araştırmalar yapma isteği uyandırır.

Bu kitap kabaca üç kısımdan oluşmaktadır. İlk üç bölümde bazı sorular sormaya, okuyucunun ilgisini çekmeye ve geçmişte tarihin ne anlama geldiğine (kısaca) bakmaya çalıştım. 4. ve 5. bölümde 'tarih yapmak' konusuna girdim ve kaynaklarla çalışma ile yorumlamadan söz ettim. Son bölümlerde ise, tarihin konumu, anlamı ve niye önemli olduğu konusundaki düşüncelerimi belirttim.

Kitaptaki bölümler son halini almadan önce çok sayıda kişi tarafından okundu. Birçok konuda beni düzelten bu

kişilere minnet borçluyum. Özellikle Yeni Dünya'ya East Anglia'dan yapılan göçler konusunda uzman olan ve beni George Burdett'e yönlendiren Barbara MacAllan'a teşekkür borçluyum. Onun büyük yardımları olmadan 4. Bölüm yazılamazdı. Bu veya başka konularda yapılmış olan hataların tümü bana aittir. Suçlanmaktan muaf olan ve kendilerine şükran duyduğum diğer kişiler ise şunlardır: Edward Acton, Katherine Benson, Peter Biller, Stephen Church, Shelley Cox, Simon Crabtree, Richard Crockett, Geoff Cubitt, Simon Ditchfield, Victoria Howell, Chris Humphrey, Mark Knights, Peter Martin, Simon Middleton, George Miller, Carol Rawcliffe, Andy Wood, ve Oxford University Press'teki daha birçok adsız okuyucu. Bana tarih konusunda öğrettikleri şeyler için de University of York'taki Tarih Bölümü ile Ortaçağ Araştırmaları Merkezi'nin çalışanlarına ve öğrencilerine teşekkür etmeliyim. Son olarak, en büyük teşekkür borcumun her zaman tarih konusunda tartışma yapmaya ve bana neden yanıldığımı anlatmaya istekli olan babama olduğunu belirtmeliyim.

I. Bölüm

CİNAYET VE TARİH HAKKINDA SORULAR

İşte, size gerçek bir öykü. 1301 yılında Guilhem de Rodes, Pirene dağlarındaki köyü Tarascon'dan Güney Fransa'daki Pamiers şehrine doğru aceleyle yola çıktı. Oradaki Dominiken manastırında keşiş olan kardeşi Raimond'u görmeye gidiyordu. Yol, Ariège ırmağının aktığı vadi boyunca yaklaşık 30 kilometreydi ve yürüyerek gittiği için Guilhem'in oraya varması en azından bir gün alacaktı. Ama bu derhal yapması gereken bir yolculuktu, çünkü kardeşi ona her ikisinin de tehlikede olduğunu bildiren bir mektup yollamıştı. Hemen gelmesini istemişti.

Pamiers'deki manastıra vardığında, kardeşi ona ürkütücü bir haber verdi. Raimond birkaç gün önce manastıra bir *beguin*'in (hiçbir resmi tarikata üye olmayan yarı-keşiş) geldiğini söyledi. Bu adamın adı Guilhem Déjean'dı ve iki kardeş için büyük bir tehlike oluşturuyordu. Déjean Dominikenlere, Pirene dağlarındaki Montaillou köyünde oturan Pierre ile Guilhem Autier adındaki iki sapkını ya-

kalamak için yardım etmeyi teklif etmişti. Déjean bu sapkınların varlığından şöyle haberdar olmuştu: Geceyi geçirmek için yanında kaldığı bir adam, Déjean'ın bu sapkın dine katılabileceğini düşünerek kendisini onlarla tanıştırmayı teklif etmişti. Déjean Autier kardeşler ile tanışmış ve onların güvenini kazanmıştı; artık onlara ihanet edebilirdi.

Ama Raimond'u asıl ürküten şey, Déjean'ın manastırda bu sapkınlar adına çalışan bir casus olduğunu iddia etmesiydi. *Beguin*'in söylediğine göre bu casus, sapkınlarla bir din adamı olmayan ve Autier'lerin dostu olan erkek kardeşi aracılığıyla ilişki kuruyordu. Bu kardeşin adı Guilhem de Rodes idi; casus olduğu iddia edilen kişi ise Raimond de Rodes idi. Çok korkmuş olan Raimond kardeşine sordu: "Bu doğru mu?" "Hayır," diye cevapladı Guilhem de Rodes. "*Beguin* yalan söylüyor."

Bu da bir yalandı. Guilhem de Rodes, adı geçen sapkınlarla 1298 baharında tanışmıştı. Onların vaazlarını dinlemiş, onlara yemek ve yatacak yer vermişti ve aslında onlarla akrabaydı: Sapkınlar onun dayılarıydı. Autier'ler bir süre Ariège ırmağı boyunca sıralanan küçük köy ve kasabalarda noterlik yaptıktan sonra gittikleri Lombardiya'dan yeni dönmüşlerdi. Lombardiya'dayken, 13. yüzyıl boyunca Güney Fransa'da egemen olmuş ama daha sonra kilise sorgucularının çabaları sonucu neredeyse ortadan kalkmış olan Katharosculuk inancına geçmişlerdi. Pierre ile Guilhem Autier bu inancı yeniden canlandıracaklardı.

Katharosculuk Hıristiyanlık içinde bir sapkınlıktı. Katharos inancına sahip olanlar kendilerine 'İyi Hıristiyanlar' diyorlar ve havarilerin gerçek misyonunu kendilerinin taşı-

dıklarına inanıyorlardı. Aynı zamanda iki Tanrı olduğuna inanıyorlardı; bunların biri ruhu yaratmış olan İyi Tanrı, diğeri ise, maddesel dünyayı yaratmış olan Kötü Tanrı idi. Bu 'ikili' inanç Roma Katolik inancına ters düşüyordu; ama zaten Katharoscular Roma Katolik Kilisesinin yozlaşmış olduğunu düşünüyor, ona 'Babil Fahişesi' diyorlardı. On üçüncü yüzyılın başlarında Fransa'nın güneyinde binlerce Katharoscu vardı. Oysa 14. yüzyıla gelindiğinde, çoğu Pireneler'deki dağ köylerinde saklanan yalnızca on dört Katharoscu kalmıştı. Yine de yerleşik inancın yetkilileri bu tarz inançlara göz yummuyordu. İşte Pamiers'deki manastırdaki Dominikenler Autier'leri bu yüzden ele geçirmek istiyorlardı. Rodes kardeşlerin Guilhem Déjean yüzünden karşı karşıya kaldıkları tehlike de bu nedenle çok büyüktü.

Guilhem de Rodes, kardeşinden ayrılıp Pireneler'deki köyüne döndü. Bir otuz kilometre daha yürüyerek (sapkınların kardeşi olan) Raimond Autier'i Déjean konusunda uyarmak için Ax köyüne gitti. Köyüne dönünce, komşu köy olan Qui'de oturan Guilhem de Area adlı bir adamı da uyardı. Bütün bunları daha sonra ortaya çıkan olayları tetiklemek için yapıp yapmadığını bilmiyoruz.

Guilhem de Area, Katharoscuların en büyük destekçilerinden biriydi. Hemen *beguin* Déjean'ı buldu ve ona Autier kardeşleri arayıp aramadığını sordu. Déjean aradığını söyleyince, Guilhem de Area kendisini onların yanına götürmeyi teklif etti. Buna memnun olan ve hiçbir şeyden kuşkulanmayan *beguin* teklifi kabul etti. Birlikte dağların içindeki Larnat köyüne gittiler.

Guilhem de Rodes'un aynı gece geç saatlerde duyduğuna göre, *beguin* Larnat'nın dışındaki köprüye ulaştığında

1. Ortaçağ'da Languedoc'daki (Güney Fransa) şehirler ve köyler. Guilhem Déjean'ın cesedinin Larnat'nın güneyinde bir yerlerde olduğu tahmin edilmektedir.

karşısına iki adam çıktı. Bunlar Philippe de Larnat ile Pierre de Area idi (Guilhem de Area'nın kardeşi). Ve olay şöyle gelişti:

> Onu (Déjean'ı) hemen yakalayıp başına öyle bir vurdular ki sesini çıkaracak hali kalmadı. Onu Larnat civarındaki dağlara götürüp sapkınları yakalamaya geldiğinin doğru olup olmadığını sordular. Doğru olduğunu itiraf etti; bunun üzerine Philippe ile Pierre onu kayalıkların üzerinden uçuruma attı.

Cinayet uzun yıllar gizli kaldı. Bu süre içinde Guilhem de Rodes, Raimond de Rodes ve Autier'ler güvendeydi.

Uzun süre unutulmuş olan bu cinayeti nasıl yorumlayacağız? Cinayet 1308 yılında Guilhem de Rodes sapkınlık ve sapkınlar hakkında bildiklerini itiraf ettiğinde sorgulama kayıtlarına geçti. Üç ayrı tanık tarafından anlatıldı. Guilhem, Katharoscularla ilişki kurduğu suçlamasıyla, altmış kişiyle birlikte hapse mahkum edildi. Bu öykü on dördüncü yüzyıldan günümüze küçük, karanlık, büyüleyici bir öykü olarak kaldı. O halde bu 'tarih'tir; yani, uzun zaman önce olmuş bir şeyin şimdi yeniden anlatılan gerçek öyküsü. İşte geçmiş yeniden canlandırıldı ve o zaman ile şimdiki zaman arasındaki eşitsiz ilişki yeniden kuruldu. O zaman tarihçinin işi bitti mi, Tarih'e bu kısa giriş tamamlandı mı?

Yolculuğumuzu bu kadar çabuk sonlandırmayalım. Daha Guilhem Déjean cinayeti hakkında sorulmamış, genel olarak tarihe ilişkin olarak da sorulmayı bekleyen sorular var. Bu kitapta ortaya çıkacağı gibi, tarih yazma süreci ('tarihçilik') sorularla doludur. Birinci bölümü bir kısmı şimdiden akla gelmiş olabilecek bu soruları incelemeye ayırabiliriz.

Birçok bakımdan tarih sorularla başlar ve biter; yani aslında hiç bitmez, o bir *süreç*tir.

Dil yanıltıcı olabilir. 'Tarih', genellikle hem geçmişin kendisi, hem de tarihçilerin geçmiş hakkında yazdıkları şeyler anlamında kullanılır. 'Tarihçilik' ise, hem tarih yazma süreci hem de bu sürecin araştırılması anlamında kullanılır. Ben bu kitapta 'tarihçilik' sözcüğünü tarih yazma süreci, 'tarih' sözcüğünü ise bu sürecin sonunda ortaya çıkan şey anlamında kullanıyorum. İleride göreceğimiz gibi, bu kitapta (benim kullandığım anlamdaki) 'tarih' ile 'geçmiş' arasında temel bir fark olduğu ileri sürülmektedir.

O halde yukarıda anlatılan öykü bu sayfalara nasıl ulaştı? Bunun birçok farklı cevabı var. En basit olanı ile başlayabiliriz. 1308 yılında Guilhem de Rodes dört kez Geoffroi d'Ablis adlı bir sorgucuya ifade verdi. D'Ablis Papa'dan aldığı yetkiyle Pireneler'deki sapkınlığı araştırmak üzere gelmişti. İstediği herkese karşısına gelip yerleşik inançla ilgili sorularını cevaplamasını emretme ve onlardan yalnızca kendi eylemlerini değil, hayatta olsun ya da olmasın, başkalarının eylemleri hakkında bildiklerini de itiraf etmelerini talep etme yetkisi vardı. Sorgucu, itiraflarını dinlediği kişilerin tövbe etmelerini isteyebilir veya onlara sapkınlık eylemlerine karışmanın göstergesi olarak sarı haç takmaktan diri diri yakılmaya kadar uzanan bir sürü farklı ceza verebilirdi.

Guilhem de Rodes'un yakalanmasına neden olan soruşturma, Guilhem'in bir başka kardeşi olan Géraud de Ro-

des'un kendiliğinden sorgucuya gidip, Katharosculukla ilgisi olan insanların adlarını vermesiyle başlatılmıştı. Onun itirafı, Guilhem'in itirafı ve en azından on beş kişinin daha itirafları sorgulama kayıtlarına geçti. Tanıklar d'Ablis tarafından kendilerine yöneltilen bir dizi standart soruyu cevapladılar ve kendileri de bazı ek bilgiler verdiler; cevapları sorgucunun katipleri tarafından kayda geçirildi ve ileride kullanılmak üzere saklandı. Bu kayıtların bazıları günümüze ulaştı, böylece onların on dördüncü yüzyıldaki konuşmalarını hâlâ duyabiliyoruz. Bu kayıt çağdaş bir tarihçi tarafından elden geçirildi ve basıldı. Guilhem Déjean'ın size anlattığım öyküsünde bu malzemenin bir kısmını kullandım.

Ancak sorular burada bitmiyor. Daha sonraki bir bölümde kanıtlar, kanıtların kullanımı ve sorunları ile ilgili daha çok şey söyleyeceğim. Şimdilik öyküye geri dönelim. Umarım ilginizi çekmiştir; bu öyküyü seçmemin nedeni benim çok ilgimi çekmiş olması. İlgimizi çekiyor, çünkü bu bir cinayet öyküsü ve böyle korkunç öykülerden suçlulukla karışık bir zevk alma duygusu bizim için çok tanıdık bir şey. Aynı zamanda bu gerçek anlamda bir 'öykü'; çünkü başı, ortası ve sonu var ve bu yüzden de çok 'doyurucu'. Eğer önceden Ortaçağ insanlarının da böyle şeyler yaptıklarını bilmiyorduysak, bize ilginç ve şaşırtıcı gelebilir. Öyküdeki insanlar krallar, prensler veya azizler değil, bizim gibi sıradan insanlar. Onlar hakkında bir şeyler öğrenmek de hoşumuza gidiyor olabilir.

Belki de bu öykü aynı zamanda bize yabancı geldiği için de ilgimizi çekiyor. Yazar L. P. Hartley, "Geçmiş yabancı bir ülkedir; orada her şey farklı biçimde yapılır," der. Bilimkurgu yazarı Douglas Adams ise tam tersini söyler: Geçmiş

gerçekten de tam anlamıyla yabancı bir ülkedir; orada her şey *bizim yaptığımız gibi* yapılır. Bu iki önermenin ortasında bir yerde bizi geçmişe çeken ve tarihi incelemeye yönlendiren adlandıramadığımız bir öğe bulunmaktadır. Yukarıda anlatılan öykü her iki görüşe de yatkındır. Mektup göndermenin, akraba ziyaretlerinin, seyahate çıkmanın nasıl şeyler olduğunu bilir ve anlarız. Kendi başımıza gelmemiş olsa da, baskı ve zulmün ve cinayetin ne demek olduğunu da biliriz. Eğer öyküde geçen adları sizin kendi dilinize çevirsem ('Guilhem' İngilizce'de 'William' olur) o zaman bize biraz daha yakınlaşırlar. Kullandığım adlar o zamanda ve o yerde kullanılan dil olan Occitan dilinde. Aslında burada biraz gerçeklerden saptım; çünkü orijinal kayıtlar Latince ve belki benim de o dili kullanmam ve kayıtlarda geçtiği gibi *Guillelmus* demem gerekirdi.

Ama başka bir açıdan da, öyküde geçen adlar bize yabancı. Guilhem adında bu kadar çok insan olması biraz garip; üstelik biz soyadı olarak doğum yerimizi kullanmayız ('de Rodes' 'Rodes denilen yerden' anlamına gelir). Din nedir biliriz ama sapkınlık, sorguculuk, ve iki Tanrı inancı gibi şeylere yabancıyız. Bunu garip bir 'kör inanç' olarak mı değerlendiriyoruz? Yoksa Tanrı'nın Oğlu'nun yeryüzüne inmesi, çarmıhta ölmesi ve dirilmesi inancı kadar normal bir şey olarak mı görüyoruz? 'Sapkınlık' yalnızca kendisinden sapılabilecek 'yerleşik' bir inancın olduğu yerde bulunabilir. Ortaçağ'da hem Katolikler hem de Katharoscular 'gerçek' Hıristiyanların kendileri olduklarına inanıyorlardı. Günümüzde felsefemiz ve inançlarımız ne olursa olsun, bu iki gruptan herhangi biriyle gerçek bir ilişki kurduğumuzu söyleyebilir miyiz?

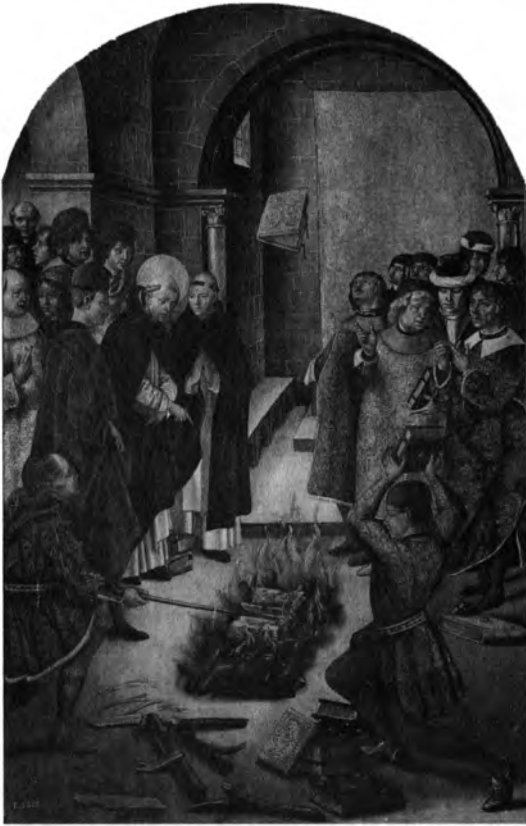
Kayıtları biraz daha okursak, gözümüze başka farklılıklar da çarpacaktır. Guilhem de Rodes ile kardeşi belli ki okuma yazma biliyorlardı (mektupla haberleşmişlerdi), ama bu oldukça ender rastlanan bir durumdu; çünkü o zamanlar pek az kişi okuma yazma bilirdi. Aslında on dördüncü yüzyılda 'okur-yazarlık' kavramı çok başka bir anlama geliyordu. Eğer size *litteratus* ('okur-yazar') deniyorsa, bu Latince bildiğiniz ve kutsal metinleri yorumlayabildiğiniz anlamına gelirdi. Kişinin kendi dilindeki okur-yazarlığı, her ne kadar yararlı bir şey olsa da, gerçek anlamda 'okur-yazarlık' sayılmazdı. Occitan (veya Almanca, Fransızca, İngilizce vb.) dilini okuyup yazabilseniz bile size hâlâ *illiteratus* ('okur-yazar olmayan') denirdi. Bazıları tanıdık, bazıları da yabancı gelen bu öğeler aklımıza başka sorular da getirebilir.

Sorgulama kayıtlarına geçen tek olay Guilhem Déjean cinayeti değildi. Elbette 1301 yılında Pireneler'de, Güney Fransa'da, Avrupa'da veya genel olarak dünyada meydana gelmiş tek olay bu değildi. Tarihçiler geçmişte olmuş *her* olayı anlatamaz, sadece bazılarını seçerler. Eldeki kayıtlarda bazı boşluklar var (d'Ablis'nin kayıtlarının bazı sayfaları kayıp), bazı alanlarda ise hiç kanıt yok. Ama yalnızca elimizdeki kanıtlara bakarak bile, söylenecek çok şey *olabilir*. Tarihçiler kaçınılmaz olarak bunlar arasından hangilerinin söylenebileceğine ve söylenmesi gerektiğine karar verirler. Öyleyse 'tarih' (yani biz tarihçilerin anlattıkları geçmişe ilişkin gerçek öyküler) yalnızca bizim dikkatimizi çekmiş olan ve çağdaşlarımızın bilmeleri gerektiğini düşündüğümüz şeylerden oluşur. Daha sonraki bir bölümde göreceğimiz gibi, tarihçilerin gerçek öyküler arasında seçim

yapmalarını sağlayan nedenler yıllar boyu değişime uğramıştır.

Anlatmak üzere Déjean cinayetini seçtikten sonra, bu cinayetin daha geniş bir çerçevede ne ifade ettiğine de karar vermemiz gerekir. Modern bir tarihçinin yukarıda anlatılana benzer bir öyküyü, üzerinde hiçbir yorum yapmadan aktarması alışıldık bir şey değildir. On dokuzuncu yüzyılın sonlarıyla yirminci yüzyılın başlarında bazı tarihçiler bu biçimde, yani yalnızca geniş bir okuyucu kitlesine ilginç geleceğini düşündükleri bazı tarihsel belgeleri toplayıp çevirerek çalışmışlardır. Bu tarz kitaplar zengin birer hazinedir ve başka tarihçilerin daha ayrıntılı çalışmalar yapmalarına yardımcı olmuştur. Bunları okumak da çok zevklidir, çünkü geçmişe duyulan sevgi ve ilgiyi artırırlar. Ama birçok modern tarihçi için bu yeterli değildir. Bizlerin geçmişi yalnızca canlandırması değil, *yorumlaması* da gerekir. Öyküyü geniş bir bağlam içerisine oturtmak yalnızca 'ne olduğunu' anlatma değil, aynı zamanda olan şeyin ne anlama geldiğini de açıklama çabasıdır.

Déjean cinayetini nasıl bir bağlama oturtabiliriz? Burada birçok olasılık var. En uygun olanı, bu olayın engizisyon ve sapkınlık tarihi içine yerleştirilmesi olur. Öykü bize Katharosculuk inancıyla ilişkisi olan insanları, onların eylemlerini ve inançlarını anlatıyor. Aynı zamanda Kahtarosculuk tarihini de anlatıyor: d'Ablis'nin sorgu kayıtlarını okuyarak Autier sapkınlarının kaç kişiyi bu inanca döndürdüğünü öğreniyoruz. Belgelerde insanların 'Engizisyon (Sorgulama)' yerine 'sorgucular'dan söz ettiği de dikkatimizi çekebilir. Bunun sebebi o dönemde 'Engizisyon'un henüz resmi bir kurum olarak oluşmamış olması, yalnızca (Geoffroi d'Ablis

2. Aziz Dominik (resmin sağındaki) Katharoscu sapkınlarla mücadele ediyor. Kitaplar ateşe atılıyor, sapkınların kitapları yanıyor, yerleşik inanca ait metinler ise mucizevi bir biçimde alevlerin üzerine yükseliyordu. Aslında Dominik sorgucu değildi (ama tarikatının üyeleri sonradan öyle oldular); ancak ateşte yakmak, tövbe etmeyen sapkınlara verilen ceza olarak kaldı. (Pedro Berruguete, on beşinci yüzyıl sonları.)

gibi) bireysel sorgucuların bulunması ve (Pireneler'deki dağ köylerinde sapkınlığı araştırmak gibi) bazı özel görevler yapmalarıydı. 'Sorgulama' denilen şey, d'Ablis ile onun gibi başkalarının yürüttükleri hukuki sürecin adıydı. Bu, on üçüncü yüzyılın başlarında, bir sapkınlık ile mücadele yöntemi olarak geliştirilmişti. D'Ablis'nin kayıtları bize sorgulama sürecinin –yani sapkınlığın nasıl araştırılıp kayda geçirildiğinin– zaman içinde nasıl değiştiğini de gösteriyor. Guilhem de Rodes'un itirafını 1240'larda yapılmış olan bir başka itirafla karşılaştırınca görüyoruz ki, sorgulamaların başladığı ilk dönemlerdeki tanıklara göre Guilhem'den daha uzun ve daha ayrıntılı bir ifade vermesi istenmiştir. Bunun sebebi sapkınlığın artık farklı bir tehdit olarak görülmesi ve sorgucuların bağışlayıcılığının da buna bağlı olarak değişmekte olmasıdır.

Déjean cinayetini suç tarihi içine de yerleştirebiliriz. Ortaçağ'da bazıları oldukça ünlü olan başka cinayet öyküleri de vardır. Bu öyküyü 1170'de işlenen Thomas Becket cinayetiyle, 1304'te William Wallace'ın idam edilmesiyle, veya İngiltere kralı III. Richard'ın işlediği söylenen suçlarla karşılaştırabiliriz. Veya toplumun daha alt tabakalarında işlenen suçlara odaklanır, mahkeme kayıtlarından bunları bulup çıkartır ve Ortaçağ'da şiddetin yaygınlığından, kullanılan yöntemlerden, soruşturma ve cezalardan ve suç işleme sebeplerinden bahsedebiliriz. Bir başka açıdan bakarsak, öyküyü Languedoc tarihinin bir parçası olarak da görebiliriz. 'Oc dili' anlamına gelen 'Languedoc' sözcüğü Güney Fransa'daki bu bölgeyi tanımlamak için kullanılmaktaydı, çünkü burada yaşayanlar 'evet' anlamında kuzeyde yaşayanların kullandığı 'oui' sözcüğü yerine 'oc' sözcüğünü kullanı-

yorlardı. Languedoc'ta sapkınlık olduğu için on üçüncü yüzyılın başlarında Papa'nın emriyle bölgeye bir mücadele ekibi gönderilmişti. Languedoc ayrı bir ülke gibiydi, çünkü burada yaşayanlar kendilerini Paris çevresindeki bölgeden çok Katalonya'ya ait hissediyorlardı. Sapkınlıkla yapılan bu mücadele sonucunda Fransa'nın kuzeyi güneyde siyasal denetimi ele geçirdi. Yeni siyasal efendilerinin egemenliğinde Languedoc'un yatışması epey uzun zaman aldı; birçok bakımdan da Güney Fransa kendini hâlâ Paris merkezli kuzeyden farklı hissetmektedir. Yani Katharosculuğun (ve belki de Déjean cinayetinin) savunulmasının Fransız siyasi tarihi ile de yakından ilişkisi vardı.

Son olarak, öykünün kendisini tümüyle göz ardı ederek içindeki ayrıntılara bakabiliriz. Yukarıda okur-yazarlık konusundan söz etmiştim; bu konu din adamları dışında kalan halkın eğitim düzeyi ile ilgilenen bir tarihçi için yararlı bir bilgidir. Déjean Larnat yakınlarındaki bir köprüde saldırıya uğramıştı; kayıtları biraz daha okursak görürüz ki Tarascon'un ve diğer köylerin yakınlarında da böyle köprüler vardı. Bunlar bize bölgenin coğrafyası hakkında bilgi vermektedir. İtirafının bir yerinde Guilhem de Rodes bir keresinde sapkınları 'döşemenin altında hububat ambarı olarak kullanılan yerde' sakladığını söylüyor. Bir başka sefer de sapkınlar Guilhem'in Tarascon yakınlarındaki bir tarlada bulunan kulübesinde kalmışlar. Bu yolla tarım ve mimari hakkında bilgi edinebiliriz. Bir başka yerde Guilhem iş için Ax köyüne gittiğini ve yine bir keresinde Foix kontunun yanında askeri eğitim aldığı için köyünde bulunmadığını söylüyor. O halde Guilhem'in ve ondan yola çıkarak onun toplumsal sınıfına ait insanların yaşamları hak-

kında başka şeyler de öğreniyoruz. Guilhem'den itiraf ettiği olayların tarihlerini vermesi istenmiş. Tarih verirken genellikle bir yortudan söz etmiş; örneğin 'Aziz Vaftizci Yahya yortusundan on beş gün sonraydı' (Haziran'da) gibi şeyler söylüyor. Bu bize Guilhem'in zamanı nasıl algıladığı ve sapkın akımlara ilgi duyan biri için bile azizlerin ne kadar önemli olduğu konusunda ışık tutuyor. Diğer sorgu kayıtlarını da incelersek, bunlara benzer bir sürü başka bilgi bulabiliriz. Yani Guilhem'in itirafını çevreleyen koca bir dünya var; kendisi için çok alışıldık olan ama bize kendisini bölük pörçük parçalar halinde gösteren bir dünya.

Bunlar benim Déjean cinayetinin içinde değerlendirilebileceğini düşündüğüm olası bağlamlar. Başka okuyucuların aklına başka bağlamlar da gelebilir. İlerde göreceğimiz gibi, farklı çağlardaki tarihçiler bu olayı muhtemelen farklı biçimlerde yorumlarlardı. Bazıları olayı hiç de ilginç bulmazdı. Bu gibi kararlar şansa veya akla değil, bizi neyin *ilgilendirdiğine* bağlıdır. Tarihçiler olarak bizler de kendi çıkarlarımız, ahlak anlayışımız, felsefemiz, dünyanın düzeni ve insanlar hakkındaki görüşlerimiz tarafından yönlendiriliyoruz. Belgelerdeki kayıtlar bize resimler ve bilmeceler, yani güçlükler sunuyor. Guilhem de Rodes, öyküsündeki her ayrıntıyı açıklamıyor. Örneğin belgeler bize neden manastırda kimsenin Guilhem'in kardeşini sorgulamadığını söylemiyor; ne de Guilhem Déjean'ın gerçek amacının ne olduğunu biliyoruz (yerleşik görüşe son derece bağlı bir dindar mıydı, yoksa Dominikenlere yaranmaya çalışan biri mi?). Guilhem de Area ile işbirlikçilerinin Déjean'ı niye uçuruma attıklarını da bilmiyoruz (Autier'leri mi, kendilerini mi koruyorlardı?). Bu konularda bazı görüşlerim var, ama

bunlar *benim* görüşlerim. Kitabın devamında tarihçilerin bu boşlukları nasıl doldurduklarını ve doğru tahmin yapma sanatını ele alacağız.

'Tahmin yapmak' tarih yazımı sürecinde bazı belirsizlikler olduğu anlamına gelir. Hatta bazen tarihçilerin yanılabilecekleri anlamına da. Elbette yanılabilirler, çünkü onlar da herkes gibi verileri yanlış okuyabilir, yanlış hatırlayabilir, yanlış yorumlayabilir veya yanlış anlayabilirler. Ama daha geniş anlamda, aslında tarihçiler *her zaman* yanılırlar. Yanılırız, çünkü bir defa hiçbir zaman anlattığımız şeyin *tamamını* doğru olarak anlayamayız. Anlatılan her tarihte eksikler, sorunlar, çelişkiler ve belirsizlik alanları bulunur. Ayrıca, 'yanılırız', çünkü her zaman birbirimizle aynı fikirde olamayız; kendi yöntemimizle 'yanılmak' isteriz (gerçi, daha sonra göreceğimiz gibi, bazen olayları yorumlayış şeklimize göre farklı gruplar oluştururuz). Ama, aslında yanlış yorumlar yaparken bile, tarihçiler hep *yanılmamaya* çalışırlar. Her zaman kanıtların ortaya koyduğunu sandığımız şeye bağlı kalmaya çalışır, ulaşılabilen kaynakları araştırır, ne olduğunu tam olarak anlamaya çalışırız ve asla 'gerçekleri' kendi kafamızdan uydurmayız. Tarihçiler bazen kendi yaptıkları işi edebiyatla karşılaştırırlar. Bir roman yazarı kişileri, yerleri ve olayları kendisi yaratır, oysa bir tarihçi kanıtlarla desteklenen şeylerle bağlıdır. Bu karşılaştırma tarihin kuru ve düş gücünden yoksun bir şey olduğu izlenimini yaratabilir. Oysa gördüğümüz ve ileride daha da açacağımız gibi, kanıtların ele alınmasında, sunulmasında ve açıklanmasında tarih de düş gücünden yararlanır. Her tarihçi gerçekte ne olduğunu ve olanların ne anlama geldiğini doğru olarak kavrayamama tehlikesiyle karşı karşıyadır.

'Gerçeği' anlama çabası heyecan verici bir şeydir, çünkü her an o gerçeğin aslında bir yanılsama olduğu ortaya çıkabilir.

'Tarih'in varolabilmesi için bu kuşkuların da varolması gerekir. Eğer tarih, içinde eksikler ve sorunlar olmadan bize kadar gelebilseydi, tarihçiye dolduracak boşluk kalmazdı. Varolan kanıtlar ve belgeler sade, açık ve doğru mesajlar iletebilseydi, ne tarihçilere yapacak iş kalırdı, ne de birbirimizle fikir ayrılıklarına düşerdik. Tarih her şeyden önce bir *tartışmadır.* Tarihçiler arasındaki bir tartışmadır; belki de geçmiş ile bugün arasındaki bir tartışmadır, gerçekte olanlar ile bundan sonra olacaklar arasındaki bir tartışma. Tartışmalar önemlidir; değişim olasılığı yaratırlar.

İşte bu sebeple bu bölüm boyunca tarihten söz ederken 'gerçek öyküler' ifadesini kullandım. Burada zorunlu bir çelişki var: Tarih kanıtlara, yani üzerine kurulu olduğu gerçeklere uygun olması gerektiği için 'gerçek'tir; öyle değilse de, 'gerçeklerin' niye yanlış olduğunu göstermek ve onları yeniden kurgulamak zorunda olduğu için. Ama aynı zamanda tarih bir 'öykü'dür, çünkü o, 'gerçekleri' daha geniş bir bağlamın veya anlatının içine yerleştirirken yapılan bir *yorumdur.* Tarihçiler sizi (ve kendilerini) bir şeye inandırmak için öyküler anlatırlar. İkna yöntemleri kısmen 'gerçeğe' dayanır –yani olayları uydurmaz veya olduğundan farklı bir biçimde yansıtmazlar– ama kısmen de geçmiş hakkında ilginç, bütünlüğü olan ve yararlı bir anlatı yaratırlar. Oysa geçmişin kendisi bir anlatı değildir. O da hayatın kendisi kadar karışık, düzensiz ve karmaşıktır. Tarih denilen şey bu düzensizliği anlamlandırmak, bu girdabın içinde örüntüler, anlamlar ve öyküler bulmak veya yaratmaktır.

İşe bir dizi soruyla başladık ve ben bazı önermeler yaptım: Tarih bir süreçtir, bir tartışmadır ve geçmişe ait gerçek öykülerden oluşur. Kitabın geri kalan kısmında bunları ayrıntılı olarak ele alacağız. Ama son bir şey daha söyleyeyim: (Burada yaptığımız gibi) tarih hakkında düşünmek önümüze hem bazı olanaklar hem de tehlikeler çıkartır. Bunu yaptığımız zaman geçmişle olan ilişkimizi değerlendirmek, geçmiş hakkında anlatmayı seçtiğimiz öykülere bakmak, bu öykülerin bize nasıl ulaştığını anlamak ve bu öyküleri anlatmanın *etkilerini* düşünmek olanağına kavuşuruz. Geçmiş yeniden canlanıp günümüze gelince, çok güçlü bir yer haline gelir. 'Tarih' hakkında düşünmek kısmen tarihin ne ya da kim *için* yazıldığını da düşünmek anlamına gelir. Bu araştırmaya başlamak için geriye bakmak ve geçmişte 'tarih'in ne olduğunu anlamaya çalışmak yararlı olabilir.

II. Bölüm

YUNUSLARIN KUYRUĞUNDAN SİYASETİN KULESİNE

İÖ altıncı yüzyılda, Nabunaid adlı bir Babil kralı, *E-babbar* denilen eski tapınaklardan biri için –belki de ilk arkeolojik kazılardan birini yaptırarak– bir arama başlattı. Tapınağı buldu ve keşfi hakkında şunları yazdı:

> Burnaburiaş'tan yedi yüzyıl önce Şamaş için kutsal alanda inşa ettirdiği bu tapınağın üzerinde kadim kral Hammurabi'nin sözlerini okudum ve bu sözlerin anlamını kavradım. Hayranlıkla ürperdim...

Kral Burnaburiaş İÖ on dördüncü yüzyılda yaşamıştı, Nabunaid'in bulduğu Şamaş tapınağı ise bu tarihten yedi yüzyıl daha önce yapılmıştı; yani tapınak Nabunaid'in zamanından iki bin yıl önceye aitti. Aradaki bu büyük zaman farkı neredeyse Nabunaid'i bize daha yakın kılıyor. Eğer onun yaptığı keşfi ve yazdıklarını öykümüzün başlangıcı, yani öğrendiğimiz ilk 'tarih' parçası olarak alırsak, bu yakın-

laşma duygusu onun bu bölümün anlatısındaki 'kaynak' olma rolü dolayısıyla daha da güçlenir. Böyle bir yakınlaşma duygusu yararlıdır ama sorun da yaratabilir; çünkü Nabunaid, *E-babbar*'ı kendisini kraliyet geleneği ile birleştireceğini düşündüğü ve bu birleşmenin kendisine sağlayacağı güç ve otorite için bulmak istiyordu. Bu keşfin onun için ifade ettiği şey, ve kayda geçirme sebepleri bizim tarihle ilgilenme sebeplerimizle aynı değil.

'Tarih'in başlangıcına bu şekilde bakmak, onu bir etkinlik olarak görmek mümkün müdür? Bu karmaşık bir soru ve bu soruyu sorunca doğal olarak kendi çağdaş, tarihsel araştırmamıza girmiş oluyoruz. Tarihe, onu 'tarihselleştirmek' için bakabiliriz; yani, kökenini, nereden geldiğini, nasıl değiştiğini ve farklı yerlerde ve farklı zamanlarda nasıl kullanıldığını görmek için. Bu kısa anlatıda odak noktamız şimdi olmalıdır: Geçmişteki tarihçiliği şimdi yapmakta olduğumuz tarihçilikle karşılaştırmalı ve tarih zaman içinde değiştiyse, hâlâ da değişebileceği gerçeğini unutmamalıyız. Bu yüzden aşağıda anlatılan öyküde büyük boşluklar olacaktır. Ama burada göstermeye çalıştığım asıl şey, *her* tarihin kendi zamanı hakkında bir şey söylemeye çalıştığıdır.

Şimdi bir yüzyıl ileri gidip ilk Yunan tarihçisine bakalım. Herodotos (İÖ 484-425), Homeros'un daha önce kendi destanında anlattığı bir konu olan Yunanlılarla Persler arasındaki savaşların tarihsel nedenleri konusunda yazmıştır. Herodotos, tarihlerine bu iki halkın niye çatıştığını anlatan eski öykülere değinerek başlar. Perslerin konuyu nasıl anlattığını aktarır: Buna göre Fenikeliler Yunanlı kralın kızı İo'yu kaçırırlar; Yunanlılar da önce Fenikeli kralın kızı Europa'yı, daha sonra da bir başka kral kızı olan Me-

dea'yı kaçırırlar; Fenikeli bir kral olan Priamos'un oğlu Paris de bütün bu öykülerden etkilenerek kendi karısı olması için Helen'i kaçırır. Fenikelilerin gözünde bu olayların hiçbiri önemli değildir: kadın kaçırmak kötü olmakla birlikte, o kadar da üzülecek bir şey değildir, 'çünkü herkesin bildiği gibi, genç bir kadın kendi arzusu hilafında kaçırılamaz'. Oysa Yunanlılar bu olaylara abartılı tepkiler verirler: Truvalı Helen'i kurtarmak için koca bir ordu ile gider ve Priamos'un imparatorluğunu yok ederler. Bütün bunların sebebi kadın kaçırmanın cezası olarak kısasa kısastır. Fenikeli tarihçilere göre ise, bu açıklama bile yanlıştır: Adı ilk geçen kadın olan Io, zorla götürülmemiş, Fenikeli bir gemi kaptanından hamile kaldığı ve ailesini utandırmak istemediği için kendisi gitmeye karar vermiştir.

Herodotos şöyle devam eder:

> Perslerle Fenikelilerin dedikleri bunlar. Ben de bunun doğruluğu veya yanlışlığı konusunda bir yargıda bulunacak değilim. Ben sadece Yunanlıları ilk incitenin kim olduğunu kendi bilgilerime dayanarak söylemeyi tercih ediyorum; sonra da tarih anlatmaya devam edeceğim, ve bunu yaparken yolda önemli küçük şehirlerin öyküsünü de anlatacağım. Eskiden çok önemli olan şehirlerin çoğu bugün artık küçük şehirler; benim yaşam sürem içerisinde büyüklüğe ulaşmış olanlar ise bir zamanlar çok küçüktü. Hakkında yazacağım şehirlerin büyük ya da küçük olması fark etmez çünkü bu dünyada hiç kimse uzun süre zengin kalamaz.

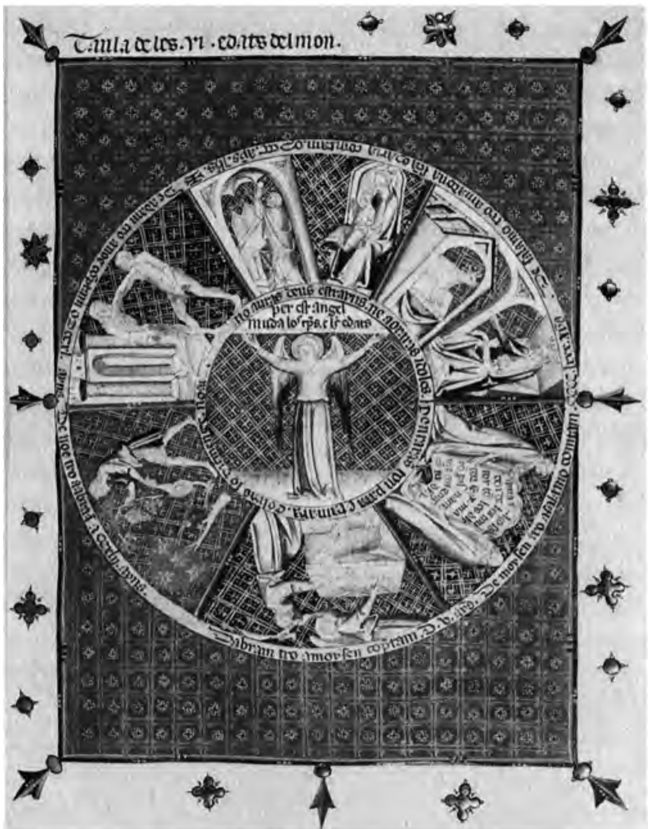
Herodotos, Pers efsanelerini reddederken yanlış inançlar yerine 'gerçeklere' bel bağlamayı seçer. Kitabının bir

başka yerinde de sözlü tarihten bir öyküyü kullanarak Helen ile Paris'in aslında Truva'ya hiç gidemediklerini, Mısır'da kaldıklarını söyler ve Homeros'un eserinden bazı parçaları inceleyerek büyük şairin aslında bunu bildiğini, ama farklı ve uydurma bir öykü anlatmayı seçtiğini ileri sürer. Herodotos'un anlattığı bu yeni Helen öyküsüne inansak da inanmasak da, onun gerçek tarihsel bir öyküyü uydurma bir öyküden ayırmak için kanıt kullanma çabası, kendisini bir yirminci yüzyıl tarihçisi gibi göstermektedir. Herodotos'un *Tarih*'inin (Nabunaid ile *E-babbar* konusunda olduğu gibi) kendi kişisel yaşamıyla ilgili olmayıp daha geniş bir kitleye hitap etmesi ve (geçmişi kayda geçirip açıklamak gibi) daha genel bir amacının olması, onun bugün kullandığımız anlamdaki tarihin kurucusu olduğunu düşündürmektedir. Gerçekten de kimileri onun 'Tarihin Babası' olduğunu söyler.

Ama burada da yine dikkatli olmamız gerekir. Herodotos'un bazı yönleri bize yakın ve 'modern' görünse bile, diğer yönleri öyle değildir. Anlattığı tarihin büyük kısmı bizlerin inanılmaz bulacağı cinstendir: Yunusun kuyruğuna binen Arion; kazayla babasını öldürdükten sonra kral Kroisos'a sığınan ama sonra onun da oğlunu öldüren Adrastus; öykünün akışını belirleyen ve her zaman doğru çıkan Delphoi kehanetleri. Bu gibi öyküler bize daha 'gerçek' gelen ve Yunanlılarla Perslerin arasındaki savaşın nedenini anlatan siyasal tarih ile karıştırılmıştır. Herodotos, sürekli anlattığı siyasal olaylardan saparak bir halkın yerel âdetlerini, farklı bölgelerde yaşayan garip ve büyülü hayvanları, ve kendi ilgisini çeken masalsı öyküleri anlatır. Bu yüzden 'Yalanların Babası' olarak da bilinir. Ama Herodotos'un

kendisi bu ikisi arasında fark görmez; aslında çok sık olarak anlattığı şeylere inanılması gerektiğini, çünkü bunların tanıkları olduğunu söyler.

Herodotos'un bizden farklı olmasının başka sebepleri de vardır. Bir kere, muhtemelen o kendi yazdığı şeyler ile başka yazı türleri arasında temel bir fark olduğunu düşünmüyordu. Sonunda 'tarih' şeklini alan Yunanca sözcük, başlangıçta 'araştırmak' anlamına geliyordu ve özellikle birbiriyle çelişen öyküler arasında bilgece seçim yapabilen kişilere ilişkin olarak kullanılıyordu. Bunu geçmiş hakkında yazılmış şeylere uygularsak, genel olarak bu türdeki yazıların şiirsel veya felsefi olmadığını belirtiyordu; bu ise Yunanlılar için daha az önem taşıdığı anlamına gelir. 'Tarih' diye ayrı bir türün varolup olmadığı net değil; bu tür yazılar muhtemelen genel bir sınıflama olan 'felsefi olmayan' yazılar sınıfında görülüyordu. Ayrıca, Herodotos'un yazma sebebi bizimkine Nabunaid'inkine benzediğinden daha çok benzese de, yine de farklıdır. Herodotos geçmişi kendi zamanı için yararlı gördüğü durum ve kişilerden örnekler vermek için kullanır. Böyle yapmasının sebebi zamanı, tarihin sürekli kendini tekrar ettiği ve aynı temaların ve aynı sorunların tekrar tekrar ortaya çıktığı, döngüsel bir şey olarak algılamasıdır. *Herodot Tarihi*'ndeki olaylar genellikle kişilik zayıflıkları nedeniyle ortaya çıkar ama arka planda (yukarıdaki alıntıda söylediği gibi) insanların olduğu kadar şehirlerin ve halkların da yükselişine ve çöküşüne neden olan döngüsel kader çarkı vardır. Örneğin, bir düşte uyarılmış olmasına karşın (Adrastus tarafından kazayla öldürülen) oğlunun ölümüne engel olamayan ve (tanrıların lanetini üzerine çeken) *hubris* (kibir) yüzünden bütün impara-

3. Augustinus'a göre İnsanlığın (ve dolayısıyla tarihin) Altı Çağı burada 4. resimde betimlenen kader çarkına benzer bir biçimde, bir daire içinde temsil edilmiştir. Henüz gelmemiş olan yedinci çağ kıyamet olacaktı.

torluğunu kaybeden Kroisos'un öyküsünü anlatır. Bazı yirminci yüzyıl tarihçileri tarihte bazı temaların tekrarlandığına inansalar da sanırım içlerinden hiçbiri kader çarkının nedensellik üzerinde etkili olduğunu düşünmez.

Hıristiyanlık kendi tarihçilerini çıkarmaya başlayınca bu zaman kavramının da değiştiği düşünülür. Hıristiyan inancında kader çarkı diye bir şey yoktu; tersine, bu inanca göre dünya karşı konulamaz bir biçimde iki sabit nokta

4. Kader Çarkı, William de Brailles (1235).

olan Yaratılış ile Kıyamet arasında ilerliyordu. Eski Ahit'ten yola çıkan ilk Hıristiyanlar da insanlığın Yedi Çağı diye bir düşünce ortaya attılar. Onlar yazdıkları sırada ilk beş çağ zaten geçmiş ve insanlık altıncı çağa girmişti; bu çağ, Mesih'in doğumundan İkinci Geliş'e kadar olan süreyi kapsıyordu. Gelecekte tek bir çağ, yedinci çağ kalmıştı; ve bu da Kıyamet ve tarihin sonu olacaktı. Bu çerçeve tarihe farklı anlamlar yüklüyor ve tarihe nasıl yaklaşılması gerektiği konusuna farklı bir bakış açısı getiriyordu.

Ancak, yine de, klasik dönem ile Hıristiyanlığın ilk dönemi arasında çok kesin bir ayrım olduğunu düşünmemek gerekir; çünkü kader çarkı imgesi Hıristiyan kültürü içerisinde de yer buldu ve insanlığın Yedi Çağı kavramı Hıristiyanlık tarihi içinde yazılmış olan her şeyi yönlendirmiyordu. Tarih yazımını asıl değiştiren şey, tarihe yüklenen yeni ve hemen gerçekleşmesi gereken bir *amaç* oldu. Eusebius'un *Ecclesiastical History* (Kilise Tarihi, yaklaşık İS 325) adlı kitabı, Hıristiyan ve pagan okuyucuların Hıristiyanlığın pagan inancından daha eski, daha akılcı, daha ahlaki ve daha geçerli olduğunu düşünmelerini sağlamak amacıyla yazılmıştı. İlk Hıristiyanlar geçmiş hakkında bir *polemik* yaratmak amacıyla tarih yazdılar. Bunu yapmalarının sebebi Romalı yetkililer tarafından baskı ve zulüm gören kuşatılmış bir inancın savunucuları olmalarıydı. Kendi inançları için (başka inançlar karşısında) bir tarih yaratmak, inançlarına otorite kazandırma çabalarının bir parçasıydı. Hippolu Augustinus *City of God* (Tanrı'nın Şehri, yaklaşık 426) adlı kitabında kilisesinin tarihi mücadelesini inançla inançsızlık arasındaki mücadeleye bağlamaya çalıştı. Bu, tarihle ilahiyatın büyük çaplı bir karışımından

5. Bayeux Duvar Halısı İngiltere'nin Normanlar tarafından istilasını betimler ve bize tarihi kayda geçirmenin tek yönteminin yazmak olmadığını hatırlatır.

oluşuyordu, ama hemen etki yaratamayacak kadar uzun ve karmaşık bir kitaptı. Ama daha sonra Augustinus'un öğrencisi olan Orosius biraz daha basit ve kolay anlaşılabilir bir kitap olan ve hemen yaygınlaşan *History against the pagans* (Paganlara cevap olarak tarih) kitabını yazdı.

Eusebius ile Orosius kendi amaçlarına hizmet eden orijinal belgeleri kullanarak, Kutsal Metinlerin tarihsel gerçekler üzerine kurulu olduğunu ve kilise tarihinin zamanın büyük akışı ile bağlantılı olduğunu ileri sürerek resmi bir tarih yaratmaya çalıştılar. Bunu yaparken tarih yazımında kendilerinden önce ortaya çıkmış olan bir öğeden, *retorik* düşüncesinden de yararlandılar. Romalı yazarlar Sallustus ile Cicero, bütün yazı türlerinde bağlı kalınması gereken kurallar bulunduğunu, tarih yazımının da kendine özgü kuralları olduğunu ileri sürmüşlerdi. Tarih anlatıcısının, başkalarını incitse bile, gerçeği yansız olarak anlatması, anlattığı şeyleri tarih sırasına ve yer aldığı bölgelere göre düzenlemesi, hangi 'büyük olayların' olduğunu anlatması ve kişilik özelliklerine ve şansa da değinerek bunların sebeplerini açıklaması ve kolay anlaşılır bir üslupla soğukkanlı bir biçimde yazması gerekiyordu. Bu kuralların sebebi tarihi inandırıcı ve okunur kılmaktı. Romalılar tarafından yaratılan, Hıristiyanlar tarafından geliştirilen bu retorik, tarih yazımı üzerinde uzun süre etkili oldu.

1067 yılında adı bilinmeyen bir yazar *The Life of Edward the Confessor* (Dindar Edward'ın Yaşamı) adlı kitabı yazdı. Eserini İngiltere kralının karısı ve kendisinin hamisi olan Kraliçe Edith'e ithaf etti. Amacı Kraliçenin ailesini ve Edith'in kendisini övmekti. Ama Edward'ın krallığının bir felaketle, Edith'in erkek kardeşleri olan Harold ile

Tostig'in trajik kavgasıyla sonuçlanmış olduğu gerçeği bu amacını engelliyordu. Bu duruma iki çözüm buldu: Kitabın ikinci cildi Edward'ın dindarlığına ayrılmıştı, böylece Edward'ın (bu dünyadaki sorunları ne olursa olsun) aslında öte dünyadaki kurtuluşla ilgilendiğini ima ediyordu. İkinci olarak, krallığın başına gelen felaketlerden aile içi kavgaları sorumlu tutarak tersinden övgü yapıyor, yani bu ailenin kendi içindeki meselelerin başka felaketlere yol açtığını göstererek aslında ne kadar önemli bir aile olduğunu ortaya koyuyordu. Ama kitapta 1066'da İngiltere'nin Normanlar tarafından istila edilmesine hiç değinilmiyordu.

Büyük Ortaçağ tarihçisi Richard Southern diyor ki: "1066'daki felaketleri anlatan ama Norman İstilasına hiç değinmeyen bir tarihçi bizim anladığımız anlamda bir tarihçi olamaz." Gerçekten de öyle! Ama (Southern'ın da belirttiği gibi) Edward'ın yaşamını anlatan tarihçi burada eleştirilecek bir nokta bulamazdı. O, Edward'ın hanedanını küçük düşürmemek için İstiladan söz etmemektedir ama, tarih yazımındaki retorik kurallarına uymaktadır. 'Gerçekler' ile oynarken retorik kullanmak hile veya sahtekarlık değil, tarih yazımında kullanılan meşru bir *yöntem*di. Ortaçağ tarihçilerinin yazdıklarına bakan modern tarihçiler genellikle onlara ne kadar güvenebileceklerini bilemezler (güven ve kaynaklar sorununu daha sonraki bir bölümde ele alacağız). Ama söz konusu kitabın yazarı için bu, konuyla hiç ilgisi olmayan bir sorun olurdu; çünkü o, kendi bildikleri doğrultusunda gerçeği anlatıyordu. Yazılan tarih hizmet etmesi gereken amaca uygun olsun diye tarih yazımında kabul edilen kuralları uygulamaktan daha güvenilir ne olabilirdi ki?

Aslında *The Life of Edward the Confessor*, ilk bin yılda yazılmış olan tarihlerin çoğuna göre oldukça güvenilirdir. Bazı tarihçiler, yalnızca retorik düşüncesinden değil, aynı zamanda klasik dönemdeki bazı örneklerden de etkilenmişti. Rheims'da bir keşiş olan Richer (ölümü yaklaşık 998) bir Galya tarihi yazmıştı. Kullandığı malzeme kendisinden önce yaşamış olan ve eserleri Richer'in manastırında bulunan Flodoard adlı bir tarihçinin yazdıklarıydı. Richer'in uyguladığı yöntem, Flodoard'ın malzemesini Cicero ve Sallust'un önerdiği akıcılıkla ve 'klasik' bir üslupla yeniden yazmaktı. Flodoard'ın sunduğu şekilde bırakılan 'gerçeklere' dokunulmamıştı. Klasik döneme bir atıfta bulunma fırsatı ortaya çıktığı zaman Richer bunun, gerçekler konusundaki sıkıcı anlatının önüne geçmesine izin verir. İlk Capet krallarını toga giyen imparatorluk yasa koyucuları olan Romalı Sezarlar olarak gösterir (oysa gerçekte muhtemelen daha terli ve daha kötü giyimliydiler). Ama herhalde Richer açısından üslubun içeriği boğmasının bir sakıncası yoktu. Zaten amacı da buydu: o, (birçok başka tarihçi gibi) eğlendirmek için öykü anlatıyordu.

Ortaçağ ilerledikçe, tarih yazımında retorik kullanılması sürdü ama başka öğeler de ortaya çıkmaya başladı. Ortaçağ tarihçisinin elindeki araçlar, klasik dönemin yazı örnekleri ve retorik ile geçmiş olaylara ilişkin anlatımlar, yıllıklar ve diğer kayıtlardı. Tarih yazmak demek genellikle yalnızca bu kabul edilmiş öğeleri kişinin kendi amacına uygun olarak bir araya getirmesi anlamına geliyordu. Ancak işler değişmeye başlamıştı. Malmesbury manastırının kütüphanecisi olan Malmesburyli William (1095-1143), bir dizi tarih kitabı yazdı. Bu kitaplarda kullandığı modern

yöntem ilgimizi çekebilir. William titiz bir biçimde kaynaklar ve belgeler buluyor (bir tarihçinin yapması gerektiği gibi bunların adını belirtiyor) ve yakın geçmişte olan olayları araştırmak için canlı tanıklıklara başvuruyordu. Ve modern bir tarihçinin sahip olduğu iki 'erdeme', eleştirel yaklaşım ile kuşkuculuğa sahipti. "Burada uydurma şeylerle okuyucularımın beklentilerini sekteye uğratmak yerine," diyor William, "kuşkulu malzemenin hepsini bir yana bırakarak gerçekliği saptanmış olan şeyleri anlatacağım."

William'ın amacı nesnel olmak ve yansız bir tarih anlatmaktı. Ama onun bu amacına ulaşmasını engelleyen iki şey vardı: Kaynaklarına kuşkuyla yaklaşmasına karşın, yine de onlardan yararlanması gerekiyordu ve böylece istemeden de olsa onların yanlı yaklaşımından kurtulamıyordu. Üstelik William olanları yalnızca anlatmak değil, açıklamak da istiyordu. Bunu yapabilmesi için tahmin yürütmesi gerekiyordu (doğru tahmin yapabilme sanatı da modern tarihçinin üçüncü erdemidir), ki bu da insan doğasına ilişkin bir kuram kullanmasını gerektiriyordu. William insanların genellikle çıkar amacıyla hareket ettiklerine inanıyordu. Bunun için onları eleştirmez ama bu olguyu sıklıkla olayların sebeplerini açıklamak için kullanır. Bu da modern tarihçiye tanıdık gelen bir şeydir (biz kimseye güvenmeyiz!). Ama bu kuşkuculuk nesnellik ile aynı şey değildir. William'ın insanın doğasına ilişkin açıklamaları da bizimkilerden biraz farklı. O, insan doğasını sert bir biçimde yargılar ama yine de ele aldığı kişileri, sonlarını hazırlayan şey kendi çevirdikleri entrikalardan çok kader olan ve iyi Hıristiyanların yapması gerektiği gibi ölüm döşeğinde yaptıklarının kefaretini ödeyen kişiler olarak betimler. Yani

ona göre anlattığı tarihin anlamı, dünyevi olayların sebebinin Tanrı olduğu ve Tanrı'nın bu olaylar üzerindeki nihai etkisidir.

On ikinci ve on üçüncü yüzyıllarda tarih yazımında klasik modellerin sıkı kurallarından biraz uzaklaşılmıştır. Bu yüzyıllarda hem din adamı olan hem de olmayanlar arasında yeni bir tarihçiler grubu filizlendi. Tarihin konuları (Matthew Paris'in eğlenceli ve yanlı kitaplarında olduğu gibi) giderek 'ulusal' tarihi ve dünya tarihini ve (on beşinci yüzyılda Jean Froissart tarafından yazılan *Chronicles* adlı kitapta olduğu gibi) şövalyelik tarihini de kapsamaya başladı. Tarih hâlâ (bir hamiye hoş görünmek, bir şehri onurlandırmak, bir hükümdarı övmek) gibi belli bir amaç için yazılıyordu ama amaçlar genişlemiş ve çeşitlenmişti. Üsluplar ve yöntemler de farklılaşmıştı. Froissart aristokrat okuyucularını eğlendirmek ve onlara hoş görünmek için yazmıştı, bu yüzden yazdıkları biraz kurgu tadındadır. Flander kontunun öldürülmesi konusunda yazan Brugeslü Galbert ise, bu olayın ülkesi için ne anlama geldiğini anlamaya çalışıyordu, onun için de özenli ve doğru bir biçimde yazmıştı.

Şimdi de on dördüncü yüzyıla bakalım:

> Ben, Floransalı Giovanni [Villani] (...) bu kadar ünlü bir şehrin kökenini ve kaynaklarını, geçmişindeki iyi ve kötü olayları (...) anlatmayı ve hatırlatmayı (...) bizden sonra geleceklere meydana gelen değişikliklerden, geçmiş olaylardan ve sebeplerinden örnekler vermeyi uygun görüyorum. Amacım onların kusurlardan kaçınıp erdemli olmalarını ve cumhuriyetimizin iyiliği ve devamı için karşılaşacakları kötülüklere sağlam bir ruhla katlanmalarını sağlamaktır.

İtalya, özellikle de Floransa, yeniden eski Yunan ve Roma dönemine hayran oluyordu. Aslında klasik gelenek hiç yok olmamıştı ama, on dördüncü yüzyıldan itibaren İtalya bu parlak çağın bilgeliğini kendisinin yeniden keşfettiğine ve daha önce hiç kimsenin yapamadığı bir biçimde yeniden canlandırdığına inanıyordu. Bu durum tarihçiliği birçok açıdan etkiledi. Öncelikle, Villani'nin Floransa tarihine yaptığı girişte de söylediği gibi, geçmişten felsefi dersler çıkarma düşüncesi yeniden benimsendi. Daha sonra tutulan İtalyan tarihlerine bakınca klasik düşüncenin başka öğelerinin de yeniden kullanıldığını görüyoruz. Bunlar, olayları kaderin yönlendirdiği ve çoğunlukla varsıl ve ünlü kişileri alaşağı etme eğiliminde olduğu; tarihte siyasetçilerin ve yöneticilerin yararlanabilecekleri birçok örnek bulunduğu; Cicero'nun retoriğinin tarihçinin temel üslubu olması gerektiği gibi düşüncelerdi. Bu dönemde tarih yazımında hızlı bir artış oldu, çünkü her şehir bu şanlı geçmiş ile olan ilişkisini anlatmak istiyordu.

Burada sözünü ettiğimiz şey Rönesans. Bu, o zamanlar yazmakta olan yazarların kendi dönemleri için kullandıkları bir terim değildi; ama onlar, Antikçağ ile kurdukları ilişki sayesinde, kendi 'modern zamanlarının' daha önceki zamanlardan temel bir farklılık gösterdiğine inanıyorlardı. Tarihçiler Floransa'nın doğrudan Antik Roma'dan geldiğini, İtalyan yurttaşlarının da klasik düşüncenin gerçek vârisleri olduğunu göstermeye çalıştılar. Tarih yazımındaki bu yeni amaç –rastlantısal denilebilecek bir biçimde– geçmiş anlayışında sismik bir kırılmaya neden oldu. Artık tarihçiler kendi zamanlarını İnsanlığın Yedi Çağının sondan bir öncesi olarak görmüyorlardı. Bunun yerine (bizim gibi) üç

farklı dönemden –Antikçağ, Ortaçağ ve Modern Çağ– söz etmeye başladılar. Ortaçağ –veya 'Karanlık Çağ'– aradaki zayıf bağlantıydı. Gerçi antik döneme ilişkin bilgiler veren Ortaçağ tarihleri çoğaltılıp on beşinci ve on altıncı yüzyılda yeniden basıldı ama genel düşünce dördüncü yüzyıldan on dördüncü yüzyıla kadar çok önemli bir şeylerin olmamış olduğu yolundaydı.

Antik döneme ilişkin ilginin canlanması tarihten başka alanları da etkiledi. Aslında tarih bir kez daha felsefenin ve şiirin şemsiyesi altına girdi. On altıncı yüzyılda en önemli ilham perisinin retorik olduğunu görüyoruz. Üslup bir kez daha içeriğin önüne geçti. Tarih yalnızca güzel yazılmakla kalmamalı, aynı zamanda yalnızca kendi 'saygınlığına' uygun olan şeyleri ve kişileri anlatmalıydı. Büyük bir sanatçının köylü kadınların resmini yapmayı düşünmediği gibi, tarihçiler de 'günlük yaşam' ile ilgilenmiyorlardı.

Retorik kullanılınca aynı zamanda (Barok müzikteki yarı-kalıplaşmış *incandenza* gibi) hazır kalıplar da kullanılıyordu. Klasik modelleri sıkı sıkıya izleyen tarihçiler, büyük adamların 'kişilik' portrelerini, hayali ve abartılı savaş sahnelerini ve en önemlisi büyük nutuklarını aktardılar. Rönesans'ta tarihi kişilikler özellikle çatışma başlamadan hemen önce Shakespeare'in karakterlerine benzer biçimde uzun ve anlamlı konuşmalar yaparlar. Bir tarihçi komutanlardan birini şöyle konuşturmaktadır:

> Sadık askerlerim ve can dostlarım, Varna yenilgisinde üzerinize bulaşmış olan herhangi bir utanç lekesi varsa, işte şimdi o lekeyi silmenin zamanıdır. Şimdi yeniden cesur ve sadık askerler olarak ün salmanın ve o lanetli Türklerin, o

6. İtalyan ordusunda paralı asker olan yüzbaşı Bartolomeo Colleoni'nin bu heykeli, Rönesansta kahramanlık pozunun ne kadar sevildiğinin bir örneğidir. (Andrea del Verrocchio, 1496.)

inançsız Müslümanların elinden çekmiş olduğunuz acıların ve haksızlıkların intikamını almak zamanıdır.

Komutan bu meyanda uzunca bir süre konuşur, zulümden, özgürlükten, eşlerden, çocuklardan, vatandan, Tanrı'dan ve daha bir sürü şeyden dem vurur. Herhalde bu sırada Türkler de savaşa başlamak için bu uzun konuşmanın bitmesini beklemekte ya da kendileri de benzer bir konuşma dinlemektedirler.

On altıncı yüzyıldaki Reformasyon, Hıristiyanlık içinde bölünmeye yol açınca retorik bir kez daha dinsel polemiğe bağlandı. Protestan tarihçiler tarihi kendi dinlerinin Luther'den çok daha eskiye gittiğini (hatta Ortaçağ sapkınlarına dayandığını) ve Roma Katolik Kilisesinin çok uzun zamandan beri yozlaşmış olduğunu göstermek için kullandılar. Katolik tarihçiler ise öbür yöne çektiler. Bazı alanlarda tarih yazımındaki bu kavga hiç bitmemiştir. Ama tarihin, kendisini kullananların hizmetinde olduğu ortadadır.

Böyle tarihçiler için zaten amaç da tam olarak buydu. Ama o zamanlar bile eleştiriler yapılmaya başlanmıştı. Eğer tarih giderek kurgusal ve yanlı olmaya başlıyorsa, sıkıcı 'gerçeklere' bağlı kalmanın anlamı neydi? Eğer tarihin felsefi bir amacı –yani gerçekte olmuş olaylardan daha 'yüce' bir gerçeği ortaya çıkartmak gibi bir anlamı– varsa, zaten şiir bunu daha iyi bir biçimde yapmıyor muydu? Bu gibi kuşkular hem erken modern çağ polemikçilerine hem de antik dönem tarihçilerine ve her türlü tarihe yöneltiliyordu. Sir Philip Sydney (1554-1586) alaycı bir dille şöyle yazmıştı: "Tarihçi (...) Farelerin Kemirdiği kayıtları yüklenip, otori-

7. *Method for the Easy Comprehension of History* adlı kitabın yazarı Jean Bodin.

tesini, kendi otoritesi çok itibarlı bir şey olan Rivayet temeline dayalı eski tarihlerden alır." Tarih bir çıkmaza girmişti.

Buna yanıt olarak bir dizi tarih savunması yazıldı. Bir tanesini seçelim: Jean Bodin'in *Method for Easy Comprehension of History* (Tarihi Kolayca Anlama Yöntemi, 1566) adlı kitabı.

> Tarihe övgüler düzen çok kişi vardır (...) ama bunların içinde en doğru sözü söyleyen onun 'yaşamın efendisi' olduğunu söyleyen kimse olmuştur.

Bunlar savaş sözcükleriydi! Uzun, ayrıntılı ve son derece metodolojik olan kitabında Bodin, toplumu savaşta takınılacak doğru tavır, devletin işleri ve yönetim konusunda eğitmek için tarihin elzem olduğunu ileri sürüyordu. Bu düşüncenin kendisi yeni değildi –Herodotos'u hatırlayın– ama yapılan kuramsal uygulama ürkütücü derecede titiz ve kusursuzdu. *Method*'da ilahi, doğal ve beşeri tarih arasındaki ilişkiler ele alınıyor; evrensel olandan özel olana inme ilkesi üzerine kurulu olan ne okunacağına karar verme yöntemi tartışılıyor; konu başlıklarına göre düzenlenmiş ve (içlerinde kuşku uyandıracak bir biçimde Ortaçağ'a ait pek az yazar bulunsa da) Eski Ahit'ten yeni yazarlara kadar uzanan kapsamlı bir tarihçiler listesi veriliyor; ama en önemlisi, kitabın bir bölümünde tarih *okuyucusunun* eski tarihçilere, onların amaçlarına, yöntemlerine ve önyargılarına nasıl kuşkuyla bakması gerektiği anlatılıyordu.

Kuşkuculuk erdemine sahip olan Bodin, bu anlamda bize çok 'modern' geliyor. Ama burada da farklar var. *Method*'ın büyük bölümünde amaç, farklı halkların temel coğrafi özel-

8. Antik dönem tarihçilerinden Herodotos ile Thukydides'in çifte büstü. Herodotos öykülerle ve insanlarla, Thukydides ise siyasetle ve devletle ilgileniyordu.

liklerini bu halkların tarihlerine, astrolojiye, nümerolojiye ve fizyolojik özellikler kuramına dayalı olarak açıklamaktı. Bodin'in yönteminin ulaşmayı amaçladığı 'gerçek', bugün çoğumuza garip gelen Rönesans 'bilimsel' düşüncesinin ışığında Tanrı'nın ilahi planını anlamaktı. Ama yine de Bodin 'Gerçek' denilen şeyi yeniden gündeme getirmişti.

On altıncı yüzyılın sonunda tarih bir kez daha geçmişin 'gerçek öyküsü' olma yoluna girdi. Unutulmamalıdır ki, her çağda insanlar geçmişe farklı biçimlerde de yaklaşmışlardır: Resimler, müzik, nesneler, şiir ve edebiyat aracılığıyla.

Bu bölümde anlatılan öykünün bir amacı tarih yazımını oluşturan öğelerin nerelerden geldiğini göstermektir. Diğer amacı ise, 'tarih'in her zaman farklı halklar için farklı şeyler ifade ettiğini göstermektir.

Bu bölüm, insanların zaman içinde tarih yazımında daha iyi ve daha bilge olduklarını gösteren bir 'gelişme' öyküsü olarak okunmamalıdır. Bu yapılırsa asıl konu gözden kaçar. Bu tarihçilerin hepsi geçmişi kendilerince mümkün olan en iyi biçimde anlamaya çalışıyorlardı. *Kendi* durduğumuz yerden bize bunların bazıları diğerlerine göre daha doğru görünebilir. Ama bu bizim *kendi* 'gerçek' anlayışımıza göre yaptığımız bir değerlendirmedir. Geçmişteki insanların da kendilerine göre farklı bir gerçek ve geçmişi doğru olarak anlatma anlayışları vardı.

Bu anlayış kısmen yazarların tarih yazma *amacı* tarafından biçimlenmişti. Tarih yazmanın doğal bir etkinlik olduğu, birey için bellek ne ise toplum için de tarihin aynı şey olduğu söylenmiştir. Tarih kesinlikle çok güçlü etkisi olan bir şeydir; ama eğer geri dönüp Nabunaid'a, Eusebius'a, Brugeslü Galbert'a veya Giovanni Villani'ye bakarsak, onların

kendi yaşadıkları zamanın ve çevrenin gereksinimleri doğrultusunda tarih yazan insanlar olduklarını görürüz. Richard Southern, on birinci yüzyıldan on ikinci yüzyıla geçiş sırasında bir sürü tarih yazılmasının sebebinin bu dönemde yaşanan karışıklıklar ve huzursuzluklar olduğunu ileri sürmüştür. Burada tarihin bir amacı vardı: İnsanlara kimlik kazandırmak. Bu anlamda tarih bellek gibidir. Ama *kimin* belleği? Ve *hangi* anılar hatırlanacak?

Bu bölümde ele alınan tarihçilerin hepsi tek bir alandaki anıları hatırlamayı seçmişlerdir: Kilisedeki, yönetimdeki, siyasetteki büyük adamları. Bu anlayış kısmen Yunanlılar tarafından geliştirilmişti. Daha değişik konularla da ilgilenen Herodotos tarafından olmasa da, kendisinin ardılı ve *Peloponnessoslularla Atinalıların Savaşının Tarihi* (İÖ yaklaşık 460-400) adlı kitabın yazarı olan Thukydides tarafından. Thukydides yalnızca yakın geçmişteki olayları ele almıştı, çünkü böylece anlatısını geçmişe ait kuşkulu yazılı kaynaklara değil, görgü tanıklarına ve savaş konusundaki kendi deneyimlerine dayandırabiliyordu. Herodotos'un tarihine şöyle bir not düşerek örtük bir biçimde bu eski tarihçiyi de eleştiriyordu: 'Aslında çoğu kişi gerçeği aramak yerine duydukları ilk öyküyü kabul etme eğilimindedir'. Tarihin yalnızca devlet ve siyaset hakkında olduğunu, başka hiçbir şey olmadığını da açıkça söylemişti. (Modern bir tarihçi olan) Arnaldo Momigliano, kendisini bir siyasi tarih kulesine kapatan Thukydides'in bütün tarihçileri de oraya hapsetmek istediğini söylemiştir. O kuleden nasıl kurtulduğumuzu bir sonraki bölümde ele alacağım.

III. Bölüm

'GERÇEKTE NASILDI': GERÇEK, ARŞİVLER VE ESKİ ŞEYLERE DUYULAN SEVGİ

1885 yılında, doksan yaşındayken, Leopold von Ranke, son tarih yazılarını oluşturmak için odasında oturuyordu. Artık okuyamıyordu, belleği zayıflamıştı ve yazmak ona çok zor geliyordu. Kendisini çok seven asistanlarından birine bir tarihçi olarak kendi yaşamını yazdırıyordu. Genç bir adam olarak tarihe ilk nasıl ilgi duyduğunu anlattı. Bu ilgi üniversitede gördüğü dersler, felsefe konusunda okuduğu kitaplar ve Sir Walter Scott'un tarihi romanlarını sevmesiyle ortaya çıkmıştı. Bu sonuncusu hakkında şunları söylüyordu:

> Bu kitapları büyük bir ilgiyle okuyordum ama onlara itirazım da vardı. Bir kere, Cesur Charles ile XI. Louis'nin tarihsel kanıtlara hiç uymayan bir biçimde (...) ele alınması hoşuma gitmiyordu. Çağdaşlarının söylediklerine (...) baktım (...) ve Scott'un resmettiği Cesur Charles ile XI. Louis'nin tarihte hiç yaşamamış oldukları kanaatine vardım (...) Bu karşılaş-

tırmanın sonucunda tarihsel kaynakların romantik romanlardan çok daha güzel ve her şıkta daha ilginç olduğu kanısına vardım. Romanları tümüyle bir yana bırakıp, yaptığım işe düş gücünü hiç karıştırmamaya ve gerçeklere sıkı sıkıya bağlı kalmaya karar verdim.

Ranke, çoğu kimse tarafından modern tarih yazımının babası sayılır. Bu hayali babalığın özünde onun 'kanıtlara' başvurması ve tarihçilerin, eğer arşiv belgelerini kullanırlarsa, 'bilimsel' ve 'doğru' bir tarih yazabilecekleri ve tarihi böyle yazmaları gerektiği konusundaki ısrarı bulunmaktadır. Onun tarih felsefesi çok sık anılan şu sözlerde özetlenmiştir: 'Sadece gerçekte nasıl olduğunu söyleyebilmek için'.

Bu bölümde Ranke'yi hem başlangıç hem de varış noktası olarak kullanacağız. (Göreceğimiz gibi) Ranke'nin babalık iddiasını sorgulamak için sağlam sebepler var. (Göstereceğim gibi) hâlâ yaymakta olduğu babalık etkisinden kaçmak istememiz için de sağlam sebepler var. Ama –kanıtlara dayalı gerçeğe adanmış parlak yaşamına ilişkin anılarını anlatan yaşlı bir adam olan Ranke– bizim için yararlı bir varış noktası oluşturuyor. 'Nesnel' bir tarihe olan inancı onu bir önceki bölümde karşılaştığımız yazarlara göre yadsınamayacak bir biçimde 'modern' kılıyor. Bu bölümde vereceğimiz kısa özet içinde Ranke'yi modern tarihçiliğin başlangıcı olarak kullanacak, Ranke sonrası tarih anlayışını ise daha sonraki tematik bölümlerde ele alacağız.

O halde bu bölüm on altıncı yüzyıl ile yirminci yüzyıl arasında tarihçilikte ortaya çıkan bazı gelişmeleri anlatacak. Bu çok karmaşık bir öykü. Belki de kendilerini hiç 'tarihçi' olarak nitelendirmemiş ama yine de bugün 'Tarih'

9. Yaşlı bir araştırmacı ve saygıdeğer bir büyük olarak Leopold von Ranke.

dediğimiz şeye özel öğeler katmış olan birçok araştırmacıyı tanıyacağız. Bu işi kolaylaştırmak için bazı temaları yol işaretleri olarak alalım. Bunlar gerçek meselesi, tarihsel belgeleri kullanma meselesi ve geçmiş ile şimdi arasındaki 'fark' meselesi gibi konulardır. Bu temaların her birini ilerleyen bölümlerde ayrı ayrı ele alacağız. Şimdilik yalnızca yolumuzu belirleyecekler.

Geçen bölümün sonunda 'tarih'i on altıncı yüzyılda onu yanlış ve gereksiz bir şey olarak gören kuşkucuların (Pyrrhoncular) kuşatması altında bırakmıştık. Onların kötüledikleri 'tarih' büyük oranda, klasik edebiyat yazımı ilkelerine uyan ve bir yandan güzel bir anlatı örerken diğer yandan geçmişteki siyasal olaylardan 'ders' çıkartılmasını sağlamak gibi ikili bir amaca hizmet eden *retorik* tarihti. Jean Bodin'in tarih savunması ise felsefi ve dini bir savunmaydı. Ama tarihi savunan ve bambaşka bir yoldan giden başkaları da vardı ve onlar, kullandıkları yöntemler ve amaçlar gibi birçok bakımdan Ranke'nin belgelere dayalı doğruluk arzusunun öncüleriydiler.

(Hıristiyanlığın ilk döneminde görüldüğü gibi) başlangıçta tarihte 'gerçeğin' savunulmasını ön plana çıkartan şey dini çatışma oldu. Çok kapsamlı bir yanlılık içeren bir şey olan inancın, nesnel gerçekleri ortaya çıkarma araçlarının geliştirilmesinde bu kadar önemli bir rol oynamış olması ilginç görünebilir. Ama on altıncı ve on yedinci yüzyıllara bakarken olgusal 'gerçek' ile dini 'Gerçeği' birbiriyle ayrılmaz bir bütünlük olarak gören kültürlere baktığımızı unutmayalım. Söz konusu olan gerçek yalnızca geçmişle değil, Tanrı'nın gerçeğiyle de ilgiliydi.

Hem Protestanlar hem de Katolikler kendi yetkilerini pekiştirmek için tarihten medet umdular. Protestan kampında tarih ya kendi inançlarının daha eski olduğunu ileri sürmek ya da Roma kilisesini kötülemek amacıyla yanlı bir silah olarak kullanıldı. Daha sağlam bir geçmişi olan Katoliklik, tarihe daha yapıcı bir biçimde yaklaştı ve kendi meşruiyetinin kanıtı olarak geçmişe dönerek kendi inancına destek sağladı. Her iki taraf da kanıt bulmak için belgeleri

kullandı. Örneğin Protestan araştırmacı Flacius Illyricus on altıncı yüzyılın ortalarında bir grup insanı bir araya getirdi. Bunlar Roma Katolik kilisesindeki 'yozlaşmanın' uzun tarihinin kanıtı olan ve (1. Bölümde karşılaştığımız sapkınların da aralarında bulunduğu) 'Protestanların' Luther'den çok daha eski zamanlardan beri varolduğunu gösteren bazı Ortaçağ belgelerini çoğaltıp derlediler. Katolik kampta ise, on yedinci yüzyılın ortalarında, Bollandist ve Maurist kilise araştırmacıları kilise tarihleri ve, çok kapsamlı bir yapıt olan *Acta Sactorum* ('Azizlerin Yaşamları') gibi din şehitlerini anlatan kitaplar yazdılar. Bu gibi araştırmacılar belgelere dayalı kanıtları büyük çaplı araştırmalar için kullandılar. Ancak kullandıkları yöntem fazla gelişmiş değildi. Amaçları yalnızca düşmanlarına karşı bir siper olarak kullanabilecekleri çok sayıda kanıtı bir araya getirmekti.

Belgelerin incelenmesinde daha gelişmiş bir yöntemi kullananlar ise *Antiquarian*lar (mazi tutkunları) oldu. Günümüzde 'antiquarian' terimi olumsuz bir anlamda, geçmişe saf ve ilkel bir biçimde saplanıp kalanları tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu olumsuz bakış açısı geçmişte de vardı. 1628 yılında, John Earle adlı biri (belki de biraz şaka yollu olarak) *antiquarian*'ların yaptığı işleri 'yaşlılığa ve kırışıklara doğal olmayan bir aşkla bağlanma ve '(Hollandalıların sevdiği peynir misali) bir şey ne kadar küflü ve kurtlanmış olursa onu o kadar çok sevme hastalığı' olarak tanımlamıştı. *Antiquarian*lar geçmişi çok seviyorlardı. Ama 'Antiquarian' ile 'tarihçi' arasında önemli bir fark vardır. Gerçi bu insanları birbirlerinden tamamen ayrı iki grup olarak düşünmemeliyiz. Aslında hepsi birbiriyle yazışıyor ve aynı uğraşın içinde olduklarını düşünüyorlardı. Yine de, bir genelleme

10. 'Küflü ve kurtlanmış şeyler...' Ole Worm'un ilginç nesneler koleksiyonu.

yaparak 'tarihçilerin' Cicero'nun geliştirdiği modelden esinlenen kapsamlı ve eğlenceli tarihler yazdıklarını söyleyebiliriz. *Antiquarian*lar ise, tersine, geçmişte hangi döneme ilgi duyuyorlarsa o döneme ilişkin buldukları her şeyi toplamaya meraklı insanlardı. Onların anlatacakları büyük bir anlatı yoktu, yalnızca büyük bir geçmiş sevgisini ifade ediyorlardı.

Ama geçmişi belgeler ve somut malzeme aracılığıyla ortaya çıkarma araçlarını geliştirenler de birçok farklı alanda uzmanlaşmış olan bu *antiquarian*lar oldu. Bu noktada ikinci temamız ortaya çıkıyor: Belge kullanımı. Bu konuda bir değişiklik yapılmasını tetikleyen şey yine din oldu. 1439'da Lorenzo Valla (1406-1457) belki de Mesih'ten sonraki bin

beş yüz yıl içinde ortaya çıkmış olan en ünlü belgenin çok ünlü bir belgesel analizini yaptı. Söz konusu belge 'Konstantin'in Bağışı' adlı belgeydi ve dördüncü yüzyılda belgede adı geçen Roma imparatorunun Hıristiyan kilisesine bağışlamış olduğu armağanların ve verdiği hakların kayıtlarından oluşuyordu. 'Bağış' Ortaçağ boyunca Kilisenin cephanesindeki en etkili silah olmuştu. Valla onun sahte olduğunu kanıtladı.

On ikinci yüzyıldan beri başka kişiler de 'Bağış' hakkında bazı kuşkular dile getirmekteydiler. Ama (asıl amacı Papalığa *zarar vermek* olan) Valla, eleştirisini yeni bir çerçeveye taşımıştı. O, belgenin *diline* odaklanmıştı. Belgede kullanılan Latince'nin üslubunu inceleyerek ve ayrıntılarına bakarak gösterişli bir dille bunun bir Ortaçağ sahtekarlığı olduğunu ilan ediyordu:

> Bu yardakçıya (yani sahtekara) dil barbarlığını anlatalım; çünkü iğrenç küstahlığını, yalanını, kullandığı aptalca dil yoluyla ifşa ediyor!

Valla bir 'filolog', bir dilbilimciydi ve 'Bağış'ta kullanılan Latince'nin sözüm ona yazıldığı tarih olan dördüncü yüzyılda kullanılan 'klasik' Latince'ye hiç benzemediğini fark etmişti. Valla, belgede kullanılan Latince'nin barbarca olduğunu söylüyor, çünkü çoğu Rönesans araştırmacısı gibi o da antik dönemin sonuyla kendi zamanı arasındaki süreçte bilgi ve zarafetin çöküşe geçtiğini düşünüyordu. Valla'yı harekete geçiren iki önyargı vardı: dindeki ve dildeki arılık. Ancak filolojinin tarihsel belgelere böyle uygulanması geçmişin nasıl ele alınması gerektiği konusunda yeni

düşüncelere yol açtı. Birincisi, bir belge kendi özelliklerine bakılarak eleştirilebilir ve böylece tarihsel kayıtlarda neyin 'gerçek' olduğuna ilişkin bir ölçüt geliştirilebilirdi. İkincisi, dil (ve dolayısıyla kültür) tarihte bir dönemden ötekine *değişiyordu*, ve değişen şey yalnızca yönetimde olanların kaderleri değil, aynı zamanda insanların konuşma ve yaşama biçimleriydi.

Bu düşüncelerin yalnızca Roma kilisesine bir saldırı olmanın ötesinde bir anlamı vardı ve bu, üçüncü temamız olan geçmişle günümüz arasındaki fark temasıyla ilgili. Valla, dili topluma biçim veren çok önemli bir şey olarak görüyordu. Ona göre Roma 'İmparatorluğu', Latince konuşulan yerlerin tamamıydı, çünkü Romalıları özel kılan temel nitelikler konuştukları dil ve dünya görüşleri ile çok yakından ilişkiliydi. Bu yüzden Valla, belge analizine çok önemli bir katkı yapmakla kalmıyor, aynı zamanda tarihe dil ve kültür araştırmalarını da sokuyordu. Tarihin siyasal 'olaylardan' daha fazla şeyi kapsadığı düşüncesi Thukydides'in siyasi tarih kulesinden ilk kaçış oldu.

Bu düşünceler ve vardıkları nokta ilk olarak Valla ile ortaya çıkmamıştı ve tarih uğraşında hemen bir devrime yol açmadılar. Ne Valla ne de bu temaları geliştirenler tarihçiydi. Onlar Latince'deki değişiklikleri inceleyen filologlar, Roma hukukunu geliştirmeye çalışan araştırmacılar, antik döneme ilişkin yepyeni portreler çizmek için madeni paraları inceleyen para uzmanları, coğrafi bir bölgenin geçmişine ait bütün ayrıntıları bir araya getirmeye çalışan haritacılar gibi kimselerdi. John Dee (1527-1608) haritacılığı 'yer üstünde bulunan ve bazen de maden, kömür ve taş ocakları gibi yer altında bulunan zenginliklerin işaretlerin-

11. *Antiquarian* William Camden.

den oluşan hiçbir şeyi atlamadan bir bölge ya da toprak parçasını tanıtmak' olarak tanımlar. Çok açık bir tanımlama değil, ama Dee, haritacılığın yanında aynı zamanda kara büyüyle ilgilenen bir büyücü ve Kraliçe I. Elizabeth'in gizli servisinde görevli bir kişiydi. Üstü kapalı konuşması çok da şaşırtıcı bir şey olmasa gerek.

*Antiquarian*ların bu çabaları on altıncı yüzyılın sonunda ve on yedinci yüzyılda Avrupa'da filologların, para uzmanlarının, ve haritacıların 'küflü ve kurtlanmış' şeylere duydukları ilgiyi paylaşmalarıyla yaygınlaştı. On dokuzuncu yüzyılda bile amatör araştırmacılar bu *antiquarian*lardan yararlanıyor ve onları kendi ataları sayıyorlardı. Günümüzde tarihçilerin kullandıkları elden geçmiş belgeler Victoria dönemindeki *Camden Society*, *Cambridge Antiquarian Society* ve *Dugdale Society* gibi bu tür grupların ürünleriydi. *Camden Society* adını ünlü bir İngiliz *antiquarian* olan William Camden'dan (1551-1623) alıyordu. On altıncı yüzyılın sonunda yazmış olduğu kapsamlı bir kitap olan *Britannia*'da Camden, eldeki kanıtlardan yola çıkarak Roma egemenliğindeki Britanya hakkında bilinen bütün ayrıntıları bir araya getirmişti. Cicero'nun retorik tarih modeli Camden'ın ve onu izleyenlerin amacı üzerinde etkili olmamıştı. O, bir öykü anlatmak değil, parçaları birleştirerek ortaya bir resim çıkarmak istiyordu. Ama Camden'ın tarihi hem belgesel hem de fiziki *kanıtlara* dayandırma konusundaki titizliği daha sonra tarihçiliğin öyle ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir ki, modern tarihçilerin çoğu bu konuda kime borçlu olduklarını bile hatırlamazlar.

*Antiquarian*lar belgelere dayalı kanıtları araştırmanın araçlarını geliştirdiler. Tarihin 'Pyrrhoncu' anlamda sorgu-

lanması, tarihsel anlatılardaki tutarsızlıklara dikkatimizi çekerek bu belgelere hiçbir biçimde bel bağlanmaması telkininde bulunuyordu. *Antiquarian*ların –özellikle de sonradan tarihçilerin de benimsediği tarzda *antiquarian* araştırmacılığın– yanıtı ise geçmişe ilişkin öykülerin doğruluğunu saptama yöntemlerini geliştirmek biçiminde oldu. Ama aynı zamanda geçmişi inceleyen araştırmacıların titiz bir incelemeyle gerçeği saçma sapan ayrıntılardan ayırabileceklerini ortaya koydular. François Baudouin (1590-1650), Roma hukukunun (ve buna bağlı olarak yönetim sistemlerinin) geçmişten kendi zamanına kadar nasıl değiştiğini anlamaya çalışan bir araştırmacıydı. Tarih araştırmalarının hukuk ile birleştirilebileceğini ve 'tarihin masaldan arındırılabileceğini' gördü. Baudouin'e göre tarihçi bir *avukat* gibi olmalı, farklı ifadeler arasında bir denge kurmaya, olayları tam olduğu gibi sıralamaya ve 'tanıklara' (belgelere) tarafsız ve akılcı bir kuşkuyla bakmaya çalışmalıydı. Bu, kulağıma çok tuhaf bir biçimde tanıdık geliyor; çünkü (belki de heyecanlı olsun diye) okulda bize de tarihçinin suç araştıran bir dedektif gibi olduğu öğretilmişti. Baudouin'in zamanındaki 'dedektifler' de avukatlardı.

Bu 'nesnellik' iddiasına tamamen kanmamız doğru olmaz. Bazı tarihçilerin yapıtları din savaşları bağlamında yazılmıştı ve örneğin Jacques-Auguste de Thou'nunkiler dini çatışmalara son vermesi ve Fransa'ya istikrar getirmesi beklenen (ama ne yazık ki başarısız olan) 'dürüst' bir Avrupa tarihi yazma çabalarıydı. Jean du Tillet (ö. 1570) gibi bazı tarihçilerin arşivlerde araştırma yapma sebebi ise Fransızların kökeninin (o zamanlar en eski ulus olarak hayranlık duyulan) Almanlara dayandığını tarihi ve filolojik

kanıtlarla ortaya koymaya çalışan ulusçu bir arzuydu. Yani, bu insanların belli amaçları vardı; ama yine de bazı araştırma yöntemleri ve araçları geliştirdiler ve bunlar bize kadar geldi. Arşivlerde birincil kaynaklarla çalıştılar. 'Görgü tanıklarının' ifadeleriyle sonradan anlatılanlar arasındaki farkı gördüler. Tarihte bütün dönemlerin aynı olmadığını ve farklı insanların dünyayı anlama ve anlatma yollarının kullandıkları dil incelenerek ortaya çıkarılabileceğini fark ettiler ve yanlış bilinenleri düzeltip 'doğru' olanı ortaya çıkarmaya çalıştılar. Örneğin, De Thou, kendi çalışmasının taslağını Avrupa'daki bütün araştırmacılara göndererek onlardan yanlışlıkları göstermelerini, boşlukları doldurmalarını ve bazı konuların doğruluğuna veya yanlışlığına kanıt olacak şeylerle katkıda bulunmalarını istedi. Rönesans'a kadar tarih birilerinin yazdığı bir şey olarak kalmıştı. Rönesans sonrasında ise çalışma ve araştırma yöntemlerinin gelişmesiyle bir uğraş alanı oldu.

Burada özetlenen değişime bakarak 2. bölümde anlatılan tarihçilerin 'gerçek *öykülerin*', bu bölümde anlatılanların ise '*gerçek* öykülerin' peşinde olduğu söylenebilir. Kaynak kullanımında uygulanacak yöntemler ve ilkeler ile tarihsel 'gerçeğin' kanıtlar yoluyla ortaya çıkacağı düşüncesinin yerleştirildiği dönem Valla'dan Baudouin'e uzanan dönemdi. Bu değişimin bir etkisi de geçmişin günümüzden nasıl farklı olduğunun daha iyi anlaşılması oldu. Ancak, 'gerçeğe' yapılan bu vurgunun on altıncı ve on yedinci yüzyıldaki *antiquarian*ların girişimlerinden sonra da herkes tarafından sürdürüldüğünü söyleyemeyiz. Yine de bu gelişim tarihindeki karmaşık ve birbirine dolanmış olan çizgileri anlamak için tarihçilerin sürekli olarak iki farklı kutup olan

12. Camden'ın *Britannia* adlı kitabından Britanya haritası (1607 baskısı).

'gerçek' ile 'öykü anlatma' arasında gidip gelmiş olduklarını düşünebiliriz.

Genel olarak 'Aydınlanma' denilen olguyla ilişkilendirilen on sekizinci yüzyıla geldiğimizde, tarihteki 'gerçek öykülerin' felsefeye bağlanmaya başladığını görüyoruz. Tarihin bu yeni amacı tarihçinin geçmiş zamanlara ve tarihsel belgelere bakışını da etkilemiştir. Voltaire'in (1694-1778) dediğine göre:

> Ayrıntılara lanet olsun! Gelecek kuşaklar onlarla ilgilenmez; ayrıntılar büyük yapıtların ortaya çıkmasını engelleyen parazitlerdir.

Voltaire'in ayrıntıları böyle reddedişi Aydınlanmacı araştırmacıların, tarihin Pyrrhoncu anlamda toptan reddedilişine geri döndüklerini düşündürebilir. Tarihçilerin kendilerini daha öncekilerden farklı bir biçimde tanımlamaya çalıştıkları on dokuzuncu yüzyılda bu görüş sahiden de geçerli olmuştu. Ama on sekizinci yüzyılda görülen şey farklı bir amaç, tarihi Aydınlanma düşünürlerini ilgilendiren Akıl, Doğa ve İnsan gibi temalara *bağlama* arzusuydu. Voltaire, Hume, Vico ve Condorcet gibi yazarlar, geçmişin incelenmesini insanın varoluşunun doğası ve dünyanın düzeni gibi 'büyük' konuları ele almak için kullanıyorlardı. Onların bu ilgileri Thukydides'in kulesinden ikinci kaçışı mümkün kıldı. Doğa bilimlerinde bilim adamlarının ilgisi yeni olgulara yöneldiği gibi filozof tarihçiler için de yalnızca gerçekler ve siyasal olaylarla ilgilenmek yeterli olmuyordu. Her şeyden önce onlara göre dünya –hem geçmişte hem de şimdi– çok *karmaşık* bir yerdi. Aydınlanma dönemi

13. Tarihçi, edebiyatçı, filozof, oyun yazarı ve tam bir Aydınlanma araştırmacısı olan Voltaire.

tarihçileri yalnızca yönetimde bulunan seçkinlerin kararlarıyla değil, aynı zamanda coğrafyayla, iklimle, ekonomiyle, toplumun yapısıyla, farklı halkların özellikleriyle de ilgileniyorlardı. Eğer bilim adamları doğadaki muhteşem girift-liğe dikkat çekiyorlarsa, tarihçilerin de geçmişi böyle bir karmaşık ilişkiler bağlamında anlamaya çalışmaları gerekiyordu.

Aydınlanma çağında 'tek' bir tarih anlayışı olduğunu söylemek zor; diğer bütün entelektüel çağlarda olduğu gibi on sekizinci yüzyılda da tek bir düşünce tipi yerine bir düşünce çeşitliliği ve tartışma sevgisi vardı. (Lionel Gossman 'Aydınlanma' dediğimiz şeyden söz ederken onu genel olarak benimsenmiş bir dizi ilke yerine bir 'dil' birliği veya ortak bir konuşma biçimi olarak düşünmemiz gerektiğini söyleyerek işi kolaylaştırmıştır). Ama yine de bazı ana temaları seçerek bunların tarihçiliğin ve geçmiş anlayışının değişiminde oynadığı role bakabiliriz.

İlk olarak geçmişe bakalım: Bir kere geçmiş çok daha eskiye uzanıyordu. Botanik ve jeolojideki gelişmeler birçok düşünürün dünyanın yaşının Eski Ahit'te anlatılandan çok daha fazla olduğu sonucuna varmasına yol açmıştı. Eğer Kutsal Kitap'taki dünyanın Altı Günde Yaratılışı öyküsü doğruysa, bu gerçek değil simgesel bir anlatım olmalıydı. Zamanın böylesine genişlemesi –büyük tartışmalara yol açmış olsa da– kaçınılmaz olarak eski varsayımları sarstı. Tanrı'nın tarihteki rolünün yeniden saptanması gerekti. Bazı yazarlara göre Tanrı tümüyle işin dışında tutulabilirdi. Bazıları ise, Tanrı'nın rolünün 'İlahi Takdir' olarak açıklanabileceğini, bunun ise insanlığın tarihini yönlendiren ve bu tarihin nihai amacı olan yanılmaz ve kusursuz bir plan oldu-

ğunu düşünüyordu. 'İlahi Takdir' düşüncesi bütün tarihçilere doğru gelmiyordu, hatta bazı garip varsayımlara da yol açabiliyordu. On sekizinci yüzyılın ortalarında Alman tarihçiler 'İlahi Takdir' inancının kimi yazarları (örneğin, çok yetenekli biri olmadığı halde çok okuyucusu olan Johann Hübner gibi kimseleri) Tanrı'nın varlığını ortaya koyan *her* tarihi öyküyü kabul etmeye yöneltebileceğini söylediler. Örneğin Hübner, Mainz tarihini anlattığı kitabına 'Fare Kulesi' öyküsünü de almıştı. Bu öyküde Mainz başpiskoposu Hatto, ölürken "Bakın! Bakın farelerim nasıl bağırıyor!" diyen çok sayıda dilenciyi diri diri yaktırmıştı. Daha sonra farelerin saldırısına uğramış ve kendisini Ren nehrinin ortasında bulunan bir kuleye kapatmasına karşın sonunda farelere yem olmuştu. Hübner bu öykünün doğruluğunu Ren Nehri'nin ortasında gerçekten de bir 'Fare Kulesi' bulunmasına, öykünün çok eski ve bilinen bir öykü olmasına, Kutsal Kitap'ta anlatılan kurbağa ve çekirge sürüsü saldırıları kadar geçerli kabul edilmesi gerektiğine ve (kendi iddiasına göre) 823 yılında Polonya'da da benzer bir olayın olmuş olmasına dayandırıyordu!

Neyse ki tarihçilerin hepsi bu gerçeklik saptama metodolojisini kabul edilir bir şey olarak görmediler.

Ama eğer 'İlahi Takdir' düşüncesi terk edilecekse, tarihçilerin nedenselliği açıklamak için bir başka kurama ihtiyaçları olacaktı. Bu noktada iki rakip kuram doğdu: Rastlantı kuramı ile Büyük Adamlar kuramı. İlk kuram, tarihteki hiçbir büyük olayın önceden planlanmış veya amaçlanmış bir şey olmadığı düşüncesiyle felsefi oyunlar oynuyordu. *Dialogue between a Brahmin and a Jesuit* (Bir Brahmin ile bir Cizvit arasındaki Diyalog) adlı eserinde Voltaire, IV.

Henry'nin öldürülüşünün sebebini bir Brahmin'in yürüyüşe sol ayak yerine sağ ayağını atarak başlamış olmasına dayandırıyordu. 'Büyük Adamlar' kuramına inananlar için ise olayların sebebi, bu olayları meydana getiren önemli insanlardı. Bu ikinci kampa mensup olanlardan uç bir örnek olarak (ürkütücü bir biçimde Voltaire'in mizah anlayışından yoksun olan) Johann Fichte'nin (1762-1814) Büyük İskender hakkında yaptığı yorum verilebilir:

> Onun geçtiği yerlerde ölen binlerce kişiden dem vurmayın, kendisinin erken ölümünden de; Ülküsünü gerçekleştirdikten sonra ona yapacak ölmekten daha büyük ne kalmıştı ki?

Çağdaş kulaklara, soyut ve tarihler üstü bir güç olarak 'Aklın' egemenliği de, kendi felsefi misyonunun saflığıyla yanan bireysel dahiler inancı da çok ürkütücü gelmektedir.

Aydınlanma, aynı zamanda insan doğasının da tarihler üstü bir evrenselliği olduğu inancını öne sürüyordu. David Hume (1711-1776) şöyle yazmıştı: "İnsanlar her yerde ve her çağda o kadar birbirlerine benzerler ki, bu bakımdan tarihten öğrenilecek yeni bir şey yoktur. Tarihin başlıca yararı insan doğasında sürekli ve değişmez olan şeyleri ortaya çıkarmaktır." Ortaçağ'daki tarihçiler de geçmişin tıpkı şimdiye benzediğini varsayma eğilimindeydiler ama Hume'un söylediği şey bundan biraz farklıydı: O, tarih boyunca benzerliklerin bulunduğu 'varsayımını' değil, (kendi gözlemlerine dayanarak) bunların *ortaya çıkarılmasını* söz konusu ediyordu. Burada tarihi etkileyen şey doğa bilimlerinin mantığıydı. Bu mantığa göre dünya titiz araştırmalar

14. Edward Gibbon (çizimin Lady Diana Beauclerk'e ait olduğu sanılmaktadır).

sonucunda anlaşılabilecek yasalar tarafından yönetilen ve temel olarak durağan bir yerdi. Hume tarih araştırmalarının da benzer bir biçimde 'insan doğası'nı oluşturan temel öğeleri ortaya çıkartabileceğine inanıyordu.

Araştırma teması bizi yeniden *antiquarian*ların mirasına getiriyor. Belgesel ayrıntılara ve dönemler arası farklılıklara vurgu yapan on yedinci yüzyıl *antiquarian* araştırmacılığı, birçok bakımdan erken Aydınlanma dönemindeki büyük, felsefi tarih anlayışı ile uyuşamıyordu. Ama on sekizinci yüzyılda bu iki öğe birleştirilerek bugün anladığımız anlamda bir tarihin ortaya çıkışı da sağlandı. Bunun en önemli örneği Edward Gibbon'un (1737-1794) çalışmalarıdır. Bir buçuk milyon sözcükten oluşan ve antik Roma'dan Ortaçağ'ın sonlarına kadar Avrupa tarihini anlatan *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi* şu ana kadar adı geçen hiçbir tarih kitabına benzemez. Konusu yeni değildi ama Gibbon'ın bir uygarlığın çöküşünü irdeleme çabası daha önce hiç gösterilmemişti. Yöntemi de yeni değildi, çünkü bu kitapta Gibbon'ın *antiquarian*ların kullandıkları tekniğe çok şey borçlu olduğu ortadaydı. Kitabı farklı kılan şudur: Bugün hâlâ okunmakta olması.

Tabii bu biraz yanıltıcı bir ifade oldu, çünkü bazı daha eski tarihçiler de, özellikle Yunanlılar hâlâ okunmaktadırlar. Üstelik, Gibbon okunmakta ama artık ona güvenilmemektedir. Ama *Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*'nin özelliği (ve kitap kulüplerinin hâlâ cömertçe kitabın yeni baskılarını yapmalarının sebebi), bu kitabın, *antiquarian*ların kaynak analizini, Cicero tarzı anlatı üslubunu ve Aydınlanma felsefesinin araştırmacılığını çok hoş bir biçimde birleştiren bir tarih olmasıdır. Aslında Gibbon bu üç alanda da tam

mükemmelliği yakalayamamıştır; çünkü arşivlere hiç gitmemiş, belgelerin yalnızca basılmış hallerinden yararlanmıştır; yazı üslubu hoş ama bazen yanıltıcıdır; *Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*'ndeki en büyük sorun, Gibbon'un Roma'nın neden gerilediği ve bir uygarlığın 'çöküşü'nün ne anlama geldiği konusunda asla bir açıklama yapmamasıdır. Ama yine de Gibbon, ilk olmasa bile, en bütüncül *tarihçi* örneğidir. O ne filozof, ne vakayinameci, ne haritacı, ne de *antiquarian*dır; o bir tarihçidir.

Gibbon'un Roma'nın çöküşünü 'açıklamadığını' söylemiştim. Aslında açıklamasının soyut bir analiz olmaktan çok, anlatının tamamından çıktığını söylemek daha adil olur. Gibbon, olayları tek bir şeyle, örneğin rastlantıyla, açıklamak yerine tarihsel nedenselliğin karmaşıklığını, birbiriyle ilgisiz şeylerin arasındaki ilişkileri ele alır. *Gerileyiş ve Çöküş*'te olayların karmaşık olduğu düşüncesi açıkça ifade edilen bir kuram olmaktan çok, mantıksal bir çıkarımdır; oysa on sekizinci yüzyılın sonlarıyla on dokuzuncu yüzyılın başlarında –özellikle Almanya'da– tarihçiler bu tarz kuramlar geliştirmeye başladılar. Bu tarihçiler tarihin karmaşıklığı karşısında havlu atmak anlamına gelen rastlantı açıklamalarıyla yetinmiyorlardı; aynı zamanda 'Büyük Adamlar' kuramını öne sürenlerin felsefelerini ve siyasi görüşlerini de güvenilir bulmuyorlardı. İskoç yazar Thomas Carlyle'ın (1795-1881) sonradan dediği gibi:

> İnsanlık tarihi bakımından hangisi daha önemlidir, ilk olarak Alplerin üzerinden ordular aşıran adam mı (...) yoksa ilk demir kazmayı yapan adsız köylü mü? (...) Yasaların kendileri, siyasal kurumlar bizim Hayatımızı oluşturan değil,

yönlendiren şeylerdir; hatta, onlar yalnızca evin dört duvarı gibidirler: Oysa eve gerekli olan bütün malzeme, mobilya, icatlar, gelenekler ve gündelik hayatı düzenleyen ve destekleyen alışkanlıklar, Draco'ların, Hampden'ların değil, Fenikeli denizcilerin, İtalyan duvar ustalarının, Sakson madencilerin, simyacıların, peygamberlerin ve unutulmuş olan bir dizi sanatçı ve zanaatçının elinden çıkmadır.

Özellikle Alman Aydınlanmacılığının son dönemlerindeki tarihçiler, tarihi doğru anlamak için iki şeyin yapılması gerektiğine giderek daha fazla inanıyorlardı. Bunların birincisi arşiv kaynaklarını ayrıntılı olarak incelemek, ikincisi ise coğrafi bölgenin etkileri, toplumsal sistemler, ekonomik güçler, kültürel fikirler, teknolojideki gelişmeler ve bireysel irade arasındaki karmaşık ilişkileri bir araya getirecek nedensellik kuramları geliştirmekti. Tarih giderek siyaset ve hukuktan uzaklaşıyor, ekonomiye ve sosyoloji diyebileceğimiz şeye yaklaşıyordu. Bu saldırıdan da anlaşılacağı gibi, Thukydides'in kulesi paramparça olmuştu.

Tekrar bu bölümün başında söz ettiğimiz, tarihteki uydurmalara karşı çıkan Ranke'ye dönelim. Meslek hayatı boyunca sürekli ortaya koyduğu gibi Ranke (1795-1886), kendisini tarihçiliğin hem kurucusu hem de kurtarıcısı olarak görüyordu. Onun belgelere dayalı araştırma ve nesnel tarihsel analiz yapma çağrısı (kendisi de dahil olmak üzere) birçokları tarafından tarihi nihayet 'bilimsel' bir temele sağlam bir biçimde oturtan devrimci ve köklü bir değişiklik olarak görülmekteydi. Ama gördük ki, bu amaç Ranke'den çok daha önce dile getirilmiş ve büyük oranda zaten gerçekleşmişti. Öyleyse Ranke yalnızca bir sahtekar mıydı?

Belki Ranke'nin bu imajında bir ölçüde –belki de büyük ölçüde– kendi reklamını yapmak istemesi etkili olmuştu ama, yine de Aydınlanma felsefesinin bazı eğilimlerini ve Ranke'nin karşı çıktığı şeyi gözden kaçırmamamız gerekir. On sekizinci yüzyılın en ünlü yazarlarının çoğu, olayların kendilerinden çok bu olayların insanlığa ve varlığa ilişkin önemli sorulara nasıl ışık tutabileceğiyle ilgilenen 'felsefi' tarihler yazmışlardı. Kimileri de Cicerovari tarihin kalan izlerinden etkilenerek (on sekizinci yüzyılda birden artan) okuyucu kitlesi için güzel yazılmış anlatılar kaleme almışlardı. Bütün bu yazarlar belki de Aydınlanmanın yegane birleştirici özelliği olan bir düşünceyi paylaşıyorlardı: Hepsi de kendi yaşadıkları zamanın Aklın egemenliğinde olan ve daha önceki bütün dönemlere kıyasla bilginin, kavrayışın ve mantığın en üst düzeyde olduğu bir dönem olduğu inancındaydı. Aydınlanmacı tarihçiler aslında çok ukalaydı. Geçmişe bakarken kimi az kimi ise çok özenle çalışıyordu; ama hepsi de geçmişi yargılıyordu. Çoğuna göre, geçmişte onların yüksek beklentilerine ulaşılamamıştı. Bir yazarın dediği gibi, '"eski güzel günlere" hayıflananlar, o günlerin gerçekte nasıl olduğunu bilmiyor olsa gerek'ti.

Ranke ise başka bir şey öneriyordu. O, belgelerin titizlikle incelenmesini, ama 'gerçekte nasıl olduğunu söyleyebilmek için' bu incelemenin bulguları 'saptırmadan', 'bilimsel' araştırma ve kanıtlama teknikleri kullanılarak yapılmasını istiyordu. Tozlu kayıtları titizlikle inceleyen, belli soruları sükunetle ve kuru bir biçimde analiz eden, nesnel gerçeği tarafsız ve doğru bir biçimde aktaran bu tarihçi imajı bugün hâlâ yaşamaktadır (ama neyse ki, buna o kadar kuru

olmayan başka imajlar da eklenmiştir). Ranke'nin yolu tek yol değildi: Fransız tarihçi Jules Michelet de (1798-1874) arşivlerden esinlenmişti, ama onun tarihi romantik, tutkulu, ve cadılar ve sapkınlar gibi dışlanan gruplarla ilgilenen bir tarihti. Michelet her zaman çok doğru şeyler söylemiyordu; ama onun heyecanı ve düş gücü kendinden sonra gelen tarihçiler için alternatif bir model oluşturdu.

Zaten, gerçek Ranke de imajından biraz farklıydı. O, gerçekten de arşivleri kullanıyordu ama kendisinden önce başka tarihçiler de arşiv kullanmışlardı ve Ranke'nin kitaplarındaki göndermelerin yüzde doksanı bu eski tarihçilerin araştırıp yayınladıkları belgelere yapılan göndermelerdi. Ve onlar gibi Ranke'nin nesnellik amacı da bazen başarılı oluyor, bazen ise olamıyordu. Öyleyse neyi değiştirmişti? Belki de iki şeyi.

Birincisi, Gibbon tarihin (sadece kendisi için incelenen) bir *uğraş alanı* olarak görülmesini sağlamıştı, Ranke ise tarihi *meslek* haline getirmişti. Ranke'nin en büyük mirası, genç öğrencilerin olgun bir hocanın denetiminde, doğrudan ilk kaynakları kullanarak işin inceliklerini öğrendikleri tarihçi seminerlerini başlatmak oldu. Eğitim bütçelerinin sağladığı olanaklar çerçevesinde bugün hâlâ genç tarihçilerin çoğu işlerini böyle öğrenmektedir.

İkincisi, sürekli olarak kullanılan şu 'sadece gerçekte nasıl olduğunu söyleyebilmek için' ifadesi. Bu kısa ve zararsız cümle sayfalarca tarih ve tarih felsefesi yazısına ilham kaynağı olmuştur. Bu, (yalnızca Ranke'nin değil) bütün tarihçilerin 'gerçek öykü' paradigmasından kaçma, deyimdeki öykü kısmını kesip atarak tarihi yalnızca 'gerçek' olana indirgeme çabasıydı. Bu bakış açısını daha sonraki bölüm-

lerde ele alacağız. Şimdilik yalnızca bir noktaya değinelim. Ranke 'sadece gerçekte nasıl olduğunu söyleyebilmek için' derken, aslında daha eski bir tarihçinin, Thukydides'in sözlerini tekrarlıyordu. Tarih anlayışı bu yöndeydi. Ranke tarihe başka katkılar yapmış olsa da, asıl yaptığı şey tarihi yeniden siyasal olaylar kulesine taşımak oldu. Kullandığı kaynaklar hükümdarların, devletlerin, ülkelerin ve savaşların kaynaklarıydı. O kuleden yine kaçtık ama aramızda bölünmeler oldu; çünkü Ranke'nin görüşüne karşı çıkışlar tarih yazımını birbirinden çok farklı öğelere ayırdı. Günümüzde pek az tarihçi kendisinin yalnızca 'tarihçi' olduğunu söyler; bizler 'toplumsal tarihçiler', 'kültür tarihçileri', 'feminist tarihçiler', 'bilim tarihçileri' ve hatta 'siyasi tarihçiler' olarak ayrıştık. İşte bu yüzden kitabın geri kalanında tarihçilikteki gelişmelerin anlatısı sürdürülmeyecek, çünkü bu gelişmeler sayıca çok fazla ve çok farklı yönlerde. Onun yerine, yirminci yüzyıldaki tarihçiliği anlamak için bundan sonraki bölümlerde bazı temaları ve soruları ele alacağız.

Elbette tarihçilikteki gelişmelerin on dokuzuncu yüzyılın ortalarında 'sona erdiğini' iddia etmek gülünç olur. Ranke'yi bir varış noktası olarak kullanmamın sebebi kısmen, bu tarihten sonra tarihçiliğin çok dallanıp budaklanmış olması ve benim bütün bu farklı gelişim çizgilerinden ortak bir anlatı çıkarma konusunda çaresiz kalmış olmamdır. Ama yine de bu iddiada bir gerçek payı vardır. Ranke'den sonra, hangi türden olurlarsa olsunlar, bütün tarihçiler 'gerçek' denilen şeyin kaynaklara bağlı kalarak ortaya çıkartılabileceğine inanmışlardır. On dokuzuncu yüzyıldan bu yana tarihin yararına ve geçerliliğine ilişkin iddialar reto-

rik güzelliğe veya felsefi kavrayışa değil, kanıtların dikkatli kullanılması temeline oturtulmuştur.

Bu süreç on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda tarihin giderek daha fazla kurumsallaşması ile birlikte ivme kazanmıştır. Tarih, sanayi devriminden sonra 'meslekleşen' konulardan yalnızca bir tanesidir; hatta üniversitede okunan ciddi bir konu olarak görülmesi insan bilimlerinin başka alanlarına göre oldukça da geç olmuştur. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında tarihçiler American Historical Association (Amerikan Tarih Derneği) gibi mesleki dernekler kurmaya ve bilimsel dergiler çıkarmaya başlamışlardır. Yirminci yüzyıl boyunca da çok sayıda tarihçi doktora yapmış, üniversitelerde öğretim elemanı olarak görev almış ve 'meslek sahibi' kişiler olma statüsünü elde etmiştir. Geçen yüzyılın sonunda güçlenen bu meslekleşme eğilimi modern devletlerin entelektüel bir sınıfı destekleyecek ekonomik güçlerinin olmasından kaynaklanıyordu. Bu desteğin sonuçlarından biri, tarihin 'ulusal' tarihler üreterek ulus devletlerin gereksinimlerini karşılaması arzusu oldu. Bu gereksinimler de farklı ülkelerdeki bu ilk profesyonel tarihçilerin sordukları soruları biçimlendirdi. Örneğin İngiltere kendisini parlamenter demokrasinin zirvesi olarak görüyor ve imparatorluğuyla gurur duyuyordu; Fransa 1789 Devrimini modern devletin başlangıcı sayıyordu; Almanya kendi kültürünün ve ırkının 'üstünlüğüne' inanıyordu; Amerika ise Avrupa modellerinden 'farklılığı' ile övünüyordu. Tarihin bir meslek haline gelmesi tarihçileri kendi kültürlerinin ihtiyaç ve partizanlığından kurtarmak bir yana, bu eğilimi daha da güçlendirdi.

Ben kendim de bu profesyonel sistemden yararlandığıma göre onu çok aşağılamam kabalık olur. Ama profesyonel bir statü elde etmek için tarihçilerin ödemek zorunda kaldıkları bedellerden söz etmeden de geçemeyiz. Öncelikle, genel okuyucu kitlesi ile akademik tarihçi arasında giderek büyüyen bir uçurum açılmıştır: Bilimsel dergilerde yer alan yazılar veya üniversite basımevlerince yayınlanan kitaplar yazmak en fazla beş yüz kişiye ulaşmak anlamına gelir. Okurların *hepsine* ilginç gelebilecek bir çok şey itici bir profesyonellik örtüsü altına gizlenmiştir. İkinci olarak, 'profesyonelleşmek' bazen tarihçilerin şimdiye ve geçmişe tanrısal bir uzaklıktan ve nesnel olarak baktıklarını sanmalarına yol açmıştır. Bu temaları ileriki bölümlerde ele alacağız ama şimdilik 'profesyonelliğin' 'yansızlık' demek olmadığını, sadece yapılan iş karşılığında para alındığını ifade ettiğini kaydedelim. Artık tarihçiler yaptıkları işle hayatlarını kazanabilmektedirler, yani üniversite kurullarının, mali destek kurumlarının ve hakemli dergilerin beklentilerini karşılama konusunda pazarlıklar yapmaktadırlar. Çoğu insan gibi tarihçiler de kendi çıkarlarını göz önünde bulundururlar. Çok az tarihçi geniş bir alanda uzman olduğunu iddia eder, genellikle belli alanlarda uzmanlaşma eğilimi gösterirler. Bu bölünmenin 'kötü bir şey' olduğundan o kadar emin değilim; aslında kaçınılmaz ve belki de yararlı bir şeydir. Ama bizler için artık 'tarih' (hem tarihçilerin yaptığı iş hem de geçmişin anlatısı anlamında) *tek* bir doğru öykü olmaktan çıkmıştır.

Bu bölümde kaynak kullanımı, geçmişle günümüz arasındaki ilişkiler ve tarihsel anlatıların 'gerçekliği' gibi konular çevresinde oluşan gelişmeler ele alındı. Bu konuların

uzun bir geçmişi olduğunu ve bunlara verilen yanıtların çeşitliliğini ortaya koymaya çalıştım. Eğer geçmişte her şey farklı olmuşsa, gelecekte de bugünkünden farklı olabilir: Tartışmalar henüz sona ermedi. Kitabın bundan sonraki kısmında 'gerçeğe' ve geçmişle olan ilişkimize biraz daha yakından bakacağız. Ama bir sonraki bölümde kaynaklar ve tarihçinin kaynaklarla yapabileceği şeyler konusunu biraz daha derinleştireceğiz.

IV. Bölüm

SESLER VE SESSİZLİKLER

1 Ağustos 1994'te Norfolk ve Norwich Kayıt Bürosunda çalışan biri bir ışık açtı ve tüm bina havaya uçtu. Elektrik düğmesinden çıkan ufacık bir kıvılcım binadaki gaz kaçağını ateşlemişti. Memur patlamanın şiddetiyle dışarı uçmuş ama ölmemişti. Kayıt Bürosu ise tamamen yok oldu. İtfaiyeciler alevleri söndürmeye, çalışanlar ise bürodaki belgeleri kurtarmaya çalıştılar. Sonunda yangın söndürüldüğünde 350.000 kitap ve tarihi belge yok olmuş, bina ise tamamen harap olmuştu.

Niye böyle başladım? Bu ve bundan sonraki iki bölümde tarihçinin işini nasıl yaptığına bakacağız. Birincil kaynakları kullanarak geçmişten gerçek bir öyküyü, daha önce anlatılmamış bir öyküyü çıkaracağız. Tarihçinin işi kaynaklarla, geçmişin belgeleriyle başlar; Norwich Kayıt Bürosu da (NKB) bu tür malzemenin saklandığı bir yerdi, hâlâ da öyledir (ayrıca benim yaşadığım kentte bulunmaktadır). Üstelik, yangın filan gibi tehditlerle yok olma tehlikesi geçiren şeyler birden dikkatimizi üzerlerine çekmeye başlar.

Neyse ki, bu yangında yanan belgelerden çok daha fazlası kurtarıldı. Ama yangın neredeyse bunun kadar önemli bir başka şeye daha zarar verdi: NKB'nin kullandığı arşivleme sistemine. Kurtarılan belgeler başka bir yere taşındı ve Kayıt Bürosu yeniden ilgili amatörlerin ve profesyonel araştırmacıların kullanımına açıldı. Ancak insanlar bu kaynakları kullanmaya başlamadan önce NKB'nin yeniden kataloglarını oluşturması, depolarını düzenlemesi ve belgelerin yerinin saptanabilmesi için gerekli prosedürleri yeniden uygulamaya sokması gerekti. Tarihçinin işi kaynaklarla başlar ama ancak arşivciler bu kaynakları ayıklayıp, sınıflayıp kullanıma hazır bir hale getirdikten sonra.

Tarihçiler, araştırdıkları konu ile eş zamanlı veya ona yakın zamanda üretilmiş belgelere genellikle 'birincil' kanıtlar adını verirler (bir suç araştırmasındaki 'birincil tanık' gibi). 'İkincil' kaynaklar ise daha sonra yazılanlardır. Ancak bu ayrım sadece ilk bakışta yararlıdır ve pek de felsefi bir temele dayanmaz, çünkü ikisi arasındaki çizgiyi çizmek çok zor olabilir; üstelik 'ikincil' denilen kaynaklar kendi zamanlarının 'birincil' kaynaklarıdır.

Eski belgelerin saklandığı yerler olan arşivler çok uzun bir zamandan beri varolmuşlardır. En azından on beşinci yüzyıldan bu yana Norwichliler tarihlerine ilişkin belgelerin depolanıp saklanmasını önemsemişlerdir. Bunun sebebi eski belgelerin, özellikle de toprak sahipliğine ve yasal haklara ilişkin olanların güç göstergeleri olmasıdır: Kişinin davasını destekleyen eski (ve dolayısıyla etkili) bir belgenin bulunması, tartışmada kazanmayı sağlar. Bu hâlâ geçer-

lidir; örneğin avukatlar müvekkillerinin bir evin sahibi olduğunu kanıtlamak için eski belgeler ararlar. Ama yaklaşık on sekizinci yüzyıldan bu yana belgelerin kurumsal arşivlerde saklanması daha az açık olan nedenlerle yapılmaya başlanmış, belgeler yalnızca ilginç oldukları için korunmuşlardır. NKB böyle binlerce arşivden yalnızca biridir. Birçok ülkenin Londra'daki Public Record Office ve Paris'teki Archives Nationales gibi ulusal arşivleri vardır. Bazı arşivler ihmal edilmiş ve neredeyse unutulmuştur. Örneğin, duyduğuma göre New York'taki arşivde bazen evsizler belgelerin üstünde uyurlarmış. Bazı arşivler ise ailelere, şirketlere veya dini tarikatlara ait olan özel arşivlerdir ve tarihçilerin bunları kullanmak için özel izin almaları gerekir. Kimi arşivler de kapalı ve ulaşılmazdır. Örneğin (son zamanlara kadar) Doğu Alman Cumhuriyetinin Kayıtları ile Vatikan belgelerinin bir kısmı böyleydi. Ara sıra başka yerlerde de bir sürü kaynak ortaya çıkabilir. Örneğin yakın geçmişte bir tarihçi bir İtalyan kilisesinin çan kulesinde saklanıp unutulmuş olan, on dördüncü yüzyıla ait bir sürü dini belge bulmuştur. Ama bu tür keşifler ender olarak yapılır; zaten sonunda bulunanlar da bir yerlerde bir arşive girer.

O halde, arşivler yalnızca depo yerleri değildir. Onlar bilginin sistematik bir biçimde saklandığı, profesyonel kişiler tarafından korunan ve yönetilen yerlerdir. Bu iki bakımdan önemlidir. Birinci olarak, geçmişe ilişkin kaynaklar kendi başlarına düzenlenerek sınıflanmazlar. Bir düşünün, bu kitap elinize sayfa numaraları konulmuş ve ciltlenmiş bir biçimde değil de düzensiz bir deste olarak geçmiş olsaydı, ne anlatıldığını anlamanız için ne kadar çok zaman harcamanız gerekirdi! İşte arşivciler geçmişten kalan şeyleri

başkaları kullanabilsin diye bir düzene sokarlar. İkinci olarak, geçmişten günümüze son derece çok sayıda kaynak kalmıştır. Sadece NKB'de bile iki *milyon* farklı belge bulunmaktadır. Tarihçinin bütün bu belgelere bakması çok fazla zaman alır. Onun için arşivciler 'arama araçları' dedikleri şeyleri geliştirirler. Bunlar belgelerin içeriğine ilişkin kısa bilgilerin yer aldığı listelerdir. Böylece tarihçi, arşivciden hangi belgeleri isteyeceği konusunda fikir sahibi olur.

Peki 'kaynak' nedir? Daha çok kısa bir zaman öncesine kadar bir seçkinler kulübü vardı; kimi araştırmacı beyler hangi kaynakların kabul edileceğine karar verir, onların doğruluğu, 'sağlamlığı' ve kendi görüşlerinin haklılığı konusunda yargılarda bulunurlardı. Buna göre bir kaynak bir başkasına 'tercih edilir' ve tarihçiliğin büyük ahşap kapısından içeri alınırdı. Bu kaynakların çoğu resmi tarih kayıtları, anılar, devlet belgeleri, eski tarihler gibi *anlatı* belgeleriydi. On dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda bu kulüp oldukça genişledi; kaynaklar arasına vasiyetnameler, mektuplar, satış kayıtları ve mali hesaplar, vergilendirme belgeleri ve mahkeme kayıtları gibi başka şeyler de girdi. Daha sonra göreceğimiz gibi, daha çok kaynak daha çok soruya yol açtı; daha çok soru da daha çok kaynağa.

Geçmişe ilişkin izler taşıyan her şey bir kaynak olabilir. Bu bir toprak devri beratı, bir mahkeme tanıklığının belgesi, bilinmeyen bir kitleye verilmiş bir vaaz, bir kitap, hisse senedi, fiyat, mal, insan veya çiftlik hayvanları listesi veya inançlar olabilir; unutulmuş yüzlere ait resim ve fotoğraflar, mektuplar, anılar, öz yaşam öyküleri, duvar yazıları olabilir; varlıklı kesimin gücünü ortaya koyan veya yoksul kesimin zavallılığını gösteren binalar olabilir; öyküler, şiirler,

ata sözleri, açık saçık fıkralar, yazmaktan canları sıkıldığı için kitapların kenarlarına anlamı pek açık olmayan notlar düşen katiplerin veya açıklayıcı notlar yazmaları gereken kişilerin yanıltıcı yorumları olabilir. Binlerce şey kaynak olabilir. Bir sorgucunun elkitabının bir sayfasında sorgulanmak üzere gelen binlerce kişinin ritüel bir boyun eğme anlamındaki öpücüklerinin bıraktığı renk değişikliği olabilir. Bu da geçmişten bir izdir.

Şimdi NKB'deki özel bir belgeye ve özel bir kanıta bakalım. Söz konusu belge 1625 ile 1642 yılları arasını kapsayan Yarmouth Assembly Book'tur (Yarmouth Meclisi Tutanakları). Great Yarmouth Norfolk'ta, Norwich'e 35 km. uzaklıkta bulunan bir sahil kasabasıdır. On yedinci yüzyılda bu kasaba bir özgür insanlar 'Meclisi' tarafından yönetilmekteydi, Meclis Tutanakları da bu meclistekilerin verdikleri kararların kayıtlarından oluşmaktadır. Burada ilgilendiğimiz belge altıncı cilttir (en eskisi on altıncı yüzyılın ortalarına gider). Bu büyük, deri ciltli, 30x20 cm. boyutlarında 536 adet numaralı, birkaç tane de boş folyosu olan bir kitaptır. (Folyo sayfadan farklı bir şeydir. Bugün biz önlü arkalı her sayfaya numara veriyoruz ama on yedinci yüzyıldaki katipler her bir yaprağa numara verirlerdi. Dolayısıyla her bir folyonun bir 'ön' bir de 'arka' yüzü vardı. Bugün bunlara 'recto' (ön) ve 'verso' (arka) diyoruz. 536 folyo aslında bir o kadar ön ve bir o kadar arka yüz, yani toplam 1072 sayfa demektir). Sayfalar kurumuş ve buruşuktur ve modern sayfalara göre çok daha kalın bir kağıttan yapılmıştır. Kitap o kadar kalındır ki (yaklaşık 15 cm.), cildi kırılmasın diye özel bir yastık üzerinde açılması gerekmektedir. Meclis Tutanaklarında içindekiler veya dizin bölümleri yoktur ama

katipler daha sonra aradıklarını sadece bunlara bakarak kolayca bulabilsinler diye sayfa kenarlarındaki boşluklara kısa özetler ve yorumlar yazmışlardır. Bu kenar notlarının varlığı, Meclis Tutanaklarının yalnızca kayda geçirilip unutulan değil, kasabalılar tarafından kaynak olarak kullanılan bir şey olduğunun göstergesidir.

Bu kitapta baktığımız özel belge, 327 numaralı folyonun ön (recto) yüzünde bulunan 1635 tarihli bir kayıttır. Sayfanın kenarında 'Bayan Burdett'e tahsis edilen yıllık 20 mark tutarındaki maaş' notu bulunmaktadır. Notun yanındaki metinde şunlar yazılıdır:

> New England'a giden kocasının uzun süren yokluğu nedeniyle kendisine ve çocuklarına bakmakta sıkıntıya düşen Bayan Burdett meclise maddi sıkıntısının giderilmesi amacıyla başvurmuş ve başvurusu incelendikten sonra Muhasebeciler tarafından kendisine üç ayda bir ödenmek üzere yıllık 20 mark maaş bağlanması kararlaştırılmıştır. İlk ödeme gelecek Aziz Mikael'de yapılacak ve meclis uygun gördüğü sürece devam edecektir.

Tarih kaynaklarla başlar. Ancak, yukarıda da söylediğim gibi, tarihçiler genellikle özel bir belgeyi bulmak konusunda yardım alırlar. Bu yardım yalnızca onları bir iz peşine düşürmek biçiminde olsa bile. Söz konusu durumda bu belgeye ulaşmamı sağlayan iki 'başlangıç' oldu. Birincisi NKB'de araştırmacının arşivciden doğru cildi istemesini mümkün kılan Yarmouth belgeleri listesiydi. İkincisi ise bir tarihçi arkadaşın Bayan Burdett hakkındaki kaydın ilginç olabileceğini söylemesiydi. Bunlar önemli aşamalardır ve yazılan

15. Yarmouth Meclis Kayıtlarından bir parça. Sol taraftaki boşlukta yazılı yorumlara ve sağ üst köşedeki folyo numarasına bakın.

her tarihte benzer bir şey olmuştur: Tarihçiyi belli belgelere yönlendiren bir ipucu. Tarihçiler daha kanıtları görmeden bazı seçimler yapar ve bazı kararlar verirler. Yani tarihin kaynaklarla başladığını söylemek sadece bir bakıma doğrudur. Bir başka açıdan bakılırsa tarih tarihçilerin kendileriyle başlar: onların ilgileri, düşünceleri, ortamları ve deneyimleri ile.

Artık elimizde bir kanıt var. Şimdi ne olacak? Öncelikle tarihçilerin sahip olmaları gereken becerilerden bahsedelim. Bir kaynağın fotoğrafına bakın, bir de yukarıdaki basılı şekline. El yazısı okunaklı değil, yazılış eski, ve kullanılan terimler yabancı. Kanıtların deşifre edilmesi gerekir. Bu geçmişe doğru atılacak ilk adımdır ve çoktan ölmüş olan bir katibin *niye* yazdığını sormadan önce *ne* yazdığını anlama çabasıdır. Burada kullanılan el yazısı uzun harfleriyle 'sekreter yazısı' denilen bir üslup ile yazılmıştır. El yazısı tarih boyunca değişmiştir: Ortaçağ'da katipler belgeleri yazarken çok zaman harcadıklarından el yazıları oldukça düzgündü. Ama aynı zamanda belgelerle uğraşan katiplerin kendileri için anlaşılır olan ama modern okuyucular için anlaşılması zor kısaltmalarla dolu olurdu. Okur-yazarlık arttıkça ve daha çok belge üretilmeye başlandıkça, el yazıları daha az düzgün olmaya ve kişiselleşmeye başladı. On yedinci yüzyılın sonlarında (en azından İngiltere'de) okur-yazarlık yaygınlaşınca, el yazıları çok okunaksız olmaya başladı; çünkü iyi bir eğitim almamış olan insanlar da aceleyle yazılması gereken şeyleri karalamaya başladılar. El yazısını inceleme bilimine 'paleografi' denir. Tarihçiler yalnızca eski belgeleri okumak için değil aynı zamanda tarihlerini saptamak için de bu beceriden yararlanırlar, çünkü bazı yazı bi-

çimleri kabaca bazı dönemlerle ilişkilendirilebilir. Tarihçiler için başka dil becerileri de çok yararlıdır. Kimisi belgeleri ve yabancı tarihçiler tarafından yazılan eserleri okumak için modern yabancı dilleri öğrenir. Kimisi ise, Ortaçağ Latincesi, Eski Yunanca, Eski İngilizce ve Ortaçağ Almancası gibi eski dillerde yazılmış belgeleri okuyabilmek için bu dilleri öğrenir. Daha çok rastlantı ve kendi kişisel tarihlerindeki deneyimler nedeniyle belli konularda uzmanlaşırlar.

İster inanın, ister inanmayın, Meclis Tutanaklarındaki el yazısı oldukça düzgün ve okunaklı. 's'lerin bazıları 'f'ye, 'r'lerin bazıları da 'w'ya benziyor ama genel olarak bir doktor reçetesinden daha okunaksız değil. Birkaç kısaltma da var. Katip sözcüğün tamamını yazmak yerine üzerine bir çizgi çekmiş veya yarısını üste yazmış: örneğin altıncı satırda 'which' sözcüğü 'w^{ch}' olarak yazılmış, sekizinci satırdaki 'Chamblines' sözcüğü de (üzerinde bir çizgi var) 'Chamberlines' (ya da günümüzdeki yazılışıyla chamberlains) yerine kullanılmış. Yazılıştaki diğer gariplikler kolayca anlaşılıyor: 'her' yerine 'hir', 'so' yerine 'soe', 'liking' yerine 'likening' yazılmış. On yedinci yüzyıl İngiltere'sinde imla henüz standartlaşmadığı için sözcükler fonetik kalıplara göre yazılıyordu.

Bazı bağlamsal çeviriler de yapmamız gerekiyor. O zamanlar olduğu gibi şimdi de 'New England' Amerika'nın Doğu Sahilleri anlamına geliyor. O dönemde bu bölge sömürgeleşme süreci yaşıyordu. Bayan Burdett'e ödemelerin 'mark' olarak yapılacağı söyleniyor. Bu da İngiliz parasının eski adı (20 mark da oldukça cömert bir meblağ). 'Gelecek Aziz Mikael' 'Gelecek Aziz Mikael Yortusu', yani 'Michael-

mas' anlamına geliyor, ki tarihi 29 Eylül. Bu belgenin *ne* olduğunu zaten söyledik (resmi bir tutanak). Artık elimizdeki kanıtın anlamının açık olması gerekir: Yarmouth Meclisi, kocası kendisini bırakıp Amerika'ya gittiği için Bayan Burdett'e yılda 20 mark ödenmesini uygun görüyor.

Ama bu kendi başına 'tarih' değil. Bayan Burdett'e maaş bağlanması ilginç bir şey ama bu bilgiye anlam veya önem katacak bağlamdan yoksun. Bu kitabın başında anlatılan Guilhem Déjean cinayeti belki Bayan Burdett'in maddi durumundan daha ilginç bir öykü, ama gördük ki, onun bile anlam kazanması için daha büyük bir anlatı içinde değerlendirilmesi gerekiyordu. Meclis tutanaklarındaki kayıt bize yalnızca biçim verilmiş ve kullanılmaya hazır bir tuğla sağlıyor, ama ev henüz inşa edilmedi.

Bu ne tür bir ev olacak? Tarihçi ne inşa etmek istediğine ve kaynakların neyi gösterip neyi desteklediğine karar vermek zorundadır. Başka hangi tuğlaları aramalıyız? Farklı yönlere bakmaya başlayabiliriz. Örneğin Meclisin bağladığı diğer maaşlara bakarak Yarmouth'daki yardımseverlik hakkında bir fikir edinmeyi isteyebiliriz. Bu durumda başka resmi belgelere bakmadan önce Meclis tutanaklarının bütün ciltlerini taramamız gerekir. Veya New England'a giden başkalarının da olup olmadığını öğrenmek isteyebiliriz. Bu durumda ise Meclis tutanaklarında ara sıra bu insanlara gönderme yapılmış olmasına karşın, başka bir kaynak kullanmamızın daha iyi olacağını hemen fark ederiz. Örneğin bu kaynak, İngiltere Krallığının emriyle hazırlanmış olan ve Yeni Dünya'ya giden 'nitelikli kişiler' listesi olabilir. Bu belge Amerika'ya giden gemilerdeki yolcuları, bu yolcuların yaşlarını ve mesleklerini listeler ve bu kişile-

rin İngiltere'den niye ayrıldıkları konusunda kısa bilgiler verir. Farklı kaynaklar farklı amaçlarla kullanımları gerektirir; bunların kimisi açık, kimisiyse pek o kadar açık değildir. Meclis tutanakları Yarmouth'daki sivil yönetimin işleyişini araştırmak için kullanılmaya uygundur, ama aynı zamanda toplum, din, siyaset, cinsiyet vb. gibi konuların araştırılmasında da kullanılabilir.

Dahası, başa çıkmamız gereken başka sorunlar da var. Örneğin elimizdeki belgenin sahte olmadığından emin olmamız gerekir. Bayan Burdett'in durumunda böyle bir şey söz konusu olabilirmiş gibi görünmüyor, çünkü bu kayıt, diğerlerinin arasında düzgün bir biçimde duruyor ve aynı el yazısı ile yazılmış. Yani sonradan araya eklendiğine dair bir kanıt yok. Eğer Meclis tutanaklarının tümünün –yani bin kadar sayfanın hepsinin– sahte olduğunu düşünmüyorsak, elimizdeki kanıta güvenmemek için bir sebep olamaz. Ama aynı şey bütün tarihi belgeler için söylenemez. Tarihte Lorenzo Valla tarafından eleştirilen Konstantin'in Bağışı ile daha yakın zamanlarda ortaya çıkan ve saygın bir mo-

Belge Sahtekarlığı: Sahte belgelerin en fazla üretildiği alan Ortaçağ manastır kayıtlarıdır. Keşişler manastırın haklarını ve mal varlıklarını meşrulaştıran çok sayıda sahte beratlar hazırlarlardı. Aslında bu tam anlamıyla bir sahtekarlık sayılmaz, çünkü buralarda hazırlanan sahte belgeler zaten varolması 'gereken' belgelerdi. Bu belgelerdeki haklar zaten çok önceden beri toplum tarafından kabul edilmiş olan, ama sonradan belgelerle 'kanıtlanması' gereken haklardı.

dern tarihçiyi bile yanıltmış olan ünlü 'Hitler Günlükleri' gibi belge sahtekarlıkları yapılmıştır. Ama eğer incelenen konu ünlü bir kişiye veya olaya ilişkin değilse sahtekarlığa pek rastlanmaz, (çünkü bunun için ortada bir sebep olmaz).

Ayrıca tarihçilere ellerindeki kaynakların 'yanlı' olup olmadığına da dikkat etmeleri öğretilir. Bu konuda çok kafa yormak gerekir. Yukarıda sözünü ettiğim 'seçkinler kulübü' kaynaklarının varolma nedeni 'yanlılık' konusuna çok fazla odaklanılmış olmasıdır. 'Yanlılığın' (yazarın önyargılarının ve bu önyargıların anlattığı şeyleri nasıl çarpıttığının) saptanmaya çalışılması 'yansız' bir konumun varolabileceği düşüncesini akla getirmektedir. Bu bir sorundur. Eğer 'yanlılık', olması gerektiği gibi, her bir insanın kendine özgü kişisel özelliklerini de kapsayan bir şeyse, 'yansız' olan *hiçbir* belge yoktur. Bazı kaynaklar kendi düşüncelerini ve önyargılarını açıkça ortaya koyar ve elbette bunlar göz önünde bulundurulmalıdır, bazılarının ise hangi varsayımlara dayandığı dikkatli bir biçimde araştırılmalıdır. Örneğin yukarıdaki alıntı oldukça açık sözlü bir dille yazılmış; ama Bayan Burdett'in ilk adının geçmediğini de gözden kaçırmayalım. Büyük olasılıkla bu yalnızca bir rastlantı değil; katibin ve Meclis'in hangi ayrıntıların kayda değer olduğuna ilişkin varsayımlarını yansıtıyor. Ama şunu gözden kaçırmayın: Bu 'yanlılık' saptanmış olsa da 'ayıklanması' gerekmez. Tam tersine, onu on yedinci yüzyılda kadınlar ve toplumdaki yerleri konusundaki görüşleri anlamak için *kullanabiliriz.* 'Yanlılık' diye bir şey olmasa (ki bu hiçbir zaman mümkün olmamıştır) tarihçilere de ihtiyaç kalmazdı. Yani 'yanlılık' saptanıp ayıklanması değil, bulunduğu zaman bizi sevindirmesi gereken bir şeydir.

Bir belgenin neyi yapıp neyi yapamayacağını da iyi değerlendirmemiz gerekir. Meclis tutanakları bize ilginç gelmesi veya eğlendirmesi için değil, belli bir amaç için yazılmıştır. Bu amaç kent yönetiminin önemli kararlarının kayda geçirilmesidir. Bu yüzden bu kaynağın söylediği şeyler kadar *söylemediklerini* de düşünmemiz gerekir. Örneğin, Meclis'in Bayan Burdett'e maaş bağlamaya karar verdiğini biliyoruz ama bu kararın kolayca mı, yoksa saatler süren tartışmalar sonunda mı alındığını bilmiyoruz. Karar alınırken Bayan Burdett'in orada olup olmadığını da bilmiyoruz (gerçi 'başvurduğu' söyleniyor ama bunun anlamı talebini toplantı öncesinde iletmiş olması da olabilir). Kocasının yokluğu ve zor durumda kalmış olması dışında ona *niye* maaş bağlandığını da bilmiyoruz. Tarihçiler kaynaklardaki bu nüanslara, söylenenlerle söylenmeyenler arasındaki boşluklara, kaynakların ritmine ve arada kaybolan seslere karşı duyarlı olmalıdır. Kimi zaman 'kaynakların zaten konuştuğu' söylenir. Bu doğru değildir. Meclis tutanaklarındaki bu alıntı henüz konuşmadı. Ama belki de aklımıza takılan bir şey mırıldanıyor: Burdett kimdi? Niye New England'a gitti? Bayan Burdett ile çocuklarına sonra ne oldu? Bu sorulara yanıt bulabilmek için Burdett'lerin adının geçtiği başka kaynaklara da bakmamız gerektiği açıktır. Böylece elimizdeki kaynağın söyledikleriyle söylemedikleri, bizi ilgilendiren şeylerle birleşince, araştırmamızın yönü, yani başlangıç noktasından sonra izleyeceğimiz yol belirlenmiş oldu.

Sayfa kenarlarındaki notlara bakarak Burdett'in adının en az beş kez daha Meclis tutanaklarında geçtiğini saptıyoruz. Bunlar kafamızda oluşturmaya çalıştığımız resme az da olsa katkıda bulunuyor. 1633 yılında 'Bay George Burdett'

diye biri, bir vaiz, Matthew Brooks adlı kişi tarafından 'İsa'nın adı geçince başını eğmediği için' Meclis'e şikayet ediliyor. Burada biraz açıklama gerek. O sıralarda İngiltere'de kilisenin yönetiminin nasıl olması gerektiği ve reform konularında dini gerginlikler vardı. Brooks törenselliği, uyumu ve kilisenin kral tarafından denetlenmesini savunan ılımlı bir Protestanlık biçimine inanıyordu. Anlaşılan Burdett biraz daha radikal biriydi, kralın denetimine ve törenselliğe karşıydı, bu yüzden de Haç önünde başını eğme ritüelini (İsa'nın adı geçince baş eğmek) uygulamıyordu. Brooks'un şikayeti üzerine Burdett'e bir süre vaizlikten el çektirilmiş, ama (bir başka kayda göre) sonradan Norwich Piskoposu tarafından görevine iade edilmişti. Ancak 1635'te Burdett (hem dinen hem de siyasi olarak düşmanca bir tavır sergileyen) vaazları yüzünden bir kez daha işinden uzaklaştırılmış. Meclis tutanaklarında yeni bir vaiz bulunmasına gerek duyulduğu kaydedilmiş. Son iki kayıtta Bay Brooks'un Burdett'in yaşadığı eve geçmek istediği ama evin daha sonra Bay Crane adlı birine yıllık 12 sterline kiralandığı yazılı. Meclis tutanaklarındaki en son kayıt ise Bayan Burdett'e bağlanan maaşla ilgili.

Daha fazla yapı taşını bir araya getirerek Burdett'ler ve onlara ne olduğu konularında bir resim oluşturabiliriz. Bu resmin anlamlı olması için arka plandaki bazı şeyleri –İngiltere'deki dini gerilimleri, Yarmouth'daki yerel politikaları– bilmemiz gerekir ve bu noktada başka tarihçilerin yazdıklarına bakmamız gerekir. Şu kuralın hiç istisnası yoktur: Tarihçiler tarihsel kaynakların araştırılmasına olduğu kadar birbirlerinin yazdıklarına da bel bağlarlar. Eğer Burdett'e ilişkin kanıtlarda modern çağın başlarındaki İngil-

16. Massachusetts valisi John Winthrop.

tere hakkında zaten yazılmış olan gerçek öykülere aykırı bir şey bulursak ne âlâ; ama bize kılavuzluk eden ve önceden yazılmış olan kitapları yok saymamız budalalık olur. Burdett'i Amerika'da izlemek için –ki bu öykümüzün ikinci bölümü– New England belgelerine bakmamız gerek.

Amerika'nın sömürge olduğu zamanlardan kalan yığınla belge vardır. Burdett'in izini bunların hepsinde aramak çok uzun zaman alabilir. O halde tarihçi ne yapacak? Bazen tam olarak öyle yapar, yani eldeki bütün belgeleri titizlikle inceler, kendisini ilgilendiren şeylerin nerelerde geçtiğini saptamaya çalışarak bunaltıcı bir araştırmaya girişir. Burada can alıcı sözcük bunaltıcıdır. Tarihçinin yaptığı iş genelde çok sıkıcı bir şeydir ve tarihçinin sahip olması gereken en büyük beceri, bu can sıkıntısına rağmen o ender keşif anlarından birini yaşayacağını umarak çalışmaya devam etmektir. Kimileri savaşları uzun can sıkıntısı dönemlerini kesen kısa heyecan dönemleri olarak tanımlar. Daha az tehlikeli olmasına karşın tarih de bunun gibidir.

Ama tarihçinin en büyük keyfi bir şeyi keşfetmek veya ortaya çıkarmaktır. Tabii ki tarihçiler aynı anda birçok şeyi ararlar (sömürge belgelerinin hepsini yalnızca Burdett'in izini sürmek için okumak, eğer sonradan insan başka birinin peşine düşmeye karar verir ve belgeleri yeniden okuması gerekirse, pek akıllıca bir şey değildir). Kimi zaman da araştırdıkları şey bir adamın adından çok daha belirsiz bir şey olabilir. Bu belli bir deyim veya konuşma biçimi, ancak daha sonra yapılan bir istatistiksel analizin ortaya koyabileceği bir kalıp, üzerine parmak basılamayan ama uzun bir zaman dilimi içinde ortaya çıktığı fark edilen bir değişim gibi bir şey olabilir.

Öyleyse Yeni Dünya'da Burdett'i nasıl bulacağız? Soy ağaçları ile ilgili, kullanıma hazır arama araçlarını kullanabiliriz. Burdett kalıcı bir iz bırakmış mı diye Amerikan biyografi sözlüğüne danışabiliriz. Bir başka tarihçinin bizim gittiğimiz yolun en azından bir kısmını önceden kat

ettiğini umarak Amerika'nın sömürgelik dönemi hakkında yazılmış olan modern kitapların dizinlerine bakabiliriz (gerçi bu sadece tembel yanımızın umduğu bir şey olur, çünkü aslında işin eğlenceli yanı bir yoldan ilk kez gidiyor olmaktır). Veya Burdett'in adı geçiyor mu diye New England'a ilişkin en bilinen ve en zengin kaynaklara bakarız.

Ve geçiyor. On yedinci yüzyılda yazılmış olan *Journal of John Winthrop*'a (John Winthrop'un Günlüğü) bakınca Burdett'e bir sürü gönderme yapıldığını görüyoruz. John Winthrop 1630'larda ve 40'larda Massachusetts valisiydi. Hem önemli bir tarihsel kişilik hem de önemli tarih kayıtları tutan biriydi. Mart 1630'da *Arbella* gemisiyle Suffolk'tan Amerika'ya gelmişti. Tuttuğu günlük *The Winthrop Papers* (Winthrop'un Yazıları) olarak bilinen ve bu adla basılan New England'a ilişkin kapsamlı bir kaynağın sadece bir kısmını oluşturmaktadır. Bu günlük yakın zamanlarda elden geçirilmiş ve yayımlanmıştır ve arkasında araştırmamıza çok yardımcı olan ayrıntılı bir dizin bulunmaktadır. Çoğu tarihçi arşiv malzemesinin yanı sıra yayımlanmış kaynaklardan da yararlanır. Gerçi belgenin aslını görmek her zaman daha iyidir ama bu arzu çok zaman alacağı, sabrı ve araştırma ödeneklerini aşacağı için çoğu zaman gerçekleştirilemez. Belgenin yayınlanmış biçimine bakmanın da sağladığı bazı avantajlar vardır. Birisi sizin yapmanız gereken bütün sıkıcı işleri yapmış ve dizine bakarak çalışmasının meyvelerini kolayca toplayın diye kullanımınıza sunmuştur.

Ama ne meyveler! Winthrop'un anlattığına göre, Burdett Kasım 1638'de Piscataqua diye bir yere yerleşmiştir. Winthrop bundan söz ediyor, çünkü Burdett'in başı valinin Massachusetts'ten kovduğu birilerine yataklık etmekten yine

derde girmiş. Sömürge döneminde Amerika siyasal görüş ayrılıklarının olduğu bir yerdi. Kimileri eski vatanlarına sadık kalırken kimileri de dini ve siyasi anlamda daha çok öz yönetim hakkı istiyordu. Massachusetts valisi olarak Winthrop ikinci gruptaydı; Burdett ise, anlaşılan ilkinde.

Aralık 1638'de Winthrop şu kaydı düşmüş:

> Valinin Bay Hilton'a yazmış olduğu Bay Burdett ve Yzb. Underhill ile ilgili mektubu bu kişiler tarafından ele geçirildi ve okundu. Bunun üzerine derhal İngiltere'ye mektup yazarak bizim İngiltere'den gelecek olan her türlü otoriteye nasıl karşı çıkacağımız vs. konularında bildiklerini anlatıp şikayet ettiler; çünkü valinin mektubu onları çok rahatsız etmişti ama bu mektubu kullanamadılar, çünkü vali mektubu yazarken Bay Hilton'ın mektubu onlara gösterebileceği ihtimalini göz önünde bulundurmuştu.

Şimdi biraz durup bu kanıtın tuhaflıkları üzerinde düşünelim. Öncelikle öbür kişilerin kim olduğunu anlamamız lazım. Dizin kısmına bakınca Hilton'ın bir başka Massachusetts'li siyasetçi olduğunu, Underhill'in de daha sonra bir Hollanda kolonisinde başlayan isyana liderlik yaptığını öğreniyoruz. Winthrop'un günlüğünde kendisinden üçüncü şahıs olarak söz ettiğini ve bunu belki de başka insanlar tarafından okunacak olan yarı resmi bir belge oluşturduğunun farkında olduğu için yaptığını gözden kaçırmayın. Bu anlatıda onun en özel düşünceleri değil, yalnızca kayda geçirmeyi *seçtiği* şeyler var. Kendimize mektubunun ele geçirildiğini Winthrop'un nasıl öğrendiğini ve Burdett'in İngiltere'ye yazdığı mektubu nereden bildiğini de

sorabiliriz; ama bu durumda bu sorulara cevap bulamayız. Son olarak, Winthrop'un kendi yazdığı mektubu tanımlaması var: Mektup öyle bir tarzda yazılmış ki, ele geçse bile kendisine zarar veremeyecek. Bildiğimiz kadarıyla bu mektup kayıp, ama bir an için elimizde olduğunu düşünelim: Tarihçi (günlükteki açıklama olmadan) bir şey söyleyip tamamen başka bir şey ima eden bu mektubu yorumlamak zorunda kalacaktır. Kaynaklar saydam ve masum belgeler değildir. Belli koşullarda, belli kişiler için yazılmışlardır. Winthrop'un mektubu Bay Hilton'ın okuması için bir şekilde, Burdett ile Underhill'in de okuyacağından kuşkulandığı için yüzeysel olarak başka bir şekilde yazılmıştır.

Winthrop'un günlüğündeki başka kayıtlara göre Burdett ile olan ilişkisi bozulmaya devam etmiş, Mayıs 1639'da Burdett'in Canterbury Baş Piskoposu William Laud'a sömürgedeki öz yönetim çabalarından yakınan bir mektup yazdığını keşfetmiştir. Bu mektup başka belgeler arasında saklanmıştır (Londra'daki Public Record Office'deki Devlet Belgeleri arasında), yani Winthrop'un anlattıklarını, onu destekleyen başka kanıtlarla ilişkilendirerek daha inandırıcı bulabiliriz. Mart 1640'da anlaşılan Burdett Piscataqua'da 'vali ve vaiz' olmuş (bunu Burdett'in kendi bölgesinde vaaz vermek üzere İngiltere'den yeni birinin gelmesini engellediğinin anlatılmasından anlıyoruz). Winthrop son olarak, 1640 yazında İngiltere'den Thomas Gorge adında bir avukatın geldiğini ve bu kişinin Burdett'in bölgesine gittiğini anlatıyor. Winthrop'un dediğine göre:

> Orada Gorge her şeyin çığrından çıkmış olduğunu gördü, çünkü Burdett her şeyi yönetiyordu ve keyfince davranıyor-

du. Kibiri ve yaptığı zinalar çok ünlü olmuştu. Bay Gorge'un işleri düzeltmeye niyetli olduğunu gören komşuları ondan [Burdett'ten] şikayetçi oldular ve onun aleyhinde öyle kötü şeyler söylediler ki, bunların hepsi için mahkemeye çıkması gerekiyordu.

Burdett 30 sterlin ceza ödemeye mahkum edilir, bunun üzerine:

[Burdett] temyiz için İngiltere'ye başvurdu ama Bay Gorge başvurusunu göndermedi, onun yerine büyükbaş hayvanlarına vs. el koydu. Bunun üzerine Bay Burdett İngiltere'ye gitti, ama oraya vardığında her şeyin değişmiş olduğunu gördü, umutları kırıldı ve kralın yandaşlarına katıldıktan sonra hapse atıldı.

Burada yine duralım. Winthrop'un anlattıkları sözüm ona Massachusetts'te valilik yaptığı döneme ilişkin aylık kayıtlardır. Oysa bu son parçadaki ayrıntılar, sanki sonradan yazılmış olduğunu, yani Burdett'e İngiltere'ye döndükten *sonra* neler olduğunu anlattığını düşündürüyor. Bu olaylar, belli ki, mahkemeden sonra olmuş; bunların haberinin (deniz yoluyla) Massachusetts'e ulaşması da birkaç hafta almış olmalı. Dahası, 'kralın yandaşlarına katıldıktan sonra' ifadesi, Cromwell'in askerleriyle Kralın yandaşlarının çatıştığı İngiliz İç Savaşına bir şekilde karıştığını belirtiyor. Oysa bu savaş 1642'de başladı. Öyleyse 1640 yılında Burdett'in geleceği nasıl bilinebilirdi? Yalnızca eğer sonradan yazıldıysa. Bütün tarihsel kanıtlar gibi Winthrop'un günlüğü de dikkatle ve titizlikle yaklaşılması gereken bir

belge. Belgeler tarihçileri yanıltmak amacıyla yazılmazlar ama dikkatsiz kişileri her an aldatabilirler.

Neyse, artık elimizde belgesel kaynaklardan çıkartılıp oluşturulmuş geçmişe ilişkin bir başka gerçek öykü var: Bir Püriten vaiz ve muhtemelen çapkın bir adam olan George Burdett'in Yarmouth'da nasıl gözden düştüğünü, karısını ve çocuklarını bırakarak Yeni Dünya'ya gidişini, yeni ülkesinde bir kez daha alaşağı edilmeden önce bir süreliğine yükselişini, İngiltere'ye dönüp İç Savaş'ta Kralın yanında yer alışını ve sonunda hapse düşüşünü anlatan bir öykü. Bu öykü nerede ve ne zaman biter? Ya kaynakları ya da enerjimizi tükettiğimizde, ama aslında bir bakıma her zaman enerjimizi tükettiğimizde, çünkü George Burdett'in öyküsü bundan sonra Yüzbaşı Underhill'in, Thomas Gorge'un, İngiltere'deki dini reformun, sömürgelerdeki özgürlüğün veya İngiliz İç Savaş'ının öyküsüne de bağlanabilir. Şu andaki haliyle de oldukça doyurucu bir öykü. Ama unutmayalım ki içinde hâlâ boşluklar var. Yarmouth'daki Bayan Burdett'e ne olduğunu bilmiyoruz (gerçi Yarmouth'daki Özgür İnsanlar listesinde on yedinci yüzyılın sonlarında 'Burdett' soyadlı insanlar bulunduğuna göre, onun ve çocuklarının George olmadan da uzun ve mutlu bir hayat yaşamış olduklarını düşünebiliriz). Winthrop'un nereden bilgi topladığını ve bildiklerinin hepsini bize anlatıp anlatmadığını da pek bilmiyoruz. En önemlisi de, çok ilginç bir biçimde çelişkilerle dolu biri olan George Burdett hakkındaki her şeyi bilmiyoruz: Bir din adamı ama ailesini terk ediyor; Kral'ın kilisesindeki uygulamalara karşı çıktığı için Yarmouth'dan kovulan bir kilise reformcusu ama aynı zamanda Yeni Dünya'ya gittiğinde Kral'ın safında yer alıyor ve İç Savaşta Kral'ın

adına savaşmak için İngiltere'ye dönüyor; ateşli bir vaiz ama 'kibri ve yaptığı zinalar' komşuları tarafından şikayet ediliyor. Elimizde kendi eliyle yazılmış iki şey var: İngiltere'ye yazdığı yukarıda sözünü ettiğimiz Massachusetts siyasetinden yakınan mektubu ve daha önce Baş Piskopos Laud'a yazmış olduğu bir başka mektup (o da Devlet Belgeleri arasında). Bu ilk mektup 27 Aralık 1635 tarihli ve New England'daki Salem'den yazılmış. Bu mektupta Burdett Yeni Dünya'ya ilk kez *neden* geldiğini açıklıyor gibi:

> Gönüllü sürgünüm eleştirilmiştir; bana döneklik, ve daha da kötüsü, sahtekârlık suçlamaları yöneltilmiştir. Oysa gerçek şudur: İşimi kurallara göre yaptım ve kiliseye saygıda kusur etmedim (...) Bunu benim ve davranışlarım hakkındaki düşüncelerinizi düzeltmek için bilmeniz gerektiğini düşündüm. (...) [Ayrılma sebepleri şunlar]: Aceleyle açılmış düşmanca bir dava, yüklü bir maliyet; amaç ise uzaklarda sakin bir hayat, ki bunu kendi vatanımda yaşayabilsem çok daha mutlu olurdum.

Mektubun genel havası açık: Burdett, belki ileride dönebilir düşüncesiyle, Başpiskopos nezdinde adını temize çıkarmak istiyor. Ayrıntılar ise bu kadar açık değil, belki de Burdett'in kullandığı süslü ve şaşaalı dil yüzünden. 'Düşmanca bir davanın' 'yüklü [yani karşılanamaz] maliyeti' akla bir mahkeme olduğunu getiriyor. Gerçekten de Devlet Belgeleri Takvimine baktığımızda (ki bu çok ayrıntılı bir arama aracıdır) 1634 ve 1635 yıllarında Burdett hakkında Yüksek Mahkemede dini kurallara uymadığı gerekçesiyle bir dava açıldığını görüyoruz. Dolayısıyla Burdett'in neden

ülkesini terk ettiği konusunda biraz daha bilgi sahibi oluyoruz ama bu hâlâ bütün sorularımızı cevaplamıyor. Hâlâ kendisini ülkesinde savunmak yerine niye ailesini terk edip gittiğini bilmiyoruz. Bir nokta gelir, kaynaklar susar ve tarihçinin bazı tahminler yürütmesi, yani belgeleri *yorumlaması* gerekir.

George Burdett'in karısına ve çocuklarına karşı duygularına ilişkin bir ifade yok, ama biliyoruz ki gidişiyle onları 'maddi sıkıntıya' düşürmüş ve New England'da 'zina' ile suçlanmış. O halde Burdett'lerin evliliğinde her şeyin yolunda olmadığını düşünebilir miyiz? Bu oldukça iyi bir tahmin olur –kanıtlara da uygundur– ama yine de bir *tahmin*dir. Peki ya Burdett'in vatanına döndükten sonra yaptıkları? Eğer Burdett'in Kralın safında savaşmayı seçmesi bir fikir değişikliği gibi geliyorsa, gözümüzü Burdett'in sömürgedeki deneyimlerine çevirebiliriz. Burası eski vatanın kontrolünden kurtulmaya çalışan güzel ve yeni bir dünyadır. Burdett'in kendi hayalinin kısmen gerçekleşmiş olması somut bir gerçeklik olarak karşısına çıkınca onu ürkütmüş müydü? Yoksa vatanına geldiğinde, vaizimiz hemen geri dönmenin yollarını araştırmaya başladı ve bağlılıklarını gözden geçirerek sömürgedekilere karşı, kralın yanında yer almayı siyasi açıdan daha uygun mu buldu? Bunların ikisi de iyi tahminler ve ikisinden de bir parça kullanılabilir. Kesin olarak emin olamayız ama bu köprüleri kurduktan sonra öykümüzdeki izi sürmeye devam edebiliriz. Ama bu köprüleri kuranın biz olduğunu açıkça görmemiz gerekir. Bunları destekleyen kanıtlar da bulabiliriz ama köprülerin kurulmasında oynadığımız rolü görmezden gelemeyiz. Tarihçi bu küçük köprüleri kurmak zorundadır ama asla onları ku-

ranın kendisi olduğunu unutmadan ve her köprünün küçük bir geçiş bedeli olduğunu göz ardı etmeden. Bu bedel, doyurucu bir yolda ilerlerken, diğer olası yolların kapanması veya kullanılamaz olmasıdır.

Çünkü başka tahminler de yapılabilir. Burdett karısını çok seven, çocuklarından ayrıldığı için çok üzülen, onları da yanına almayı düşünen ama bu arzusu ya onlar istemediği için veya taşınacak paraları olmadığı için gerçekleşmeyen bir adam da olabilir. Burdett'in Laud'a yazdığı mektupta Yarmouth'da kendisi hakkında söylenenlerin yalan olduğunu iddia etmesi gibi, Winthrop'un Burdett'in şehveti hakkında söyledikleri de siyasi bir düşman hakkında uydurulmuş bir iftira olabilir. İngiliz İç Savaşı tarihçileri bize Parlamento ile Kraliyet yanlılarının din konusunda eşit olarak bölünmediklerini anlatıyor. Yani belki de Burdett seçtiği tarafta şaşırtıcı bir şeyle karşılaşmadı. Böyle devam edebiliriz ama sonunda bir seçim yapmamız, bir yol izlememiz, üzerinde yeterince sağlam durabileceğimiz bir tahmin yapmamız gerekir. Ama yaptığımız her tahminin tahmin olduğunun hatırlanması gerekir. Çok sayıda varsayım üzerinde yürürsek, yolumuzu kaybedebiliriz.

Kaynaklar 'kendi adlarına konuşmaz', hiçbir zaman da konuşmamıştır. Onlar çoktan ölmüş ve yok olmuş kişiler adına konuşur. Kaynakların sesi olabilir –çok sayıda sesler– ve bu sesler bize yön verebilir, bazı soruları akla getirebilir ve başka kaynaklara yönlendirebilir. Ama kendi iradeleri yoktur: Ancak tarihçi onlara dokunduğunda canlanırlar. Gerçi kaynaklar *bir* başlangıçtır ama becerilerini kullanan ve seçimler yapan tarihçi onlardan önce de sonra da vardır. Neden *bu* belge de bir başkası değil? Neden *bu* beratlar da

başkaları değil? Dahası, neden beratlara bakılıyor da mahkeme kayıtlarına bakılmıyor? Neden resmi kayıtlar inceleniyor da günlükler incelenmiyor? Hangi soruların peşine düşülmeli, hangi yoldan gitmeli?

Ancak, bu, gerçek bir öykünün yönü tümüyle tarihçinin keyfine kalmıştır anlamına da gelmez. Burdett konusundaki araştırmamızın da ortaya koyduğu gibi, belgeler izlememiz gereken belli yönleri işaret eder. Ama aynı zamanda şaşırtabilir, daha önce akla gelmemiş olan yeni yolları açan engeller de çıkartabilir. Winthrop'un günlüğünü okurken insanın gözü kaçınılmaz olarak araştırılan konunun altındaki başka şeylere de kayıyor. Örneğin Burdett'in adının ikinci olarak geçtiği yerin hemen altında Winthrop şöyle yazmış:

> Şeytan huzurumuzu kaçırmaktan asla vazgeçmiyor ve birbiri ardına vasıtalar kullanıyordu. Diğerlerinin arasında, İngiltere'de İsa'nın adı geçince başını eğmeği reddettiği için başı belaya giren Salemli bir kadın bulunuyordu. (...)

Burdett gibi İsa'nın adı geçince başını eğmeği reddetmek hemen insanın gözüne takılıyor; ama aynı zamanda şeytanın bir kadınla ve Salem ile ilişkilendirilmiş olması da (on yedinci yüzyılın sonunda Salem kasabası cadı mahkemeleriyle ünlenmiş ve çok sayıda kadın idam edilmişti). Bu küçük ayrıntıyı not ettikten sonra, Burdett'in adının geçtiği başka yerleri ararken gözünüze Boston'da asılan bir kadından bahsedilen yer takılıyor. Bu kadın 'Şeytan tarafından öyle güçlü bir şekilde ele geçirilmişti ki, (Tanrının kendisine ihsan ettiği vahiyler sanarak dinlediği hayallerle)

Şeytan onu kendi çocuğunun boynunu kırmaya ikna etmiş ve böylece onu daha büyük acılardan kurtardığına inandırmıştı.' Korkunç, ama ilginç (...) ve insan başka benzer olayları aramaya başlıyor. Ve böylece, başlangıç noktası kaynakların sesiyle tarihçinin ilgilerinin ortasında bir yerde olan yeni bir öykü başlar.

Tarihçi yalnızca 'arşivlerden aktarma' yapmaz. Eğer böyle yapsaydı büyük olasılıkla yarı doğruları ve kafa karıştırıcı şeyleri, hatta açık yalanları aktarmış olurdu. Çünkü kaynaklar masum değildir: Seslerin belli muhatapları ve amaçları vardır. Onlar geçmişteki gerçekliğin aynası değil, kendileri başlı başına olay olan şeylerdir. Tahminimize göre John Winthrop George Burdett'ten hoşlanmıyordu ve (başkasının sesini kullanarak) bize onun zina yaptığını söylüyor. Bu gerçeğin tamamı mıdır? Öyle olsa da, olmasa da, Winthrop neden bunun yazılarak kayda geçmesini istemiştir? Bir şeyi yazıya geçirmek –özellikle de bundan önceki yüzyıllarda– olağanüstü bir olay olarak görülmelidir ve bu yüzden açıklanması gerekir. Winthrop'un düşmanlığı (belki de kişisel değil yalnızca siyasal bir düşmanlık) kanıtını geçersiz kılar mı? Eğer öyleyse, George Burdett'in gerçek öyküsünü unutup onu geçmişin sessizliğine mi gömeceğiz? Tarihçi bir seçim yapar ve öyküyü sürdürür.

Ve her zaman sorulacak yeni sorular vardır. Neden? Yeni bakış biçimleri ortaya çıktığından, önceden veya sonradan başka şeyler görüldüğünden, farklı yollardan gidildiğinden. Ama her şeyden çok boşluklar, eksikler ve sessizlikler olduğu için. Kaynaklar konuşmaz ve her şeyi söylemezler. Yakınlarda bir Fransız tarihçinin söylediği gibi tarihi imkansız kılan da mümkün kılan da budur: Bilinmesi imkansız bir

sürü şey kalacağından, gerçeğin tamamına ulaşmayı amaçlayan tarih buna asla ulaşamaz (olsa olsa gerçek bir *öykü* olarak kalır); ama tam da bu sebeple geçmiş, açıkça ortada olan bir gerçek değil, *araştırılması* gereken bir konudur. Eğer geçmişte olanlara ilişkin hiçbir sorun olmasaydı, (ister amatör ister profesyonel olsun) tarihçilere ve dolayısıyla tarih diye bir şeye gerek kalmazdı, herkes için 'geçmiş olaylar' sorgusuz sualsiz aynı olurdu. Tarihin başlangıcı kaynaklardadır ama aynı zamanda bu kaynakların içindeki ve aralarındaki boşluklardadır. Norwich Kayıt Bürosu'nun yanması bir trajedi olabilirdi. Aslında, yangın bir daha asla yerine konamayacak olan gazete ve fotoğrafları yok etti ama orada saklanan eski belgelerin çoğu kurtarıldı. Bu bölümün başında yok olma tehlikesi geçiren şeylerin birden dikkatlerimizi üzerlerine çektiklerini söylemiştim. Belki bir başka şey daha açıklığa kavuşuyor: Tarih diye bir şeyin varolabilmesi için (elbette simgesel anlamda) arşivlerin yanması gerekir. Elimizde kaynaklar olmalı ama sessizlikler de olmalı.

V. Bölüm

BİN MİLLİK YOLCULUKLAR

Bir atasözü der ki: bin millik yolculuklar tek bir adımla başlar. George Burdett'in tarihini bir ölçüde ortaya çıkarmak bizim için o ilk adımdı. Şimdi nereye doğru gideceğiz?

Tarihçilerin çıktığı yolculuklar ve bu yolculuklara ilişkin anlattıkları öyküler farklı uzunluklarda olur. Burdett'in yaşam öyküsünü bildiğimiz kadarıyla anlatmak ve konuyu böylece kapatmak mümkündür. Ama her hayat başka hayatlarla kesişir, bu öyküler de daha büyük değişimlerle. Uzun yolculuklardaki uçsuz bucaksız alanlar, gezdiğimiz yerlerde bir anlam bulma ve savları destekleme olasılığı bizler için çok çekicidir. Burdett en azından iki büyük öykünün parçasıdır: İngiliz İç Savaşının ve Amerika'nın sömürgeleştirilmesinin. İngiltere'nin bu iç çatışma ortamına nasıl geldiğini bilmek isteyebiliriz, yeni bir dünyanın sömürgeleştirilmesinin –hem bunu gerçekleştirenler hem de daha sonra yaşayanlar üzerindeki– etkilerini anlamaya çalışabiliriz. Burdett'in bu iki öykünün içine nasıl yerleştiğini, hatta onları nasıl değiştirdiğini de anlamak isteyebiliriz. Bunu yapabil-

mek için böyle büyük öyküleri anlatmanın bir yolunu bulmamız gerekir.

Tarihçilik yapmak her türlü tahmin yapmayı da gerektirir. Zaten eldeki kanıtlardaki 'boşlukları doldurmaya' çalışma süreciyle tanıştık. Bu bölümde biraz daha ileri bir süreci, daha fazla malzemenin sentezinin yapılması ve büyük öykülerin ortaya koyduğu ana hatları kullanma sürecini ele alacağız. Bunu yaparken tarihçiler zaman içindeki değişimlerin farkındadırlar ama aynı zamanda süreklilikleri de fark ederler ve bunları açıklamaya çalışırlar. Ama aynı zamanda aynı yoldan kendilerinden önce geçmiş olanların ayak izlerinin, başka tarihçilerin anlattıklarının ve geliştirdikleri savların da farkındadırlar. Bunlarla da ilgilenilmesi, yani bunların paylaşılması, çürütülmesi veya görmezden gelinmesi gerekir. Bir öykü yaratma süreci yalnızca ortaya bir yapı çıkana kadar tuğlaların üst üste konulması süreci değildir; bu süreç anlatılan şeylerin nedenleri ve sonuçları hakkında yargılarda bulunmayı, başka tarihçilerin söyledikleriyle bir diyaloga girmeyi ve eldeki öyküden bir *anlam çıkarmayı* da içerir.

İngiliz İç Savaşı ile başlayalım. Tıpkı bizim Meclis tutanaklarından çıkardığımız Burdett öyküsü gibi, tarihçiler bu savaşın öyküsünü de eldeki kaynaklardan çıkartırlar. Ama bu daha fazla çalışma ve daha zor kararlar vermeyi gerektiren bir iştir. Hangi kaynaklara odaklanıldığı anlatılan öyküyü de etkiler. Örneğin, eğer yalnızca anlatılara, kraliyet belgelerine ve meclis tutanaklarına bakılacak olursa, ortaya büyük ölçüde siyasi bir öykü çıkar. Bu öykü on yedinci yüzyılın ikinci çeyreğinde kral I. Charles'ın nasıl bir siyasal, ekonomik ve dini gerginlikler ağı içinde kalmış

olduğunu ve bu gerginliklerin 1642'de nasıl kral ile parlamento arasında bir savaşa yol açtığını anlatır. Charles 1649 yılında idam edildi ve kısa bir süre İngiltere (cumhuriyetçi bir önder olan biri için fazlasıyla krallara yakışır bir unvan olsa da) 'Lord Protector' unvanı ile Oliver Cromwell'in başkanlığını yaptığı parlamento tarafından yönetildi. 1660'ta II. Charles İngiliz tahtını yeniden ele geçirdi. Bu, yalnızca olayların anlatıldığı bir öyküdür: Yani bir kralın idamı, iki taraf arasındaki çarpışmalar, Cumhuriyetin iç politikası ve yeni kralın zaferi. Siyasi tarihçiler kendi ilgileri doğrultusunda bir ölçüde bu olaylara neyin sebep olduğunu açıklamak zorundadırlar. Yine de çoğunluğu I. Charles'ın yeteneksiz bir kral olduğunda, lordlarının desteğini sağlamakta yetersiz kaldığında, tek bir hükümdarın egemenliğine dayalı olan ile parlamentonun ağırlığının biraz daha fazla olduğu ılımlı bir yönetim anlayışı arasında bir çatışma olduğunda ve yurt dışındaki (özellikle de Katolik İrlanda'daki) olayların İngiltere'de olanları etkilemiş olduğunda birleşirler. Bu 'siyasi' öyküdeki değişimin sebepleri nedir ve *ne anlama gelmektedir*? Siyasi tarihçilerin hepsinin aynı düşüncede olduğunu söylersek haksızlık yapmış ve doğruyu söylememiş oluruz. Ancak, bu 'siyasi' öykü hakkında şunu söylemek mantıksızlık olmaz: Değişimin sebebi insanın yetenekleriyle ilgilidir (yeteneksiz bir I. Charles ve –başlangıçta– yetenekli bir Cromwell); farklı ideolojilerin çatışmasından etkilenmiştir (monarşiye karşı cumhuriyetçilik) ve (çarpışmaların beklenmedik bir biçimde kaybedilmesiyle) biraz da şansın etkisi olmuştur. Bu öykü parlamenter demokrasinin gelişimi gibi 'Büyük Bir Anlatının' (yani, yüzyılları kapsayan daha büyük bir öykünün) parçası olarak da

görülür. Böyle büyük bir anlatıdan çıkartılan 'anlam' ise –III. bölümün sonunda değindiğimiz gibi– İngiliz siyasal kültürünün 'üstünlüğü'dür. Bu anlam açıkça dile de getirilebilir, anlatılan öykünün yapısından ve hakkında yapılan yorumlardan da çıkartılabilir. Bazı siyasi tarihçiler olayların sebepleri ve anlamları hakkında açık ifadeler kullanılmaması gerektiğini düşünür, olayların sadece anlatılması yeterlidir. Anlatının kendisinin 'ne olduğunu' yeterince açık olarak ortaya koyduğuna inanırlar.

En kaba biçimiyle siyasi tarih on dokuzuncu yüzyıl modeline bağlı kalır: Yani yalnızca 'büyük olayları' anlatır, yalnızca 'Büyük Adamlar' (veya tersi olan 'Korkunç Adamlar') hakkında yargılarda bulunur. Tarihte bazı 'Büyük' adamların ve (çok daha az sözleri geçse bile) kadınların varolduklarını yadsımak kabalık olsa da, bu vasfın hangi ölçütlere göre kullanılacağı ve aslında söz konusu kişi hakkında mı yoksa bu vasfı ona yakıştıran tarihçi hakkında mı bilgi verdiği pek açık değildir. Örneğin hangi noktada 'Büyüklük' kaybolup onun yerini sadece 'yetenek' almaya başlar? 'Yetenekli Adamlar' tarihte hiç rol oynamazlar mı? Kimlerin 'Büyük Adamlar' (veya Kadınlar) olduğuna karar veren kimdir? Örneğin benim favori adaylarım arasında on ikinci yüzyılda yazılmış en güzel tarih kitaplarından biri olan *Alexiad*'ın yazarı olan Bizans prensesi Anna Commena; on yedinci yüzyılda Tanrı ve Yaratılış konusundaki fikirleriyle Engizisyonu sorgulayan bir değirmenci olan Mennochio ve bu yüzyılın başında bir zamanlar 'Amerika'nın en tehlikeli kadını' olarak tanımlanan ve Rus Devrimi hakkında 'dans yoksa, ben yokum' yorumunu yapmış bir anarşist olan Emma Goldman bulunmaktadır. Bu insanların 'Büyüklüğü'

nasıl hak ettikleri konusunda çok sağlam görüşlerim var ama eminim sizin de kendi seçimleriniz için aynı ölçüde geçerli sebepleriniz vardır. Bu durumda ya ortalıkta gerçekten inanılmaz sayıda 'Büyük Adam' var, ya da büyüklük yakıştırması tüm zamanların en iyi on şarkısını seçmekten farksız bir şey.

Daha da önemlisi, tarihsel nedensellik olarak 'Büyük Adamlar' kuramını, ve o kadar büyük olmayan adamların verdikleri kararlarla ilgilenen kuramları kullananlar, olayların iktidardaki bireylerin verdikleri iyi ya da kötü kararlar sonucunda ortaya çıktığına inanıyorlar demektir. Siyasi önderlerin güç sahibi olduğunu ve aldıkları kararların başkalarının hayatlarını etkilediğini yadsımak budalalık olur; ama genel olarak halkın bunlara tepkişini ve yaptıkları seçimleri tümüyle unutmak da aynı ölçüde bir budalalık olmaz mı? Çarpışmalar deneyimli komutanlarla kazanılabilir ama aynı zamanda savaşmaya ve ölmeye hazır olanlarla da, insanları savaşmaya sevk eden fikirlerle de, askerleri destekleyen ekonomik sistemler ve onlara silah sağlayan fabrikalarla da kazanılır. Zaten tek bir muharebenin olayların gidişatını etkilemesi ne kadar sık görülen bir şeydir? İngiliz İç Savaşında bir sürü muharebe yapılmış, sayısız çatışma olmuştur, yani, belki de, sorulması gereken soru, insanların savaşmayı sürdürmeye neden bu kadar gönüllü oldukları sorusudur.

Geçmişte olanlar, kuşkusuz, insanların verdikleri kararlardan etkilenmiş, hatta o kararlarla belirlenmiştir. Ama insanların gerçekte niyet ettikleri şeyle sonuçta ortaya çıkan şey de her zaman aynı olmayabilir. Zaman içindeki gelişmelere bakarak bunu görebiliriz: Örneğin, Martin Luther

1517'de Wittenberg'de doksan beş tezini kilisenin kapısına çivilediği zaman (kendisinden daha önce birçok kişinin de yaptığı gibi) Katolik kilisesi içindeki bazı eylemleri protesto etmeyi amaçlıyordu. Oysa Luther'in böyle yaparak Avrupa'da dini değiştirmeyi veya Protestanlarla Katolikler arasında meydana gelen sayısız savaşları tetiklemeyi amaçlamış olduğunu aynı kesinlikle söyleyemeyiz. Daha sonra meydana gelen olayların tek sorumlusunun Luther olduğu söylenemez, çünkü onun doksan beş tezinin muhatapları vardı ve onların kararları (ve bu kararların öngörülemeyen sonuçları) da olaylar üzerinde etkili oldu. Dahası, bu kararlar ve bu sonuçlar belli bir toplum yapısı, ekonomik değişimler ve kültürel fikirler bağlamında yer almıştı.

Toplumu düşünmeye başlamışken İngiliz İç Savaşına dönebiliriz. Toplumsal tarihçiler siyasi tarihçilerin ilgilendiklerinden farklı şeylerle ilgilenirler: Özellikle sıradan insanlar hakkında bilgi edinmek için daha iyi kaynaklar olan bürokratik ve yerel kayıtlara bakarlar. Eğer bakılan şeyler vergi formları, mal ve satış listeleri, gelir ve gider kayıtları gibi şeylerse, bunlar bir ekonomik analiz yapılmasına da yarayabilirler. Büyük ölçüde Karl Marx'ın etkisiyle, yirminci yüzyıl tarihçileri değişimin ekonomik yüzüyle giderek daha fazla ilgilenmeye başlamışlardır. İç savaşın klasik Marksist açıklaması, bunun yükselmekte olan ve bir bakıma 'ortadakiler' sayılabilecek bir grup ile (küçük toprak sahipleri, tüccarlar, aristokrasinin altındaki zengin sınıfın üyeleri) yerleşik seçkinler (yüksek tabaka, lordlar, Kral) arasındaki bir sınıf çatışması olduğunu söyler. Bu büyük öyküde savaş, uzun vadeli ama çok önemli bir değişim olan ve gelenek ile hiyerarşi tarafından yönetilen 'feodal' toplumdan, görevle-

rin yerini ücretlerin aldığı ve bireysel kazancın geleneksel tutuculuktan daha önemli olduğu kapitalist bir topluma dönüşümü tanımlayan 'kapitalizme geçiş' sürecinin (bir başka 'Büyük Anlatı') bir parçası haline gelir. İç savaşın (ve daha birçok başka şeyin) Marksist açıklamaları son yıllarda iyice gözden düşmüştür. Bunun sebebi kısmen bu açıklamaların son derece karmaşık bir tabloyu fazlasıyla şematik bir çerçeveye oturtmaya çalışmalarıdır; ama aynı zamanda Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla birlikte genel olarak Marksizm de önemini kaybetmiştir (oysa bu ilişkiyi kuranlar, komünist Çin'in, Küba'nın ve birçok başka ülkenin varlığını unutmaktadırlar).

Elbette Marx öncelikle bir siyasal düşünür olarak bilinir. Ama o ve yandaşı Friedrich Engels aynı zamanda tarihin yorumlanmasıyla ve zaman içinde toplumlarda meydana gelen değişikliklerin nasıl ve neden oluştuğuyla da çok ilgilenmişlerdir. Marx'ın tarihçilik üzerindeki etkisi büyük olasılıkla bu yüzyılda yaşamış herkesinkinden daha fazladır. Marx'ın toplum, ekonomi ve kültür hakkındaki düşüncelerinin tarihçiler tarafından anlaşılması çok uzun bir zaman almış olsa da, sonuçta toplumsal tarihçilerin çok işine yaramıştır. 1930'lardan itibaren İngiltere'de Marksist tarihçiler büyük bir enerjiyle yazmaya başlamışlardır. Eric Hobsbawm, Dorothy Thompson ve en çok da E. P. Thompson gibi kimseler Marx'ın etkisini Amerikan tarihçiliğine de yansıtmışlardır. Fransa'da ve İtalya'da Marx sosyal bilimlerin bütün alanlarında son derece büyük bir etki yaparken, Almanya bu en ünlü evlatlarından biriyle şizofren bir ilişki kurmuştur. Rusya'da Marx'ın tarihçilik üzerindeki etkisi (ya da bu etkinin sadece bir biçimi) diğer bütün

etkilenmeleri saf dışı bırakacak biçimde zorunlu bir etki olmuştur.

Aslında günümüzde yazan bütün tarihçiler (küçük 'm'li) marksisttir. Bu, hepsinin 'solcu' olduğu (hiç de öyle değildirler) veya Marx'a ne kadar borçlu olduklarının farkında olduklar anlamına gelmez. Ama Marx'ın düşüncesinin çok önemli bir öğesi tarihçilerin kafasına öyle işlemiştir ki, artık sorgulanmadan kabul edilmektedir. Bu, insanların kendileri, yaşamları, çevrelerindeki dünya hakkındaki düşüncelerinin ve onları eyleme geçiren şeyin içinde yaşadıkları toplumsal ve ekonomik koşullar olduğu görüşüdür. Tabii ki bunun anlamı insanların tümüyle bu koşullar tarafından *yönlendirildikleri* değildir. Marx kendisi de şöyle demiştir:

> Tarihi insanlar kendileri yapar, ama keyiflerine göre yapamazlar; tarih insanların kendi seçtikleri koşullar altında değil, geçmişten aktarılmış, kendilerini içinde buldukları ve karşı karşıya kaldıkları koşullar altında yapılır.

İngiliz İç Savaşının, ya da herhangi başka bir konunun, bütün farklı yorumları, olayların içinde yer aldığı toplumu ve ilgili kişilerin konumlarını ve çıkarlarını incelemenin yararına inanarak başlar. Bütün tarihçiler 'sınıf'tan veya feodalizmden kapitalizme geçişten söz etmezler; ama hepsi (buna ister 'yüksek tabaka', ister 'ortadakiler', isterse 'orta sınıf' desinler) belli grupların (ekonomik ve siyasal etkisinin güçlenmesi anlamındaki) 'yükselişi' ile ilgilenir. Toplumsal tarihçiler, İngiliz İç Savaşını ille de 'kapitalizme geçiş' olarak görmeseler de, on yedinci yüzyıldaki ekonomik değişimlerin (özellikle nüfus artışının, fiyatlardaki enflas-

yonun ve üretimin yerel pazarlardan ulusal pazarlara doğru kaymasının) toplumun daha fazla tabakalara ayrılmasına ve kimilerini yoksullaştırırken kimilerinin de zenginleşmesine yol açtığına değinen yorumlar üretmişlerdir. Bu değişimler, kuşkusuz, siyasi durumu da etkileyen bir toplumsal istikrarsızlığın algılanmasını sağlamıştır.

Toplumsal tarih, bir gözüyle ekonomik gelişmelere –örneğin maddi koşullardaki değişimlerin toplumdaki değişimi nasıl etkilediğine– baksa da, ilgi alanları bundan çok daha geniştir. Toplumsal tarihçiler, mal ve gelir hareketlerini incelemenin yanı sıra, genel olarak halkın düşüncelerini, duygularını ve davranışlarını incelemek amacıyla, başta yasal kayıtlar olmak üzere, başka kaynakları da kullanırlar. Bazen bu, tarihçileri farklı yönlere götüren, farklı sorular sormalarına yol açan bir araştırma olur. Toplumsal tarihçilerin antropoloji ve sosyolojiden etkilenmeleri, insanların aile yapıları, günlük yaşamdaki davranışları, çevrelerindeki toplumsal alanı nasıl düzenledikleri ve ona verdikleri anlamlar gibi gündelik yaşamda gözlemlenen davranış kalıplarını araştırmalarını sağlamıştır. Bu alanlara bakmak tarihçileri farklı yolculuklara ve farklı sorulara götürür: Evlilik kalıpları neden değişti? Toplumsal cinsiyet algılaması toplumsal davranışları nasıl etkiledi? On yedinci yüzyıl İngiliz toplumu üzerine yazılmış olan bazı kitaplarda iç savaştan söz bile edilmez, çünkü onlar için savaş, kendilerini ilgilendiren değişimler üzerinde hiç etkisi olmayan başka bir öykünün parçasıdır. Bu tür araştırmalardan, yüzyıllar boyu değişmeden kalan, görece istikrarlı toplumsal yapıları ortaya çıkartma iddiasındaki bir başka 'Büyük Anlatı' doğmuştur. Bu öyküye göre, on beşinci yüzyılda yaşamış bir

toprak işçisinin yaşamı, siyasal yapıdaki ve yönetimdeki değişimlere karşın, on sekizinci yüzyılda yaşamış bir toprak işçisinin yaşamından o kadar da farklı değildir.

Son yıllarda tarihçiler aynı zamanda kültürle de çok fazla ilgilenmeye başlamışlardır. Bu da antropolojinin etkisidir. On dokuzuncu yüzyılın sonunda, tarih gibi sosyoloji ve antropoloji de 'meslek' haline gelmekteydi. Bu durum, insan yaşamını ve davranışlarını inceleyen bu farklı yaklaşımlar arasında bir ayrışmaya yol açtı, çünkü her disiplin 'kendi' alanına özgü olan şeyleri saptamaya çalıştı. Oysa son zamanlarda bu disiplinler bir kez daha yakınlaşmaya başladı. Antropologlar tarihsel dönemleri incelemeye ilgi duyarken, tarihçiler de antropologların daha kuramsal olan görüşlerinden yararlanmaya başladılar. Bu bağlamda kullanılan 'kültür' sözcüğü sadece müzik, tiyatro oyunları, edebiyat vs. gibi şeyler için kullanılmamaktadır. Kültür, düşünce ve anlayış kalıpları, dil türleri, yaşamdaki ritüeller ve düşünme biçimleridir. Kültür tarihçileri Marx'ın ekonomik koşullar insanların düşünce ve davranışlarını etkiler yolundaki görüşünü alıp, vurgusunu değiştirmişlerdir. Buna göre insanların düşünce *biçimleri* toplumla ve ekonomiyle kurdukları ilişkileri etkiler. İnsanların düşünce biçimlerine ulaşmak için belli bir dönemin sanatını ve edebiyatını incelemek gerekebilir. Ama bu inceleme belgesel kaynaklarda bulunan dili ve davranışları analiz ederek de yapılabilir.

Tarihçi David Underdown İç Savaşı böyle incelemiş, İngiliz toplumunun farklı kesimlerinin kendilerini (kimisi coğrafi konuma göre farklılık gösteren) algılayışlarına ve çevrelerindeki dünyaya ilişkin düşüncelerine ve korkularına bakmıştır. Bu konuda, düzenin desteklediği geleneksel Pro-

testanlık ile (Underdown'a göre) 'ortadakiler' tarafından yayılan daha radikal 'püritenlik' arasındaki fark başta olmak üzere, din önemli bir rol oynuyordu. Çoğunlukla yüksek sınıfa dahil olan ilk gruptakiler itaatin ve ritüelin önemini vurguluyor, 'âdetlerin' önemli olduğu uyumlu, hiyerarşik ve özünde *durağan* olan bir toplum düzenine inanıyorlardı. Yükselmekte olan 'ortadakiler' ile ilişkilendirilen ikinci gruptakiler ise, 'papacı' ritüelleri kabul etmiyor, kilise üzerindeki devlet denetiminden hoşlanmıyor, toplumun parçalanmış ve bölünmüş olduğunu ve dindar insanlar (yani kendileri) tarafından yapılacak bir *reforma* gerek olduğunu düşünüyorlardı. Bu çatışmayı bir önceki bölümde Brooks ile Burdett arasında görmüştük.

Ancak, din konusundaki farklı görüşler daha geniş bir kültürün parçası olarak da görülebilir. Futbol gibi din dışı etkinlikler de çatışmanın bir parçası haline gelmişti. Gelenekçiler açısından (genellikle iki bölge arasında şiddet içeren maçlardan oluşan) futbol, komşuluk ve yerel topluluk duygularını geliştirip sağlamlaştırmanın bir yoluydu; radikaller için ise, futbol başıboş şiddetin ve alt düzeydeki insanların 'ıslah' edilmesi gereğinin göstergesiydi. Toplumda istikrar mı yoksa kriz mi yaşandığı, toplumun uyumlu mu parçalanmış mı olduğu meselesi, farklı düşünce alanlarına sızmış olan bir meseleydi. Underdown, yerel bölgelerde, hem kendi içlerinde hem de bu bölgelerin birbirleriyle ilişkilerinde 'haklar', 'görevler' ve 'âdetler' konusunda çatışmalar olduğunu saptar. Bu çatışmaların sebebi insanların dünya görüşlerindeki *farklılıklar*dı. Uyumlu bir birlik –dolayısıyla krallık– olarak görülen toplum, bazen reis olarak kocanın sıkı denetiminde olan aile birliğine benzeti-

THE

World turn'd upſide down:

OR,

A briefe deſcription of the ridiculous Faſhions of theſe diſtracted Times.

By T. J. a well-willer to King, Parliament and Kingdom.

London : Printed for *John Smith.* 1647.

17. Baş Aşağı Dönmüş Dünya: Cinsiyetin, toplumun ve bedenin tersine dönmesi on yedinci yüzyılda İngiltere'de varolan siyasi sorunlarla bağdaştırılıyordu (1647).

lirdi. Ilginç bir biçimde, on yedinci yüzyılda Ingiltere'deki insanlar aile birliği konusunu da çok ciddiye alıyorlardı: Kadınların erkekleri etkileri altına alan 'şirretler' ve (bazen de) 'cadılar' olduğundan korkulduğundan, 'doğru' cinsiyet ilişkilerinin yoldan çıktığına dair bir kaygı vardı. Genel olarak, İngiliz toplumunda istikrar olmadığı, dünyanın 'Baş Aşağı Dönmüş' olduğu konusunda ciddi bir inanç vardı. 'Düzen' fikri 'siyasal', 'dini' ve 'kültürel' olarak adlandırılan farklı kompartımanlara bölünemezdi; bunların hepsi birbirine bağlıydı. Bu yüzden (Underdown'ın değerlendirmesine göre) iç savaş büyük ölçüde dünyanın düzenine ilişkin bu iki farklı kültürün ve düşüncenin çatışmasıydı.

David Underdown'a göre İngiliz İç Savaşının 'gerçek öyküsü' (özellikle belirlediği bölgesel ve sınıfsal farklılıkların doğruluğu bakımından) başka tarihçiler tarafından eleştirilmiştir. Ama onun kullandığı inceleme yöntemi ekonomi, politika, toplumsal yapılar ve kültür konusundaki düşüncelerin tek bir incelemede nasıl birlikte kullanılabileceğinin güzel bir örneğini oluşturmaktadır. Bu bizleri şaşırtmamalıdır; çünkü akademisyenler 'tarihçiler', 'ekonomistler', 'sosyologlar' veya 'antropologlar' olarak ayrılsalar da, aslında hepsi insanların nasıl varolduklarını ve birbirleriyle nasıl bir etkileşim içinde olduklarını incelerler. Farklı yaklaşımların kendilerine ilginç veya önemli görünen konulara odaklanan farklı vurguları olabilir, ama kendileri itiraf etmeye o kadar gönüllü olmasalar da, farklı mesleklerin birçok ortak noktası vardır. Tarih de giderek artan oranda sadece kendisine yakın alanlardaki düşüncelerden yararlanmak yerine bu alanlara kendinden de bir şeyler katmaya başlamıştır. Tarihin bu konudaki önemli bir katkısı

zaman içinde nasıl ve neden bir değişim olduğu sorusunu gündeme getirmesi olabilir. Bu anlamda Underdown'ın açıklaması ilginçtir, çünkü bu açıklama toplumu durağan ve istikrarlı bir şey olarak görmek yerine ne kadar parçalanmış ve bölünmüş olduğunu vurgulamakta ve on yedinci yüzyıldaki *rakip* düşünceleri saptamaya çalışmaktadır.

'İnsanların düşünme biçimleri' konusunu inceleme işini bir sonraki bölümde ele alacağız. Şimdilik tarihçilerin büyük öyküleri nasıl ortaya çıkardıkları sorusuna dönelim. Çoğu zaman kendimizi 'sebeplerden' bazen de 'başlangıçlardan' söz ederken buluruz. Bunlar, karmaşık süreçleri incelerken kullanabileceğimiz yararlı ve mantıklı ifadelerdir; ama bazı tehlikeleri de vardır. Örneğin (birçok tarihçinin yapmış olduğu gibi) İngiliz İç Savaşının 'başlangıcını' araştırmak, açıkça söylenmese de, belli bir noktadan önce olayın meydana gelmemiş olabileceğini iddia etmektir. Bu doğru olabilir, ama ancak ortaya çıkan olayları *tek bir* öykü olarak görürsek. Oysa, on yedinci yüzyıldaki İngiltere'ye ilişkin anlatılabilecek (dini çatışma, siyasal idealler, toplumsal ve ekonomik değişim gibi) çok çeşitli öyküler olduğunu kabul edersek, 'başlangıç' düşüncesi zora girer. Zaten 'İngiltere' diye bir şey olmadan bir *İngiliz* iç savaşının olması mümkün müdür? Bu durumda tarihçinin bu olgunun tam olarak ne zaman ortaya çıktığına karar vermesi gerekir (ki bu, en azından on beşinci yüzyıla kadar gitmeyi gerektiren çok *çetrefil* bir konudur).

'Başlangıçların' öncesinde başka öyküler vardır; olayları da başka olaylar izler. Örneğin Amerika'nın Avrupalılar tarafından sömürgeleştirilmesini ele alalım. Bu süreci başlatan, dini çatışma, ekonomik güçler, ideolojik amaçlar gibi faktörleri gösterebiliriz, ama 'tek bir' sömürgeleştirme

öyküsü yaratırken, kurduğumuz modele uymayabilecek (Burdett'inki gibi) binlerce bireysel anlatının sentezini yaptığımızı unutmamalıyız. Sentez yapmak her zaman bir şeyleri susturmak anlamına gelir. Bu kitabın ikinci ve üçüncü bölümlerinde iki bin yıllık tarihçiliğin sentezini yaptık. Bilinmelidir ki, daha çok yerimiz olsaydı, benim kısa anlatım çok daha karmaşık bir görünüm alabilirdi. Sentez yararlı ve kaçınılmaz bir şeydir, ama yine de yalnızca 'gerçek bir *öykü*'dür, gerçeğin tamamı değil. Son zamanlarda tarihçilerin (ve bir görüşe göre toplumun tamamının) sentez yoluyla oluşturulan 'büyük anlatılar' yarattığından kuşkulanılmaktadır, çünkü bu öyküler herhangi bir durumun karmaşıklığını tümüyle göz ardı etmektedir. Artık bu öykülere atfedilen anlamın bizleri ikna etmesi eskiden olduğu kadar kolay değil. On dokuzuncu yüzyılın sonunda, tarih, zirvesinde on dokuzuncu yüzyıl toplumunun bulunduğu bir 'ilerleme' anlatısı olarak görülüyordu. Yirminci yüzyılın sonunda ise, iki dünya savaşı, silahlanma yarışı, zenginlerle yoksullar arasında giderek açılan fark, insanların müdahalesine açık olmayan hastalıkların ortaya çıkması, çevre kirlenmesi, vb. gibi şeylerden sonra bu 'ilerleme' inancı zayıfladı. Elbette bu, ilerlemenin tersinin doğru olduğu, yani dünyanın giderek yozlaştığı anlamına gelmiyor, çünkü bu da başka bir 'büyük anlatı' olur. Ancak, artık karşılaştığımız sorunlarla uğraşırken bize anlatılan büyük öykülerden kuşku duymaya ve gerçek öykülerdeki ayrıntılara daha fazla dikkat etmeye başladık.

'Sonuçlar' da başlangıçlar kadar karmaşıktır. Amerika'nın sömürgeleştirilmesinin bazı sonuçları yüz binlerce Amerikan yerlisinin ölmesi, köleliğin geliştirilmesi ve sürdü-

rülmesi, uzun bir süreçte İngiltere ekonomisinin çöküşünün başlangıcı, yönetim ve siyaset alanında yepyeni fikirlerin yerleşmesi, soğuk savaş, uzay yarışı, ve şu anda içinde yaşamakta olduğumuz karma toplumlar olmuştur. Hacı Babaların bütün bunları öngörmüş olduğunu kim söyleyebilir? Kim bu sonuçların altına bir çizgi çekip, 'öykü burada sona eriyor' diyebilir? Çünkü gerçekte hiçbir şey sona ermez; öyküler başka öykülere, bin millik okyanus yolculukları kıtanın üzerindeki başka yolculuklara yol açar ve bütün bu öykülerin bir sürü farklı anlamları ve yorumları vardır. 'Başlangıçlar' yalnızca öyküyü başlatmaya karar verdiğimiz yerlerdir; bunu belirleyen de anlatmak istediğimiz öykünün türüdür. 'Sonuçlar' ise yorulup öykümüzü sona erdirdiğimiz yerler.

Bir olayın olmasına neyin 'sebep olduğunu' saptamaya çalışırken tarihçiler birçok farklı kuramdan yararlanır, çeşitli şekillerde konumlanırlar. Hepsi de şuna inanır ki, en basit düzeyde konuşmuyorsak, her şeyin bir sürü farklı sebebi vardır. Bu sebeplerle ortaya çıkan olaylar kendileri de başka şeylerin sebepleri olur. Tarihçiler bu karmaşık olaylar silsilesinden bir kalıp çıkarmaya çalışırlar. Bunlar bazen 'önemli' adamlar gibi basit kalıplar, bazen de ideolojiler, ekonomi ve kültürler gibi daha karmaşık kalıplardır. Kuşkusuz, bunların hepsi geçmişte bulunabilecek kalıplardır, ama ne kadarının gerçekten var olduğu, ne kadarının tarihçiler tarafından yaratıldığı açık değildir (bu konuyu kitabın son bölümünde ele alacağız). Geçmişte yaşamış insanların kendilerinin de hayata dair, bazılarının farkında oldukları bazılarının ise hiç farkında olmadıkları kalıpları vardı. Ama aile, toplumsal cinsiyet, siyasal düzen gibi bu kalıplar da aynı ölçüde yerel ve özeldi. Bu kalıplardan bir

anlam çıkarmaya çalışan tarihçiler, *kendilerine göre* neyin önemli olduğunu ortaya koyan seçimler yapmaktadırlar.

Tarihçilerin iç savaşa nasıl yaklaştıklarına bakarken sanki hepsi siyasal, toplumsal veya kültürel bir kabileye mensupmuş ve her biri bu aidiyeti belirten tören kıyafetlerini giymiş olarak gruplara ayrılmış gibi davrandık. Elbette bu, tabloyu oldukça basite indirgemek oluyor, çünkü herhangi bir tarihçi birçok farklı açıklamayla ilgilenebilir, aynı zamanda hem toplumsal hem kültürel veya hem siyasal hem ekonomik açıklamaları kullanmayı yararlı görebilir. Aslında, İngiliz iç savaşını 'açıklamaya' çalışırken, bütün bu büyük öykülerin her birinden bir parça kullanmayı isteyebiliriz. Ama yine de tarihçiler kendilerini belli gruplara ayırırlar. Gerçi bu gruplara kendilerinin girdiğini itiraf etmez, onları hep başkalarına atfederler. Bu veya başka bir tarihsel konuda tarihçilerin yazdıklarını okurken, onların bu 'kabile' konumlarını aldıklarını bilmek önemlidir. Savaşın tek bir açıklaması yoktur, olmayacaktır. Böyle bir şeyin olmasını istemek, geçmişi hiç anlamamak, yani onun *karmaşık* bir şey olduğunu ve bu yüzden titizlikle ve dikkatle incelenmesi gerektiğini kavramamak demektir. Her tarih geçicidir, o yalnızca imkansız bir karmaşıklık karşısında bir şey söyleme çabasıdır. Bu noktada tarihçinin üzerinde ağır bir sorumluluk vardır: Anlatılanların *yalnızca* kendi anlattığı biçimde gerçekleştiğini iddia etmeme sorumluluğu. Ama okurun da sorumluluğu vardır: Mükemmel olmadıkları gerekçesiyle tarihleri bir kenara atmama ve onları olabilecekleri kadar gerçek öyküler olarak okuma sorumluluğu.

Bu bölümün başında Burdett'in öyküsünün çok uzun bir yolda atılan ilk adım olabileceğini söylemiştim. Ama

bin millik yolculuklar tek bir adımla başladıkları gibi öyle de sona ererler. Burdett on yedinci yüzyıldaki İngiltere ve Amerika bağlamında çok ilginç bir vakadır. Kaderi ve koşulları onu denizaşırı bir yolculuğa çıkarır ama sonra tekrar vatanına döndürür. Bir vaiz –ve radikal bir Püriten– olarak erken modern çağdaki çatışmalara ve gerilimlere kuşkusuz katkıda bulunmuştur. Ama, kaderinin yönüne karşın, geri döndüğünde Kralın safına geçmiştir. Bir an için Burdett'in burada incelemediğimiz binlerce hayatı –ve haklarında ayrıntılı belgeler bulunmayan binlerce başkasını– temsil ettiğini düşünürsek, konuyu bir düşünceyle bitirebiliriz. George Burdett olmasa, iç savaş da olmazdı; o 'Büyük Bir Adam' olduğu için değil, tam tersine, *olmadığı* için. Burdett'in birbirine zıt kararları olmasaydı, karmaşık öykülerin içinde kendine özgü bir biçimde yer almasaydı, bir çatışma da olmazdı. Marx'ın dediği gibi, tarih insanlar tarafından kendi seçimlerinin dışındaki koşullarda oluşturulur. Ama insanlar, yaşadıkları hayatlarla o koşulları *etkilerler*. 'Koşullar', 'tarih' ve 'insanlar' farklı şeyler değildir. Sürekli birlikte varolurlar ve tarihçilerin kendilerinden bir kalıp çıkarmasını beklerler. *Benim* tercih ettiğim kalıp, planlanmamış sonuçlar kalıbıdır, yani, ortaya çıkan şeylerin hepsinin olmasa bile çoğunun, insanların belli amaçlara ulaşmaya çalışmaları ama bunun sonuçlarının ne olacağına ilişkin bir perspektife sahip olmamaları sonucunda ortaya çıkmış olması. İnsanlar belli sebeplerle ve kendi zamanlarının koşullarında bir şeyler yaparlar. Ama yaptıkları şeyler dalgalanmaya sebep olur, bu dalgalar kendi zamanlarını aşarak yayılır ve milyonlarca başka hayatın sebep olduğu dalgalarla etkileşir. Bu dalgaların çarpışmaları sonucu ortaya çıkan kalıpların bir yerinde tarih oluşur.

VI. Bölüm

KEDİ ÖLDÜRMEK; YA DA GEÇMİŞ YABANCI BİR ÜKE MİDİR?

Kedi öldürmenin bir *tarihi* vardır. Yani, zaman içinde değişime uğramış bir etkinliktir, dolayısıyla, tıpkı evlilik, din, yemek yeme, denizcilik, soykırım, balık avlama, karşı cinsten biri gibi giyinme, koklama ve seks gibi birçok başka etkinlik gibi bu da tarihçiler tarafından incelenip anlatılabilir. Kedi öldürmenin kısa bir tarihi şöyle bir şey olurdu: Eski Mısır'da kedilere çok saygı gösterilirdi ve sahipleri öldüğü zaman onlara eşlik etsinler diye kediler de mezara gömülür ve orada havasızlıktan ölürlerdi. Avrupa'da Ortaçağ'ın başlarında (yaklaşık 400-1000), kedilere çok daha az saygı duyulurdu ve çoğu açlık gibi doğal sebeplerden ölürdü. Ortaçağ'ın daha ileriki dönemlerinde (yaklaşık 1000-1450), kedi yelpazenin öbür ucuna geçti ve şeytanla ilişkilendirildi. Katharos tarikatı üyeleri ve başka sapkınlar arasında, kedi anüsü öpmenin yaygın bir davranış olduğu anlaşılmaktaydı ya da en azından onlara baskı yapanların iddia ettikleri buydu. Katharos tarikatı üyelerinin kendileri de kedilerin

18. On sekizinci yüzyılda kedi öldürmek (ve başka hayvanlara eziyet etmek). (Hogarth, *The Four Stages of Cruelty.*)

şeytanla bir ilişkisi olduğuna inanıyorlardı. Aralarından birinin iddiasına göre, sorgucu Geoffroi d'Ablis ölünce, tabutunun üzerinde kara kediler belirmişti; bu da şeytanın kendisine ait olan ruhu almaya geldiğine delalet ediyordu. Yani Ortaçağ'da kediler, onlardan korkulduğu için öldürülü-

yor ve, örneğin, taşlanarak yok ediliyorlardı. On yedinci yüzyılda kedinin imajı daha da kötüleşti: Kedilerin cadıların kötü cinleri olduğu düşünülüyor, bu nedenle de sahipleriyle birlikte idam ediliyorlardı. On sekizinci yüzyılda Fransa'da bazen çok sayıda kedi, kedi öldürmenin eğlenceli bir şey olduğunu düşünen çıraklar tarafından toplu olarak katledilirdi. Bizim aydınlanmış yirminci yüzyılımızda ise, tabii ki artık kedi öldürülmüyor; yani eğer ihmalden ve aşırı beslenmeden ölenlerle kendi iyilikleri için uyutulanları saymazsak.

Bundan önceki bölümde tarihçilerin farklı siyasal, toplumsal ve kültürel kabilelere mensup olduklarından söz etmiştik. Ama bu farklı etiketlerin tarihçiler tarafından kullanılan ve kabul edilen şeyler olmalarına karşın (örneğin akademik kadro ilanlarında) çok bağlayıcı sınırlarının olmadığını da belirtmiştik. Ancak tarihçiler temel bir görüş farklılığı bakımından şu iki gruba ayrılırlar: Geçmişte yaşayan insanların bizlere benzediğine inananlar ve temelde bizlerden farklı olduğunu düşünenler. Bu farklılığa önceki bölümlerde değinildiğini hatırlayacaksınız: David Hume insanların her çağda aynı olduğunu düşünüyordu; L. P. Hartley ise geçmişin bizden farklı insanların yaşadığı yabancı bir ülke olduğunu ileri sürmüştü. Günümüzde kedi ölümlerinin komik bir şey olarak algılanmadığı düşünülürse, on sekizinci yüzyılda çırakların kedi öldürmede mizahi bir yön görmeleri bu çelişkiyi düşünmemizi sağlayan güzel bir örnek olabilir. Tarihçi Robert Darnton'ın 'Büyük Kedi Katliamı' adını verdiği olayın 1730'larda Paris'te yaşamış bir matbaacı çırağı olan Nicolas Contat'nın (kısmen uydurulmuş ama genel olarak gerçek olduğu düşünülen olayları anla-

tan) otobiyografisine dayandırıldığını biliyoruz. Söylediği şeyler doğru olmasa bile, yine de Contat'nın, çağdaşlarının okumasını ve *anlamasını* beklediği bir öykü anlattığı açıktır. Belgeler bize 'gerçekte olan şeyler'in ötesindeki başka bir 'gerçeği', insanların düşünce *biçimlerini*, kültürlerinden kaynaklanan imgeleri ve çağrışımları da gösterir.

Contat'ın anlattığı şudur: Jerome (Contat'nın öyküdeki adı) ile Léveillé adlı iki çırak, ustaları Jacques Vincent'a ait bir matbaada çalışmakta ve orada yaşamaktadırlar. Ustanın karısı kedileri çok sevmektedir ve *la grise* (duman) adında çok sevdiği bir kedisi vardır. İyi bir taklitçi olan Léveillé birkaç gece üst üste ustanın yatak odasının penceresinin önünde kedi gibi miyavlar ve karı kocayı uyutmaz. Sonunda ustanın karısı çıraklardan bu korkunç (hayali) kedileri yok etmelerini ister, ama kendi kedisi *la grise*'e dokunmamalarını söyler. Çıraklar mahalledeki bütün kedileri öldürmeye başlarlar ama ilk olarak *la grise*'i öldürür ve cesedini saklarlar. Diğerlerini ise, önce kafalarına vurarak bayıltıp, sonra da mizahi bir mahkemede ölüme mahkum ettikten sonra herkesin gözü önünde öldürürler. Kedileri idam etmeden önce günahlarını itiraf etmeleri için rahip bile bulundururlar. Ustanın karısı çırakların *la grise*'i de öldürdüklerinden emindir ama bunu kanıtlayamaz. Usta ise çalışmak yerine kedi öldürerek eğlendikleri için çırakları bir güzel haşlar. Çıraklar çok eğlenirler. 'Matbaacılar gülmeyi bilir' diye yazar Contat, 'bu onların tek işidir'.

Contat anlatısında kedi öldürmenin ustadan intikam almanın bir yolu olduğunu ve matbaacı çıraklarının mutlu bir hayat yaşamadıklarını açıkça ortaya koymaktadır. Ustasının zengin yaşam biçimiyle kendi sefil yaşamını karşılaş-

tırır. Kedi beslemek (ve kediye çıraklar baktığında daha iyi bakmak) *burjuva* ustanın bencilliğini ve işçilerinin yaşamından ne kadar kopuk olduğunu gösteren bir simgedir. Ama yine de bu, yapılan toplu katliamı ve (yalnızca kanlı eylemden sonra değil, bu eylem sırasında da) gülünmesini açıklamamaktadır. Darnton'ın da dediği gibi, bunu açıklayabilmek için on sekizinci yüzyıldaki çeşitli kedi simgeleştirmelerini incelememiz gerekir. O sırada kediler hâlâ cadılık ve uğursuzluk çağrışımları taşıyorlardı. Ayrıca, toplumun yüksek sınıflarıyla ilişkilendiriliyorlardı. Bunun sebebi sadece zevk ve sefa dolu bir yaşam sürmeleri değil, aynı zamanda 'Çizmeli Kedi' gibi masalların etkisi ve belki de tembelliğe doğal bir biçimde yatkın olmalarıydı. Başkaldırı ve karışıklık çıkarma ritüellerinin bir parçası olarak kedilere işkence etmek Avrupa kültürünün farklı çizgilerinde görülen bir şeydi. Ve kediler kadınlarla ve cinsellikle ilişkilendiriliyorlardı. *La chatte* sözcüğünün Modern İngilizce'deki 'pussy' sözcüğünün çifte anlamını taşıması bundandır.* Contat'nın kedi katliamı on sekizinci yüzyılda yaşayan bir Fransız için bizlerin hiç anlayamayacağı bir anlam taşıyordu. Contat'nın anlattığına göre, çıraklar arkadaşlarını eğlendirmek için daha sonra da bu katliamı tekrar tekrar canlandırarak anlatmışlar, ustanın ve karısının tepkilerini alaya almışlardı. Bu öykü bir kedi öyküsünden çok mizahi bir öykü olduğu için, çırakların gülmesi, erken modern çağda, ayaklanma hareketleri ile mizahın bir araya geldiği alay ederek başkaldırma geleneğine bağlanabilir.

* 'Pussy' hem 'kedi' hem de 'kadın cinsel organı' anlamına gelmektedir. (ç.n.)

O halde, kedileri toplumsal ayrıcalıkla, kedi öldürmeyi ise başkaldırıyla ilişkilendiren bir 'on sekizinci yüzyıl düşünce biçiminden' söz edebiliriz. Ayrıca, (Darnton'ın da dediği gibi), kedileri mizahi bir biçimde mahkeme kararıyla öldürmekten zevk alan 'düşünce biçimi' ile on sekizinci yüzyılda Fransa'da daha sonra gerçekleşen olaylar arasında da ilişki kurabiliriz. Örneğin Fransız Devrimi sırasındaki olaylarla, Eylül 1792'de alelacele yapılan mahkemeler ve binlerce 'karşı-devrimcinin' (sözlük anlamı olarak 'donsuz', mecazi anlamda ise 'yoksullar' demek olan) *sans-culottes* tarafından katledilmesiyle. Tabii bu, kedi öldürmenin insan öldürmenin provası olduğu anlamına gelmiyor, ama insanların davranışlarının belli simgesel kalıplarla açıklanabileceğini gösteriyor. Geçmişte farklı 'düşünce biçimleri' olduğu fikri 'zamanın ruhu' veya *zeitgeist*, 'kültür bilinci' ve belli bir zamandaki *mentalité* ('zihniyet') gibi çeşitli kavramlarla açıklanmıştır.

En yaygın olarak kullanılan ise bu sonuncu terimdir. *Mentalité* terimi ilk olarak yirminci yüzyılın ilk yarısında Fransız tarihçi Lucien Febvre tarafından kullanılmıştır. Febvre, arkadaşı Marc Bloch ile birlikte kurdukları *Annales* adlı derginin adından esinlenilerek '*Annaliste*' yaklaşım denilen yeni bir tarih anlayışını geliştiren kişidir. Annales ekolünün birçok amacı vardı. Bunlardan ilki, tarih araştırmalarını siyasal olaylardan uzaklaştırıp (ve böylece Thukydides'in kulesinden bir kez daha kaçıp) ekonomi, toplum ve kültür konularına yaklaştırmaktı. Bir diğeri ise, tarihte *longue durée* (uzun zaman) dedikleri daha geniş zaman dilimlerini incelemek ve geçmişteki derin akımları araştırmaktı. Buna bağlı olarak da tarihsel nedenselliği anlamaya çalışırken

iklim değişiklikleri, coğrafi konum ve kapsamlı ekonomik değişimler hakkındaki bilgileri hesaba katmak istiyorlardı. Bu projenin ulaştığı doruk noktası Fernand Braudel'in *The Mediterranean* (Akdeniz) kitabı oldu. Bu, ele aldığı geniş coğrafyayı çağlar boyu inceleyen ve araştırma konusu olarak krallar ve hükümetler yerine toprağa, insanlara ve denize odaklanan çok kapsamlı bir kitaptı. Anglo-Amerikan tarihi üzerindeki etkileri çok belirgin olmasa da, Annales ekolü Avrupa'da tarih yazımını kökten değiştirdi. *Mentalité* kavramı ise bütün modern tarihçiler üzerinde derin bir etki bıraktı.

Bu kavram üzerine düşünmek, kralların, danışmanların ve yöneticilerin tarihçi ile aynı 'rasyonel' temel üzerinde karar aldıklarını varsayan (ve böylece, 'doğru' kararları almayı başaramadıklarında siyasal tarihçi tarafından 'kötü' veya 'zayıf' olarak nitelendirilmelerine yol açan) 'sağduyu' yaklaşımından uzaklaşmayı sağladı. Aynı zamanda inceledikleri kaynaklarda kendi çağlarında normal sayılan şeylere uymayan öğeleri açıklayabilmelerini de mümkün kıldı. Örneğin Marc Bloch, Ortaçağ'da kralın fiziksel temas yoluyla hastalıkları iyileştirebileceği inancı olan 'Kralın Dokunuşu' olgusunu inceledi. Ona göre bu, ciddi bir iş olan yönetim işiyle ilgisi olmayan ve dikkate alınmaması gereken tarihsel bir tuhaflık değil, kralın otoritesinin ayrılmaz bir parçasıydı ve bu yüzden de Ortaçağ'daki iktidar anlayışının bizimkinden ne kadar *farklı* olduğunu göstermektedir. Bir başka *Annaliste* tarihçi olan Roy Ladurie ise, köylü '*mentalité*'sini anlamak için ilk bölümde karşılaştığımız engizisyon kayıtlarını kullandı. Yani köylülerin büyü, tören, dostluk, aile ve cinsellik konusundaki inançlarını

anlamak için. O halde *mentalité* kavramı, geçmişin günümüzden çok farklı olduğu inancından ve bu farklılıklara gülüp geçmek yerine, onları incelemenin bir yolunu bulma çabasından doğmuştur.

Annales ekolünün dayandığı ve daha sonra gelen tarihçilerin kullandığı şey, farklı bir disiplinin, antropolojinin getirdiği kavrayıştı. Toplum ve kültürle ilgilenen tarihçiler, insanlar arası ilişkilerdeki davranış kalıplarını, insanların bazı şeyleri neden yaptıklarının *söylenmeyen* (bazen de fark edilmeyen) nedenlerini anlamak için yeni bir düşünme yöntemine gereksinim duyduklarını fark ederler. Farklı kültürleri inceleyen antropologlar bu gibi konuların değerlendirilebileceği bir çerçeve sağlamış, tarihçilere törenler, toplumsal alanın düzenlenmesi, bir cinsin diğer cinsle ilişkileri ve benzeri konularda konuşmalarını sağlayan bir dil vermişlerdir. Geçmişte yer alan çeşitli varsayımların, uygulamaların ve ritüellerin hepsinden topluca *mentalité* olarak söz edilir.

Mentalité teriminin kullanılması, geçmişte yaşamış insanların bizlerden çok farklı olduğunun düşünülmesi anlamına gelir. Bu düşüncenin doğru olup olmadığı konusuna daha sonra tekrar geleceğiz. Öncelikle *mentalité* kavramının iki bilişsel işlemi daha kapsadığını söyleyelim. Bunlar, insanlık tarihini dönemlere ayırma ve tarihsel kanıtları, bu kanıtları yaratmış olan kişilerin asla düşünmediği biçimlerde yorumlamadır.

Daha önce de söylendiği gibi, en azından Hıristiyanlıktan bu yana zaman, Augustinus'un ileri sürdüğü İnsanlığın Altı Çağı gibi daha kolay başa çıkılabilir birimlere bölünmüştür. En yaygın ve en geniş bölümleme Antik Dönem,

Ortaçağ ve Modern Çağ bölümlemesidir (bunlar da kendi içlerinde geç Antik Dönem, erken, orta ve geç Ortaçağ ve erken Modern Çağ olarak bölünebilir). Çok açık ama aynı derecede önemli olan şey, bunların insanlar tarafından yapılmış, yani keyfi bölünmeler olduğudur. 'Erken Ortaçağ'da yaşayan insanlar kendilerini böyle adlandırmaz, *adlandıramazlardı.* Onlar da tıpkı bizler gibi kendi 'şimdi'lerinde yaşıyorlardı. Kendi 'şimdi'lerinin nereye gittiği hakkında farklı düşüncelere sahip olmuş olabilirler –örneğin dünyanın sonu veya kıyamet günü gelmeden önceki son adım olarak görmüş olabilirler– ama onlar için yaşadıkları dönem hâlâ 'şimdi'ydi. Biz ise geriye dönüp baktığımızda kuma keyfi çizgiler çiziyor, bir dönemi bir başkasından ayırıyor, iki bin yıllık karmaşık bir tarihi daha kolay hazmedilebilir biçimlere sokuyoruz. Bu büyük dilimlerin neler olduğunu söylemiştim: Antik Dönem, Ortaçağ ve Modern Çağ. Ama, örneğin yüzyıllar ve on yıllık dilimler gibi, kolayca unuttuğumuz daha ince dilimler de var. 'On sekizinci yüzyıl' 1700-1799 yılları arasına kısaca atıf yapmamızı sağlayan bir etiket, ama yine de keyfi bir şey. Batı'da kullanılan modern takvim yalnızca birkaç yüzyıldır kullanımdadır ve belli bir kültürü yansıtır (örneğin Yahudi veya Çin takvimindeki yılları izlemez). Tarihi 'krallar' ve 'hükümranlıklar' bağlamında değil de yüzyıllar olarak düşünmek ancak son iki yüzyılda yaygınlaşmış bir düşünme biçimidir. Thukydides, Peloponnessos Savaşı'nın tarihini yazdığı zaman farklı Yunan şehirleri yılları kendilerine göre adlandırdığı ve hatta yılın ayları için farklı adlar kullandıkları için, okuyucularına net bir tarih çizelgesi vermekte çok zorlanmıştı. Bu yüzden kendisi bir sistem oluşturmak zorunda kalmıştı (savaş yıllarını

birden altıya kadar sınıflandırmış, bu yılların her birini de 'kış' ve 'yaz' olarak ikiye bölmüştü). Biz de tıpkı böyle, insan eliyle oluşturulmuş bir sisteme sahibiz; ama bizimki atalarımızdan kalma.

Kuma çizdiğimiz bu çizgilerin daha geniş çağrışımları da var: 'On sekizinci yüzyıl düşünce biçimi'nden söz etmek istersek, bu düşünce biçiminin 31 Aralık 1799 günü gece yarısı değiştiğini mi düşüneceğiz? Batı'da 'Altmışlar' ve 'Yetmişler' derken bu on yıllık dönemlerin temel özelliği olduğunu düşündüğümüz bir şeye atıf yapmaktayız. Ama bu da kestirmeden konuşmaktır, çünkü çağdaş tarihçiler (bir dizi kültürel fikir ve değer anlamındaki) 'Altmışlar'ın *aslında* 1964-1974 arasında yer aldığını söylemektedirler. Yine benzer bir biçimde, bazı tarihçiler '*uzun* on sekizinci yüzyıl'dan, yani normal olarak kapsaması gereken yüz yılı aşan bir yüzyıldan söz etmektedirler. Zamanı bu şekilde dönemlere bölmek, kuşkusuz, yararlı ve hatta kaçınılmaz bir şeydir ama insan bu konuda dikkatli olmalıdır. 'Altmışlarda' herkes saçına çiçekler takıyor, kafayı bulup Woodstock'a mı gidiyordu? Herkes olmasa bile *çoğunluk* böyle mi yapıyordu? Yapmıyorduysa, bu yaşam biçimini, yani bu *mentalité*'yi o yılların 'en önemli' imajı olarak seçmemizin sebebi nedir?

Yakın geçmişte gelişmiş dünyanın birçok yerinde bin yılın bitimi olduğu için 2000 yılında meydana gelmesi beklenen muhtemel felaketler konusunda yoğun bir kaygı yaşandı. Bu kaygıların bazıları aşırıydı. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde kıyamet gününün geldiğine inanan 'Heaven's Gate' (Cennetin Kapısı) tarikatının üyelerinin intihar etmeleri gibi. Bazıları ise oldukça mantıklı: Örneğin

bilgisayar çiplerinin yeni tarihle başa çıkamayıp çökeceğinin düşünülmesi gibi. Ama 1000 yılından önce yaşamış olan insanların da benzer bir kaygı duyduklarını, hatta, o zamanlar Tanrı'nın insanlık tarihini sona erdireceğine duyulan inancın daha güçlü olması nedeniyle daha yoğun bir kaygı yaşadıklarını hatırlayalım. Aynı zamanda '2000 yılı'nın (mikroçip tasarım hatalarına karşın) bir insan icadı olduğunu ve dünya nüfusunun yalnızca bir bölümü tarafından yakın zamanlarda kullanılmaya başlanmış bir takvime dayalı olduğunu unutmayalım. Yıl '99'dan '00'a değiştiğinde kendimizde değiştiğini gördüğümüz şey tam olarak nedir?

Ancak bundan zamanın keyfi bir biçimde dönemlere ayrılmasının insan hayatı ve tarih ile hiç ilgisi olmadığı anlamı çıkmasın. Bininci yıl keyfi bir tarih olsa da, kuşkusuz, insanların davranışlarını etkilemiştir. Radyoda, televizyonda, internette ayrıntılı olarak konuşulmuştur. Farklı insanların yiyecek depolamalarına, veya bir tanrı bulmalarına, veya inançlarını kaybetmelerine, veya çok sarhoş olmalarına, veya çocuk yapmalarına sebep olmuştur. Belki de *mentalité*'mizin bir parçası olarak, aklımızda bir yerde durmaktadır. Ama muhtemelen yirmi birinci yüzyılın sonunda yaşayan insanların aklında olmayacak, veya en azından onlar bizim gibi düşünmeyeceklerdir. Benzer bir biçimde, on sekizinci yüzyılda yaşayan insanlar da, en azından bazı konularda, bizden farklı düşünüyorlardı (ve bu yüzden de farklı davranıyorlardı). Dönemlere ayırma –yani zamanı daha küçük birimlere bölme– bizi bazı sahte davranış kalıpları görmeye itebilir, ama bu belki de geçmişi değerlendirmenin kaçınılmaz bir aracıdır ve insanların zaman içinde nasıl değiştiklerini anlamamıza yardımcı olabilir.

Farklı düşünce biçimlerine, farklı *mentalité*'lere ulaşabilmek için kaynak malzemeyi çok dikkatli kullanmak gerekir. Daha önce de söylediğim gibi, bu malzemeyi, onu yaratanların akıllarından hiç geçmeyen bir biçimde okumayı ve anlamlandırmayı gerektirebilir. Modern tarihçiler buna 'aykırı okuma' adını verirler; yani kaynağın bizleri götürmek *istediği* yöne aykırı bir okuma. Açıkça ortadadır ki, bir tarihçinin belli kaynakları okuması bu kaynakları sağlayanların amaçlarından çok farklı bir biçimde kullanmak içindir. Örneğin, on beşinci yüzyılda Floransalı yetkililer *catasto* adını verdikleri kapsamlı bir vergi kayıt sistemi yarattıklarında, amaçları kentin mali yönetimiydi. Oysa modern tarihçiler bu büyük kaynağı alıp içeriğini bir bilgisayar veri tabanına aktardılar. Bu da onlara Floransalıların (ilgi duymadıkları ve zamanları olmadığı için) bu verilerde evlilik, yaşam çevrimi, aile, toplumsal cinsiyet ve iş bölümü gibi konularda asla görmüş olamayacakları bazı kalıpları görme olanağını sağladı.

Ama başka kaynaklar biraz daha karmaşık olabilir. Örneğin Salisburyli John'un on ikinci yüzyılda yazılmış bir siyaset felsefesi kitabı olan *Policraticus*'unu ele alalım. *Policraticus* örnek bir kraliyet yönetimi modeliydi ve (vergi kayıtlarının tersine), yalnızca yazarın çağdaşları için değil, daha sonraki yıllarda yaşayacak olanlar tarafından da okunsun diye yazılmıştı. Oysa tarihçiler *Policraticus*'u çok farklı biçimlerde okuyabilirler. Örneğin Salisburyli John'un toplumu (başı kral, yüreği danışmanlar, ayakları ise köylüler olan) bir 'bedene' benzetmesine dikkat çekerek bu simgenin Ortaçağ'da toplumun ne kadar 'doğal' ve durağan bir şey olarak algılandığını gösterdiğini, bunun ise Ortaçağ

kültüründe sıkça kullanılan diğer beden imgeleriyle uyumlu olduğunu ve belki de bir Ortaçağ *mentalité*'sinin göstergesi olduğunu ileri sürebilirler. Salisburyli John simgesel bedenler hakkında yazdığının farkında değildi, o siyasetten bahsettiğini sanıyordu. Oysa tarihçiler onun yazdıklarında başka şeyler bulabilirler. Bu durum bizi bir an için duraklatıyor mu? Ya günün birinde işgüzar bir araştırmacı bizim de mektuplarımızı, günlüklerimizi ve e-postalarımızı okur ve bunları yazdığımızda neleri ortaya koyduğumuzu *bilmediğimizi* söylerse?

Buna çok kızabiliriz (gerçi o zaman ölmüş olacağız). Ama unutulmamalıdır ki, tarihçiler işe karışsa da karışmasa da, her metin, yazarının ölümünden sonra da yaşamaya ve değişmeye devam eder. Örneğin *Policraticus* daha sonra gelen siyaset kuramı yazarları tarafından da okunmuştur ve onlar bu kitabı farklı bir biçimde değerlendirmiş, içinde başka anlamlar bulmuşlardır. Bir zaman sonra artık iyi bir yönetim modeli olarak görülmekten çıkmış, geçmiş zamanlardan kalma ilginç ama çağdışı bir yöntem olarak değerlendirilmiş ve daha 'modern' düşünürleri daha iyi modeller ortaya koymaya yönlendirmiştir. Metinlerin zaman içinde böyle anlam değiştirmesi yalnızca böyle ciddi kitaplara özgü bir şey de değildir. Amerikalı şarkı yazarı Bruce Springsteen'in *Born in the USA* adlı şarkısını duymuşsunuzdur. Bu şarkı, Vietnam Savaşı sonrasında savaşın Amerikalı askerler üzerindeki etkilerini ve bu askerlerin kendi toplumları hakkında nasıl bir düş kırıklığı yaşadıklarını anlatan bir protesto şarkısı olarak yazılmıştır. Ama sağcı Reagan yönetimi tarafından hemen benimsenmiş ve bir vatanseverlik şarkısına dönüştürülmüştür. İşte, her şey böyledir: Yazdığınız, söyle-

diğiniz, konuştuğunuz *herhangi bir şey*, sonradan sizin düşündüğünüzden çok farklı bir anlama gelebilir. Hatta dinleyene yazarın kendisi hakkında, onun hiç farkında olmadığı şeyler söyleyebilir. Bu kitap da, bütün kitaplar gibi, pekala benim ve hatta benim kuşağımın sahip olduğumuz ama farkında olmadığımız bazı önyargıları ortaya koyuyor olabilir. Bu bölümlerde verdiğim *belli* tarihsel örnekleri neden seçtim? Belli ki ilginç olduklarını ve üzerinde düşünmeye değeceklerini düşündüğüm için; ama onlar, tarihin belli bir anında ve belli bir ortamda *benim* seçmiş olduğum örnekler.

Eğer insanların sadece 'ne' düşündüğüne değil, *nasıl* öyle düşündüğüne ulaşmak istiyorsak, 'aykırı' okuma yalnızca yapılabilecek değil, aynı zamanda yapılması gerekli olan bir şeydir. Kısmen edebiyat kuramcılarının tarihçilik üzerindeki etkisi yüzünden, son yirmi yılda belgelerde kullanılan dil, imgeler ve simgeler tarihçilerin çok ilgisini çekmeye başlamıştır. Örneğin farklı zamanlarda farklı yerlerde kullanılan hakaret sözcükleri kültürdeki ilginç değişimleri gösterebilir. Ortaçağ'da size kızan biri 'köpek' veya 'keçi' derken, erken modern çağda muhtemelen 'fahişe' veya 'serseri' derdi. Birinciler kırsal bağlamdan ve hayvan simgelerinden çıkıyordu, ikinciler ise cinsel ve toplumsal namus kavramlarından. Ama burada da bir sorun var ve yine dille ilgili. Tarihçi kendi gerçek öyküsünü anlatırken geçmişe ait bir *mentalité*'yi kendi çağdaşlarının anlayacağı bir dile nasıl çevirecek? Kaynağınızı (yani geçmişi) açıklarken kimin sözcüklerini kullanacaksınız, ölmüşlerinkini mi, yaşayanlarınkini mi?

Ölmüşlerin dili yanıltıcı olabilir. Sözcükleri bazen bizim kullandığımız sözcüklere benzer veya onlarla aynı olur-

lar ama farklı anlamlara gelirler. Örneğin 'çiftlik' sözcüğü Ortaçağ'da kira veya vergi anlamına geliyordu; erken modern çağda ise 'iffetsiz' sözcüğü terbiyesi değil, bilgisi eksik kişiler için kullanılıyordu. Gelecekte 1980'lere bakan tarihçilerin de birçok şeyin 'fena' ve 'kötü' olarak tanımlandığını görünce benzer bir sorunla karşılaşacakları söylenebilir. Contat'nın çırakları ustalarının 'burjuva' olduğunu söylüyorlar, ama bu sözcük Karl Marx'ın ona yüklediği bilinen anlamı içermiyor, çünkü tarih olarak ondan önce kullanılıyor.

Üstelik, bir şeyi 'geçmişte yaşayan insanların anladıkları anlamda' tanımlamak, aslında olayları geçmişte yaşamış *bazı* insanların anladığı veya anlaşılmasını istediği biçimde anlatmak demektir. 1381 yılındaki ayaklanmayı anlatan vakayinameciler, bu ayaklanmayı 'hayvanlar' gibi hareket eden bir grup insanın başkaldırısı olarak tanımlamaktadırlar ama isyancılar kendilerini böyle görmüyorlardı (onlar krala dileklerini ileten iyi İngiliz kulları olduklarını düşünüyorlardı). Fransız Devrimi sırasında İngilizler de *sans-culottes*'u benzer bir biçimde barbarlar olarak tanımlıyorlardı, çünkü kendi toplumlarında da böyle bir 'güruh'un ayaklanabileceğinden korkuyorlardı; oysa Devrimciler özgürlük, eşitlik ve kardeşlik mücadelesi verdiklerini düşünüyorlardı.

Tarihçinin geçmişte kullanılan dilin anlam farklarından haberdar olması, örneğin 'haklar' gibi yanıltıcı bir sözcüğün farklı yerlerde ve farklı zamanlarda nasıl farklı vurguları olduğunu bilmesi gerekir ama arkaik sözcüklere de takılıp kalmamalıdır. 'Demokrasi' Antikçağ'da Atina'da doğmuştur ya da biz böyle olduğuna inanmak istiyoruz; ama

hiçbir Antikçağ tarihçisi bu kentin yönetim biçimiyle yirminci yüzyıldaki temsilci siyaseti bir tutmaz. Amerikan Anayasasını yapanlar evrensel ve 'doğal' anlamdaki 'haklar'dan söz ediyorlardı ('Aşağıdaki gerçekler bizim için gayet açıktır...') ama yoksulların ve kadınların oy vermesi gerektiğini düşünmüyorlardı ve köleleri vardı. Bu insanlar inanılmaz derecede iki yüzlü değil, kısmen yaşadıkları devrin insanları ve bu devrin sorgulamadan kabul ettikleri düşüncelerinin ürünüydüler. Ama yine de bir şeyi, eğer o şeyde kişisel çıkarınız varsa –örneğin kölelik gibi– sorgulamadan kabul etmek çok daha kolaydır. Aslında on sekizinci yüzyılda yaşayan bütün Amerikalılar köleliği desteklemiyordu ve bazı siyasal radikaller bu uygulamayı çok sert bir biçimde eleştiriyordu. O halde, tarihte kullanılan sözcükler *belli* grupların sözcükleridir ve bu sebeple de iktidar mücadelesine bulaşmışlardır.

Öte yandan, yaşayanların sözcükleri de sorun çıkartabilir. Geçmişi tanımlarken modern etiketler kullanmak çok tehlikeli bir anakronizme yol açabilir; özellikle de bu etiketler, yakın zamanlarda ortaya çıkmış olmalarına karşın zaman ve yer sınırı tanımadan bütün kültürlere uygulanabilir olduğu iddia edilen kavramlara ilişkinse. Belli kişilere bazı yöneticileri seçme hakkı verdiği için Rönesans dönemindeki İtalyan şehir-devletlerini 'demokratik' olarak tanımlamak, modern çağda doğru ve adil gibi çağrışımları olan bir kavramı (ki bu sözcüklerin kendileri de sorunludur), uzak geçmişteki bir duruma uygulamak olur. O zamanda yaşayan insanlar 'herkesin iyiliği' ve 'iyi yönetim' gibi şeylerden söz ederlerdi ve kendilerine ait iyi yönetim modelleri vardı. Başka sözcükler çok daha yanıltıcı olabi-

lir: Örneğin 'âşık olmak' denince bizim aklımıza kayan yıldız imgeleri, ruh ikizleri, bakışan gözler, birlikte çarpan yürekler gibi şeyler gelir. Oysa bu 'aşk' kavramı bir on dokuzuncu yüzyıl icadıdır. Daha önceki dönemlerde de insanlar âşık oluyorlardı ama bu onlar için çok farklı şeyler içeriyor, çok farklı anlamlara geliyordu. Örneğin aşk, iki kişinin birleşmesinden çok iki ailenin evlilik yoluyla bir araya gelmesi demekti. Bunu söylemek geçmişte yaşayan insanların duygusuz olduğunu ima etmek değil, onlara bizim duygularımızı yansıtmak yerine onların *kendi* duygularını vurgulamak demektir.

Kuşkusuz, bazen bazı sözcükleri zaman içinde geriye giderek kullanmak, tarihçinin bir süreci veya durumu, o sırada yaşayanların tam olarak göremediği bir biçimde özetleyebilmesi için oldukça yararlı bir şeydir. Ancak buradaki tehlike, terimlerin hangi sebeple uydurulduğunun unutulması ve sürekli kullanımın bunları artık sorgulanmayan ve incelenmeyen tanımlar haline getirmesidir. Tarihi dönemler ve olaylar bu olguya özellikle yatkındır. Örneğin 'Rönesans (Yeniden Doğuş)' veya 'Aydınlanma' gibi terimler çok sık kullanıldıkları için yanıltıcı bir inandırıcılık ve sağlamlık kazanabilirler. Çok iddiasız bir tanımlama olan 'İngiliz İç Savaşı' bile sorun yaratabilir. Bazı tarihçiler buna 'Ayaklanma' veya 'Devrim' denmesinin daha doğru olacağını (ve çok farklı bir anlama geleceğini) ileri sürmektedirler. Zaten on yedinci yüzyılda tek bir savaş olmamış, bir dizi çatışma çıkmış, yani en azından üç İngiliz iç savaşı yapılmıştır. Bir başka yanıltıcı sözcük, Ortaçağ'da toprak sahipliği ve buna ilişkin sorumluluklara bağlı bir toplumsal hiyerarşiyi tanımlamak için kullanılan 'feodalizm' sözcüğüdür. Bu söz-

cük çok sonra icat edilmiştir ve birçok kimsenin de öne sürdüğü gibi, Ortaçağ'da toprağa ilişkin görevleri, ücretleri, âdetleri ve yasaları ve bunlar arasındaki az bilinen ve karmaşık ilişkileri karartmaktadır. Ama yine de kullanılmaktadır; belki de yararlı bir kestirme ifade olduğundan.

Bu bizi tekrar, bir dönemin kültürünü ve bu kültürün insanların düşünce ve davranışlarına etkisini anlatmak için kullandığımız bir başka kestirme ifade olan *mentalité*'ye geri getiriyor. Yukarıda tarihçilerin geçmişte yaşayan insanların bizlerle temelde aynı olduklarına inananlar ile temelde farklı olduklarına inananlar olarak ikiye ayrıldıklarını söylemiştim. Ama bir başka mesele daha var: *Mentalité* gibi bir terimi kullanan bir tarihçinin belli bir dönemde yaşamış insanların düşünce biçimlerinin aynı kalıba uyduğunu düşünüp düşünmediği meselesi. Örneğin on altıncı yüzyıl insanlarının bizden farklı olduklarını düşünürken hepsinin *aynı biçimde* farklı olduklarını mı düşünüyor? 'On altıncı yüzyıl düşünce biçiminden' veya 'on altıncı yüzyıl *mentalité*'sinden söz etmek 'on altıncı yüzyıllılık' diye bir öz, tarihçinin saptayabileceği bir çekirdek ya da anahtar olduğu düşüncesini akla getirebilir. Eğer böyle bir şey varsa, o zaman bir soru daha sorulabilir: Eğer o insanlar bizden bu kadar farklı idilerse, tarihçi onları nasıl anlayabiliyor?

Zamandaki değişikliklere karşın, tarih boyunca insanların yaşadığı ve onları birbirine bağlayan doğum, seks, ölüm gibi bazı ortak deneyimlerin olduğu ileri sürülmüştür. (Aslında bu tezi savunmak için insanların hepsi için yorgunluk, baş ağrısı ve hazımsızlık gibi şeylerin de ortak deneyimler olduğu söylenebilir, ama bunlar dramatik veya felsefi şeyler olmadığı için söz konusu etmeyeceğiz). İddiaya göre,

insan hayatındaki bu önemli anlara dayanarak geçmiş yaşamları anlayabilir, o insanların kafalarına girip onların düşüncelerini yeniden düşünebiliriz. Buradaki sorun, bu önemli anların ikisinin yaşamadığımız, ya da en azından anlatabileceğimiz biçimde yaşamadığımız anlar olmasıdır (ben henüz doğumunu veya ölmenin nasıl bir şey olduğunu inandırıcı bir biçimde anlatan kimseye rastlamadım). Elimizde yalnızca bu anları gözleyen veya onlarla bir şekilde etkileşen insanların deneyimleri var. Burada işin içine yine tarih giriyor, çünkü bunlar da zaman içinde değişmiştir. Örneğin doğumu ele alırsak, kadınların hamile kalmaları, gebeliği nasıl anladıkları, doğumda kimlerin bulunacağı, doğuma ilişkin törenler, yeni doğan bebeklere nasıl davranıldığı, bütün bunlar zamana ve yere göre değişmiştir. Bazı eski gebe kalma kuramlarına göre, asıl önemli olan erkeğin tohumudur, kadın ise yalnızca bir taşıyıcıdır. Ortaçağ'daki bazı doktorlar kadının da 'tohumu' olduğuna ve gebe kalması için orgazm olması gerektiğine inanıyorlardı. Ama on dokuzuncu yüzyılda erkekler nasılsa kadınların da orgazm olabileceklerini unuttular. Ortaçağ'da ender olarak sezaryenle doğum yaptırılıyordu ama bu işlem şeytanla bağdaştırılıyordu, çünkü bu yöntemle bebek 'kadından doğmuş' olmuyordu. Günümüzde ise Batılı toplumlarda sezaryen ameliyatları çok yaygın. Geçmişte yeni doğan bebekler bazen kasten gece tek başlarına dışarıda bırakılıp, hayatta kalacak kadar güçlü olup olmadıklarına bakılırdı (çocuk uzun yaşamayacaksa niye bir boğaz daha beslensin?). Yakın zamanlarda ise insanlar çocuklarını bir saatten az bir süre için bile yalnız bıraktıklarında tutuklanmışlardır.

Ölüm, yani insanların ölüme ilişkin deneyimleri ve ölüm anlayışları da zaman içinde çok büyük farklılıklar göstermiştir. Hıristiyanlık öncesi dönemdeki savaşçılar tercihen savaşırken, kahramanca ve çabucak ölmeyi umarlardı. Hıristiyan şövalyeler ölümlerinin uzun sürmesini isterlerdi, çünkü ölümün geldiğinin farkında olmak ve hem dünyevi varlıklarını hem de ruhlarını ölüme hazırlamak isterlerdi. Bazı insanlar bir gömme biçimi olarak ölüleri yemenin uygun ve onurlu bir şey olduğunu düşünüyorlardı. Bazı başka insanlar milyonlarca insanı kamplara kapatıp sistematik bir biçimde öldürmenin mantıklı bir şey olduğunu düşünmüşlerdi. Bu insanların düşmanları da onların üzerine bir anda yüz binlerce kişiyi öldürecek güçte bombalar atmanın iyi bir fikir olduğunu düşünmüşlerdi. Ölenlerden bazıları ruhlarının yeni bedenlerde tekrar doğacağına inanıyordu; bazıları bu dünyanın ötesinde başka bir dünyaya gittiklerini düşünüyorlardı; bazıları ise hiçbir şey olmayacağına, ölümün son nokta olduğuna inanıyorlardı.

Bütün bunlardan anlaşılan şudur ki, insanların hepsi her zaman doğar ve ölür ama bu süreçlere ilişkin düşünceleri öyle farklıdır ki, bunlarda tarihçinin tutunabileceği ortak bir 'öz' bulmak çok zordur. (Kendi seçimleri nedeniyle veya kısmet olmadığından, zaten dünyadaki bütün insanların yaşadığını söyleyemeyeceğimiz) seks ise çok daha karışık bir şeydir. Sekste hangi yaş, cinsiyet, ırk, pozisyon, amaç ve süre istenir, mümkündür, yasalara uygundur ve saygındır konusunda tarihte her dönemin kendine ait görüşleri olmuştur.

Aynı şekilde, yaşayan her insanın da kendine göre bir görüşü vardır. Kuşkusuz, insanların belli tercihler ve ön-

yargılar konusunda birleşme eğilimi vardır ve bireysel hayal gücümüz o kadar geniş değildir. Ama kolektif olarak da farklı, karmaşık ve olağanüstüyüz. Bu bölümün başında yirminci yüzyılda yaşayan insanların kedi öldürmediklerini ve kedi öldürmeyi komik bulmadıklarını söylemiştim. Kuşkusuz, bu genel olarak doğru; ama öykünün tamamı bu değil. Kendi gözümle görmemiş olsam da, komik olduğunu düşündükleri için kedilere havai fişeklerle işkence eden Amerikalı ergenler konusunda okuduklarım, bunun gerçekten de olabilecek bir şey olduğuna ikna olmamı sağladı. *Mentalité* kavramının sorunu, ve belki de çözümü, geçmişte yaşayan insanların bizden, *bizim kendimizden* olduğumuz kadar farklı oldukları gerçeğidir. Bazı anlarda onlar da bizim gibi, tarihçinin tanımlayabileceği bazı davranış kalıpları etrafında birleşiyorlar; ama bu kalıplar bizimkilerle ne tam olarak aynı ne de tamamen farklı. Belki de tarihçilerin yapabileceği bir şey bunun üzerinde düşünmemizi ve geçmişe bakarak şimdiyi yepyeni bir gözle değerlendirmemizi sağlamaktır.

Bu bizi tarihin ne *için* olduğu ve niye tarihle uğraştığımız sorusuna getiriyor. Bir sonraki bölümde gerçek ve yorum ile tarihin neden önemli olduğu konusunu biraz daha derinleştireceğiz.

VII. Bölüm

GERÇEĞİ SÖYLEMEK

28 Mayıs 1851 sabahı, Akron'da kalabalık bir kilisede bir kadın, kendisine Sojourner Truth adını veren eski bir köle, Ohio Kadın Hakları Kongresine hitaben bir konuşma yapmak üzere ayağa kalktı. Sojourner Truth'un ne söylediğine ilişkin iki ayrı iddia var. Yer darlığı nedeniyle biraz kısaltılmış olan ilki şöyle:

> Birkaç şey söyleyebilir miyim? (...) Ben bir kadın hakları örneğiyim. Benim de bir erkek gibi kaslarım var, ben de bir erkeğin yaptığı kadar iş yapabilirim. Tarla sürdüm, ekin biçtim, kabuk soydum, kestim, biçtim; bir erkek bundan fazlasını yapabilir mi? Cinslerin eşitliği hakkında çok şey söylendi; ben de bir erkek kadar yük taşıyabilirim, eğer bulabilirsem bir erkek kadar da çok yemek yerim. Ben de bir erkek kadar güçlüyüm. Akıl konusuna gelince, söyleyeceğim şudur, eğer kadının kabı erkeğinkinden küçükse, niye kabını tamamen dolduramıyor? Çok fazla alacağımızı düşünerek bize haklarımızı vermekten korkmanıza gerek yok, çünkü kabımızın

aldığından daha fazlasını isteyemeyiz. Zavallı erkeklerin kafası karışık, ne yapacaklarını bilemiyorlar... Kutsal kitaptan okunduğunda duydum ve öğrendim ki erkeğin günah işlemesine Havva sebep olmuş. Dünyanın düzenini bozan kadın olmuşsa, o zaman ona işleri düzeltmesi için bir şans verin. İsa hakkında konuşan bayan onun kadınları hiç aşağılamadığını söyledi, bu doğru. (...) İsa dünyaya nasıl geldi? Yaratan Tanrı'dan ve doğuran kadından. Erkek, senin buradaki rolün ne? (...) Ama erkek çok zor durumda, yoksul köle üzerine geliyor, kadın üzerine geliyor, kesinlikle şahinle akbabanın arasında kalmış.

Ve bu da, yine biraz kısaltılmış şekliyle, ikincisi:

Çocuklarım, bu kadar yaygara koptuğuna göre bozuk giden bir şeyler var. Ve yakında beyaz erkekler hepsi de haklarımız diye tutturan Güneyli zencilerle Kuzeyli kadınlar arasında iyice sıkışıp kalacak. (...) Ben kadın değil miyim? Bakın bana. Koluma bakın. (...) Tarla sürdüm, tohum ektim, ekin biçtim, topladım, erkeklerin hiçbiri benden daha iyi değildi – ben kadın değil miyim? Ben de bir erkek kadar çalışır, (yemek bulunca) bir erkek kadar çok yerim, kırbaca da dayanırım; ben kadın değil miyim? On üç çocuk doğurdum, çoğunun köle olarak satıldığını gördüm, evlat acısıyla ağladım, İsa'dan başka duyan olmadı – ben kadın değil miyim? Kafadaki bu şeyden [akıldan] söz ediyorlar, bunun kadın haklarıyla, zenci haklarıyla ilgisi ne? Benim kabım seninkinden küçükse, onu bile doldurmama izin vermiyorsan, hainlik yapmıyor musun? (...) Şuradaki siyahlı ufak adam [rahip] diyor ki, kadının erkek kadar hakkı olamaz, çünkü

Mesih kadın değildi. *Peki senin Mesih'in nereden geldi?* (…) Tanrı'dan ve kadından. Erkeğin onunla hiç ilgisi yok.*

Bunlardan ilki Salem'de çıkan *Anti-Slavery Bugle*'ın beyaz editörü Marius Robinson tarafından nakledilmiştir. Robinson bu konuşmayı Haziran 1851'de gazetesinde yayınlamıştır. İkincisi ise bir başka gazetede, New York'taki *Independent* gazetesinde Nisan 1853'te yayınlanmıştır. Bu da beyaz feminist yazar Frances Dana Gage tarafından yazılmıştır. Bu iki versiyon, Truth'un konuşmasını dinleyenlerin de farklı olduğunu söylemektedir. Robinson (ve başka kaynaklar), konuşmayı saygıyla dinleyen kadın hakları savunucularından oluşan bir dinleyici kitlesi olduğunu söylerler. Gage ise yukarıdan bakan erkeklerle çekingen kadınlardan oluşan ve kadın haklarıyla kölelik meselesinin karıştırılmasından rahatsız olan bir dinleyici grubundan söz eder. O zaman bunların hangisi gerçektir?

Bir önceki bölümlerden kalan sorular hâlâ cevaplanmadı: Tarihçiler geçmişteki yaşamları anlayıp onlara gerçekten ulaşabilirler mi? Tarihçilerin yazdıkları '*gerçek* öyküler' midir? Tarihin anlamı nedir? Sanırım artık bu kısa kitap bitmeden sözümüzü tutabiliriz ve bunu yukarıdaki soruları cevaplamaya çalışarak yapabiliriz.

Sojourner Truth yaklaşık 1797 yılında New York, Ulster County'de Isabella Van Wagenen olarak dünyaya gelmişti. Annesiyle babası Amerikan Devriminde savaşan albaylardan birinin kölesiydi. 30 yaşına geldiğinde çocukları hâlâ

* Bu ikinci konuşma zenci ağzının fonetik yazılışıyla kayda geçirilmiştir. Bu ağzın ve bu yazılışın Türkçe karşılığı bulunmamaktadır. (ç.n.)

köle olmasına karşın, kendisi özgür bir kadın olmuştu. Truth çok dindardı, okuması yazması yoktu ama belli ki çok güçlü bir kişiliği vardı. Yeni ve anlamlı adını* 1843'te almıştı, köleliğin kaldırılması hareketi, Amerikan İç savaşı ve kadın hakları mücadelesine aktif olarak katılmıştı. Hayatının ayrıntıları birilerine anlattığı ve birkaç farklı biçimde yayınlanan otobiyografisi *Narrative of Sojourner Truth*'da (Sojourner Truth'un Öyküsü) anlatılmıştır. Yaşamı süresince oldukça ünlü bir kadın olmuş (üç farklı Amerikan Başkanı ile tanışmış) ve Afrikalı-Amerikalı direnişinin ve feminist başkaldırının simgesi olmuş, özellikle de 'Ben kadın değil miyim?' konuşmasıyla ünlenmiştir.

On dokuzuncu yüzyılda köleler ve eski köleler tarafından yazılan veya başkalarına dikte edilerek yayımlanan başka anlatılar da var. Dolayısıyla bütün bunlardan o zamanlarda siyah Amerikalıların sahip olduğu *mentalité*, yani bu insanların dili ve düşünceleri çıkartılabilir ve Akron'da yapılan konuşmanın hangi biçiminin bu modele daha iyi uyduğu saptanabilir. Bu şekilde Gage'in raporunun gerçeğe daha çok uyduğunu söyleyebiliriz. Bir kere bu konuşma zenci ağzıyla yapılmaktadır (elbette okuması yazması olmayan bir zenci kadının ilk örnekteki düzgün İngilizce'yi konuşmasını bekleyemeyiz); son derece gerçekçi bir biçimde 'akıl' gibi soyut kavramlarla tanışıklığın olmadığını göstermektedir; ve sözlü anlatımda siyah Amerikalıların dini vaaz geleneğinden gelen şiirselliği (Ben kadın değil miyim?) ortaya koymaktadır.

Ancak *mentalité* kavramının yarattığı bir sorun vardır ve bu da bütün farklılıkları ortadan kaldırması, insanların

* Sojourner: Gezgin; Truth: Hakikat. (ç.n.)

19. Sojourner Truth.

bütün kişisel özelliklerini ve bunların bir araya gelmesinden oluşan karmaşık bir resmi, belli bir yerde ve zamanda 'normal' sayılan tek bir resme indirgemesidir. Üstelik bu normalliğin öğeleri kaçınılmaz olarak kaynaklardan, yazılı belgelerden çıkartılır. Oysa bu kaynakların kendileri de, insanların nasıl konuştuğunu, düşündüğünü ve davrandığını gösteren *temsillerdir*. Sojourner Truth'un biyografisini yazan tarihçi Nell Irvin Painter, Truth'un kendi sözlerinin zenci ağzıyla aktarılmasından hoşlanmadığını söylüyor. Bize göre bu fonetik yazılış bir sahicilik göstergesi olabilir, ama ona göre, sözlerinin anlamının küçümsenmesi oluyordu. Eğitimsiz bir siyah kadından beklenebilecek konuşma biçimine daha uygun olduğu için Akron konuşmasının ikinci biçiminin gerçek olduğuna karar vermek demek, Sojourner Truth'un bireyselliğini bir 'zenci kadınlık' potasında eritmek ve bu konudaki beklentilerimizin nasıl oluştuğunu sorgulamamak anlamına gelir. Elbette, insan çok daha ayrıntılı ve ince ayrımlara dayalı bir *mentalité* de oluşturabilir, ama tek bir düşünce biçimi olduğunu varsayma tehlikesi hâlâ vardır. *Mentalité*, değişiklikleri ve farklılıkları karartabilir; aynı zamanda mücadeleyi ve çatışmayı gizler. Sojourner Truth da bir mücadele vermekteydi: Beyaz erkeklerin toplumsal cinsiyet ve ırk konusunda *farklı* düşünmelerini sağlama mücadelesi.

Bu iki aktarmadan hangisinin doğru olduğuna karar vermeye çalışırken aynı zamanda Sojourner Truth'u tarihsel bir aktör olarak görmeye çalışan tarihçi iki rol arasında sıkışıp kalır. O bir yandan geçmişteki olayları yeniden oluşturmaya çalışan biridir ve kendisine şu soruları sorar: Eğer ben de o kilisede olsaydım, ne söylendiğini duyacaktım? Benim için anlamı ne olacaktı? Ama öte yandan katılaşmış

bir dedektif olarak 'Hanginiz bana yalan söylüyorsunuz?' diye soracaktır. Anglo-Amerikan tarihçiler bu ikilemi Sanat olarak Tarih ve Bilim olarak Tarih diye tanımlamayı severler ve söz konusu kişinin hangi kampta yer aldığını sorarlar. Oysa bu çok saçma bir sorudur, çünkü sanatın ve bilimin doğasını bilerek saptırmaktan ve sanki sanatta gözleme ve melodik çalışmaya, bilimde ise düş gücüne ve sezgiye hiç yer yokmuş gibi davranmaktan kaynaklanır. Aynı zamanda iki tür bilgiyi karşı karşıya getirir: Anlam ve algıya dayalı bir gerçek ile değişmez ve süslenmemiş bir gerçeği. Bir başka deyişle, bu eskiden beri varolan ve tarihsel bilginin öznel mi (yani gözleyene bağlı) yoksa nesnel mi (yani gözleyenden bağımsız) olduğu sorusu ile aynı şeydir.

Eğer 'dedektif' rolüne soyunursak, muhtemelen Akron konuşmasının ilk biçiminin gerçek olduğuna karar vereceğiz demektir. Bu konuşma olayın hemen arkasından aktarılmıştır; yazarı Sojourner Truth'u çok iyi tanımaktadır; ve (Painter'ın ileri sürdüğü gibi) kulağı dile öyle duyarlıdır ki, dört kez tekrarlanan o güzel 'ben kadın değil miyim?' vurgusunu kaçırmış olması mümkün görünmemektedir. Bu tarz kanıtları dikkatle inceleyen çoğu tarihçi artık Robinson'ın aktardığı konuşmanın gerçek konuşma olduğunu kabul etmektedir.

Ancak, birçok yazar tarafından çok sevilen bu dedektif tarihçi imgesi, suç hikayesinin en son aşaması olan mahkeme salonunu yok saymaktadır. Dedektif kimin söylediğinin doğru olduğuna karar vermeye çalışır ama, jüri kararını vermeden önce öykü tamamlanmış sayılmaz. Gerçekle yalanın mücadelesinde dinleyiciler aynı zamanda birbiriyle çelişen ifadelerin *önemine* de karar vermek zorundadır. Ve hu-

kukta olanın tersine, tarihte aynı dava tekrar tekrar görülebilir. Bunun iki anlamı vardır: Birincisi, gerçekle anlam arasında bir karşıtlık kurulamaz, çünkü hiçbir 'olay' ya da 'gerçek', anlam, yorum ve yargılama bağlamı dışında ele alınamaz. İkinci olarak, gerçek denilen şey bir *uzlaşma* sürecidir, çünkü 'gerçek' olarak bilinen (yani '*gerçek* öykü' olarak kabul edilen) şey, insanlar arasında mutlak olmasa da genel bir kabul gören şeydir.

Sojourner Truth'un Robinson tarafından aktarılan sözlerinin Gage'in şiirsel aktarımından daha doğru olması muhtemeldir. Ama Gage'in aktarımı da bu kadının farklı bir yönünü ortaya koyuyor, nasıl davrandığını ve sözlerinin nasıl algılandığını gösteriyor olabilir. Ancak sonuçta, hangisinin daha doğru olduğunu *bilemeyiz*. Tarihçi, kendisinin de o kilisede olduğunu hayal edebilir, ve kaynakları büyük bir dikkatle, titizlikle ve önyargısız bir yaklaşımla inceleyebilir. Ama gerçekten orada *olamaz*. Böyle bir şey mümkün olsa bile, tarihçinin Sojourner Truth'un ağzından çıktığını duyduğu sözlerin orada olan herkesin duyduğu şeyle aynı olacağının garantisi yoktur. Bütün dedektiflerin ve tarihçilerin bildiği gibi, birbirine tıpa tıp uyan ifadeler bağımsız değil, anlaşmalı olarak hazırlanmış ifadelerdir. Robinson'ın ve Gage'in ifadeleri Truth'un sözünü ettiği birçok noktada ağız birliği ediyor ama konuların sıralanması ve kullanılan sözcükler bakımından farklılık gösteriyor. O halde burada karşı karşıya kaldığımız sorun bir hissiyat ve anlam meselesidir.

'Hangi aktarma doğru' diye karar vermek, bunlardan birini geçersiz saymak, elemek demektir. Ama 'Ben kadın değil miyim?' kadar güzel bir şeyi elemek istiyor muyuz?

Bunu söyleyerek tarihçinin gerçeğin ne olduğunu araştırmasının gerekmediğini söylemek istemiyorum, çünkü *gerçek* öykülerin jüriyi bir uzlaşmaya götürmek için daha ikna edici öyküler olduğu söylenebilir. Ama tek ve monolitik bir Gerçek arayışı içinde olursak, farklı sesleri, farklı tarihleri sessizliğe mahkum ediyor olabiliriz.

Bu yalnızca romantik bir kaygı da değil, çünkü iki bin yıldır farklı tarihler susturulmaktadır. Gerçi (gördüğümüz gibi) zaman zaman kısmen duvarların ötesine kaçmayı başaranlar olmuşsa da, Thukydides'in siyasal tarih kulesi, farklı sesleri, farklı tarihleri duymazdan gelmiştir. Bu kule ancak yirminci yüzyılda düşmüş, son otuz yılda ise tamamen yıkılmıştır. Artık siyasal tarih ve olay anlatıları *başka* gerçek öykülerin, farklı zamanlarda, yerlerde ve kültürlerde yaşamış insanların büyük çoğunluğuna ait öykülerin yanındaki orantılı yerini almıştır. Toplumsal tarih (Britanyalı tarihçi G. M. Trevelyan'ın tanımladığı biçimde) 'içinden siyaset çıkartılmış (...) tarih' olmaktan çıkmış, Marksizmin, antropolojinin, sosyolojinin ve annaliste *mentalité* kavramının getirdiği yeni bakış açılarından yararlanarak geçmişte yaşayan insanların gündelik yaşamlarını ve bu yaşamların 'gerçekte olan' şeyleri nasıl etkilediklerini anlamaya yönelik canlı, tartışmalı ve güçlü bir alana dönüşmüştür. 'Büyük' olaylar üzerinde halkın genel tavrının küçük bir seçkinler grubu olan krallar, siyasetçiler ve hükümdarlar tarafından alınan kararlar kadar etkili olduğu sanırım artık anlaşılmıştır. George Burdett gibiler olmadan Amerika'nın sömürgeleştirilmesi, *sans-culottes* olmadan Fransız Devrimi, Sojourner Truth'lar olmadan da köleliğin kaldırılması mümkün olamazdı.

Ancak toplumsal tarih başka sorulara da yol açmıştır. Savaş sonrası dönemde feminist tarihçiler 'insanlık' teriminin kadınları da yeterince kapsayıp kapsamadığını ve kadınların *kendilerine ait* bir tarihin de mümkün olup olmadığını sorgulamaya başlamışlardır. Ortaçağ'da ve erken Modern Çağ'da kadınların durumunu inceleyen araştırmalar, erkeklerin kendilerine ait konularda bir ilerleme olduğunu gösteren anlatılardan çok farklı bir mücadele öyküsünü ortaya çıkarmaktadır. Örneğin, on dördüncü yüzyılda yaşayan kadınların on beşinci yüzyılda yaşayan hemcinslerine göre daha fazla seçenekleri, daha büyük özgürlükleri ve ekonomik bağımsızlıkları vardı. Başlangıçta 'tarihten gizlenmiş' olan sesleri ortaya çıkarıp duyurmayı amaçlayan kadın tarihi projesi, giderek başka sorulara da yönelmiş ve cinsler arası ilişkiler, farklı dönemlerde uyulması beklenen toplumsal cinsiyet kalıplarının ne olduğu ve bu konuların yaşamın ve siyasetin başka alanlarını nasıl etkilediği gibi şeyleri araştırmaya başlamıştır. Bir kimsenin nasıl bir kadın, veya erkek, 'olacağı' konusundaki görüşler zaman içinde değişmiş ve davranış kalıplarını etkilemiştir. Bu değişim Kraliçe I. Elizabeth'in ülkesini yönetme biçimiyle, Birinci Dünya Savaşı'nda subay olarak görev alacak iri yapılı Hıristiyan gençlerin yetiştirilmesi için İngiliz okullarında verilen eğitime bakılarak görülebilir.

Özellikle Amerika Birleşik Devletleri'ndeki zenci tarihçiler ise, geçmişte gizlenmiş olan kendi seslerini ortaya çıkarmakla ilgilenmişler ve köle sahiplerinin köleliğe ilişkin kanıtlarının yanı sıra (hepsi köle olmayan) zencilerin kendilerinin de şarkılar, öyküler ve otobiyografiler aracılığıyla zengin kanıtlar sunduğunu görmüşlerdir. Toplumsal cinsiyet

gibi 'ırk' da bir düşünme ve algılama biçimi olarak verimli bir araştırma konusu olmuş ve insanların başka insanları ezmelerini nasıl anladıklarının ve meşrulaştırdıklarının, köleleştirilen ve sömürülenlerin ise bununla nasıl yaşadıklarının anlaşılmasını sağlamıştır. Bu tarihler, geleneksel tarihin tek sesliliğini sorgulamış ve başka sesler ile başka bakış açılarına yer vermekle kalmayıp, tarihçilerin ne kadar çok şeyi sorgulamadan kabul ettiklerini de anlamalarını sağlamıştır. Tarihçiler *her şeyi* sorgulama yetenekleriyle övünen insanlar oldukları için, bu çok iyi bir şeydir. Bunun en yeni örneği erkek ve kadın eşcinselliğinin tarihini araştıran tarihçiler olmuştur. Böyle insanların geçmişte de varolduğunu ortaya çıkarmanın yanı sıra (örneğin Ortaçağ'daki engizisyon kayıtları arasında eşcinsel bir adamın sorgusu bulunmaktadır), insanların cinsel kimliklerini ve cinsel davranışlarını zaman içinde izleyen böyle bir araştırma, günümüzde 'normal' ve 'doğal' sayılan bazı varsayımlara da gölge düşürmektedir. Çok açık bir örnekten söz etmek gerekirse, eski Yunanlılar erkeklerle seks yapmak ile kadınlarla seks yapmayı birbirinin karşıtı ve birbirine zıt iki davranış biçimi olarak görmezlerdi. Bu yüzden 'eşcinsel' ve 'eşcinsel olmayan' gibi terimler onlar için bir anlam ifade etmezdi.

Truth konusuna geri dönecek olursak, aktarılanlardan birinin diğerinden daha doğru olduğuna karar vermek, 'tarih'i *tek* bir gerçek öyküye indirgemeye çalışmak demektir. Bu aynı zamanda 'nesnel' veya 'bilimsel' bir tarih yaratma çabasıdır ki, bunların ikisi de kastedildikleri anlamda olanaksızdır. Bunlar (kendilerinin de önyargıları, sınıfsal çıkarları ve cinsiyet politikaları olan) öznel tarihçilerin olaylara *kendi* bakışlarını mümkün olan tek bakış açısı gibi

sunma çabalarından başka bir şey değildir. Ama tek bir gerçek öykünün bulunması, yani büyük T ile yazılan bir Tarih düşüncesi, son derece çekici ve bir o kadar da tehlikeli bir şeydir. Gazeteler her gün 'Tarihin' olayları ve siyasetçileri nasıl yargılayacağından söz etmektedir; siyasetçiler dış politikayı 'Tarihin bize gösterdikleri' doğrultusunda yönlendirmektedirler; birbiriyle çatışan gruplar, insanları öldürmelerini 'Tarih' temeline dayandırmaktadırlar. Bu, içinden insanlar çıkartılmış bir Tarihtir; çünkü geçmişte ne olmuşsa, ve bu olanlar bugün hangi anlamda algılanıyorsa, bu olaylar ve anlamları insanların seçimlerine, yargılarına, eylemlerine ve düşüncelerine bağlı olarak gerçekleşmiştir. Geçmişteki gerçek öykülere 'Tarih' adını vermek, sanki bunlar insanlar olmadan gerçekleşmiş izlenimi vermektir.

Ancak bütün bunlar, tarihçinin 'gerçeği' aramaktan vazgeçip sadece 'öykü' anlatmaya odaklanması gerektiği anlamına gelmez. Tarihçiler ellerindeki kaynakların mümkün kıldığı şeylere bağlı kalmalı, mümkün kılmadıklarını da kabul etmelidirler. Kendileri öykü uyduramazlar veya kendi anlattıklarına uymayan kanıtları yok sayamazlar. Ama, buraya kadar gördüğümüz gibi, bu kurallara uyulsa bile geçmişin tüm bilmecelerini çözmek, olayların tek ve basit bir anlatısını üretmek mümkün değildir. Eğer gerçeğin büyük G ile yazılması gerekmediğini ve insan yaşamının ve davranışlarının dışında ortaya çıkmadığını kabul edersek, gerçeği –veya 'gerçekleri'– bütün karmaşıklığı ile gösterebiliriz. Bundan daha azını yapmak, hem kendimize hem de geçmişin seslerine ihanet etmek olur. Sojourner Truth'un öyküsünü anlatırken, Robinson'ın aktardığı Akron konuş-

masının neden daha doğru sayılması gerektiğini (bu yargıya varmamızı sağlayan süreçleri açıklayarak) ortaya koyabiliriz; ama Gage'in aktardığı konuşmadan da söz etmemiz ve bu iki aktarımı da bu inanılmaz kadının sözlerinin ve eylemlerinin o zaman ve sonradan ne anlama geldiğine ilişkin daha kapsamlı bir 'gerçek' içine yerleştirmemiz gerekir. Ayrıca bilmediğimiz ve bilemeyeceğimiz şeylerin de olduğunu söylememiz gerekir. Sojourner Truth'un sözlerindeki şiirin büyüsü anlatılabilir ama asla yeniden yaşatılamaz. Ölmüşlerin seslerinin susmasına da izin verilmelidir.

Burada çok karmaşık bir şeyden söz ediyorum, ama bunun öneminin anlaşılması çok dikkatli bir okumayı gerektiriyor. 'Gerçek' ve *tek* bir tarih düşüncesinin terk edilmesi, olayların farklı anlatılışlarının hepsinin aynı derecede geçerli sayıldığı mutlak bir göreliliğe yol açmaz. Örneğin Yahudi Katliamı diye bir şeyin yapıldığını inkar etmek isteyen ideologların ve şarlatanların görüşüne destek sağlamaz. Nazilerin altı milyondan fazla insanı sistematik bir biçimde katlettiklerine dair kanıtlar inanılmaz boyutlardadır. Bu olayın hiç olmadığını ileri sürmek, geçmişin seslerine haksızlık etmek ve bu çarpık tezi yalanlayan delilleri karartmak demektir. Aynı şey daha küçük çaplı örnekler için de geçerlidir. Büyük harfle yazılan 'Gerçek'ten vazgeçmek demek, doğruluktan ve ayrıntıya özen göstermekten vazgeçmek demek değildir. Örneğin Yeni Dünya hiç sömürgeleştirilmemiştir demek de aynı ölçüde savunulamaz bir tezdir. Bu sömürgeleştirmenin kısmen çok sayıda yerlinin erken ölümü pahasına yapılmadığını söylemek de öyle.

Ama Yahudi Katliamının *anlamının* ne olduğunu söylemek biraz daha karmaşık bir meseledir. Bu konudaki temel

fikir birliği o kadar büyüktür ki, hemen herkes bunun korkunç bir kötülük olduğu konusunda birleşir. Hatta Yahudi Katliamının insanların insanlara karşı yapmış olduğu *en büyük* kötülük olduğunu bile söyleyebiliriz. Ama bu yargı konusunda fikir birliğine varırken bile kendimize bazı soruları sormaktan kaçınmamaya ve böyle yaparak Yahudi Katliamını hem ahlaki hem de düşünsel anlamda aşılamaz bir engele dönüştürmemeye özen göstermeliyiz. Örneğin bu korkunç kötülük kim tarafından yapılmıştır? Eğer yanıtımız 'Adolf Hitler' olursa, bu insanlık suçuna aktif olarak katılmış veya pasif olarak göz yummuş olan diğer Almanları, Avusturyalıları, Fransızları, İsviçrelileri ve başka birçok insanı gözden kaçırmış oluruz. Eğer yalnızca Almanya'daki Yahudi düşmanlığını incelersek, o zamanlar başka ülkelerde de bulunan Yahudi düşmanlığını ve faşist eğilimleri gözden saklamış oluruz (örneğin, savaş öncesi dönemde Oswald Mosley önderliğindeki İngiliz faşistlerini). Bu karmaşık olaylar Alman toplama kamplarında işlenen suçun korkunçluğunu ve iğrençliğini azaltmaz, sadece insanların (canavarların değil) neler yapabileceklerini daha iyi anlamamızı sağlar. *Kendimizi* daha iyi anlamamızı.

Eğer tarih bu kadar karmaşık, bu kadar *zor* ve hiç de güvenli olmayan bir şey ise, neden onunla uğraşalım? Tarih niye önemlidir? Kimileri tarihi günümüz için dersler çıkarmak amacıyla incelememiz gerektiğini söylemiştir. Bu bana biraz sorunlu bir şey gibi geliyor. Eğer bununla tarihin (veya Tarihin) bize öğrenmemiz gereken dersler verdiğini söylemek istiyorsak, ben henüz bu dersleri öğrenen birine rastlamadım. Her şey bir yana, eğer böyle dersler (kalıplar, yapılar, zorunlu sonuçlar) gerçekten olsaydı, o zaman bunlar

gelecek hakkında tahminler yapmamızı da sağlardı. Ama sağlamıyor; gelecek her zaman olduğu kadar belirsiz ve heyecan verici. Ama eğer bununla söylenmek istenen, tarihin bize üzerinde düşünebileceğimiz dersler *çıkartma* fırsatı sunduğu ise, o zaman biraz daha ikna edici olur. Tıpkı romanları, filmleri ve televizyonu incelerken yaptığımız gibi, geçmişte insanların yaptıkları iyi veya kötü şeyler üzerinde düşünmek, bizlere gelecekteki davranışlarımızı belirlerken kullanabileceğimiz örnekler sağlar. Ama geçmişteki olayların, kendi hayatlarımızı ve kararlarımızı uydurabileceğimiz somut kalıplar sağladığını hayal etmek, tarihten gerçekleşmesi mümkün olmayan bir kesinlik beklemek olur.

Kitabın başında söz ettiğimiz bir başka düşünce de, bireylerin bellekleri gibi, tarihin de bize bir kimlik kazandırdığı düşüncesidir. Bu bir olgu olarak kesinlikle gerçektir: Protestan İrlandalılardan Inuit yerlilerine kadar çok çeşitli gruplar, kolektif kimliklerinin temelini geçmişteki olaylara dayandırırlar. Ama bu, Avrupa'daki farklı etnik gruplar arasındaki kanlı çatışmaların da gösterdiği gibi, aynı zamanda da tehlikeli bir şeydir. Kimliğimizin bir kısmını geçmiş olaylara dayandırabiliriz, ama geçmişe takılıp kalmak insanlığımızdan bir şeyler kaybetmek, farklı seçimler yapabilme ve kendimizi farklı biçimlerde görmeyi seçebilme kapasitemizi kaybetmek anlamına gelir.

Kimi zaman da tarihin bize insanlık durumuna ilişkin derin ve temel bir kavrayış kazandırdığı, geçmişi eşeleyerek yaşamlarımızın özüne ilişkin bir ortaklığı keşfedebileceğimiz düşünülmüştür. Ranke'nin 'sadece gerçekte nasıl olduğunu anlayabilmek için' sözü 'yalnızca temelde nasıl olduğumuzu anlayabilmek için' şeklinde değiştirilebilir. Uzun za-

man tarihçilere bir şeylerin 'özünü' bulup ortaya çıkartma görevi verilmiştir. Bu şey insanın doğası, Tanrı, bazı durumlar, yasalar vb. olabilir. Ama artık bize 'özlerin' bir yararı var mı? Farklı insanlar ve farklı zamanlar arasında öze ilişkin temel bir bağ olduğuna hâlâ inanıyor muyuz? İnanıyorsak, bunu insan haklarını evrenselleştirmek için, umuda ve edebe bel bağlamak için yapıyoruz. Çok da iyi yapıyoruz. Ama bu tarihçinin işi değil ve olmamalı da. Tarihçi bize yalnızca 'insan hakları' denen şeyin de tıpkı 'doğa kanunu', 'mülkiyet' ve 'aile' gibi (ve onlar kadar gerçek) tarihsel bir icat olduğunu hatırlatabilir. Örneğin, 'insan'* teriminin 'kadın'ı da kapsadığına inanmaya başladığımızda, farklı 'ırklar'ın bazı temel özellikleri olduğunu düşündüğümüzde veya kendi siyaset ve hükümet anlayışımızın doğru olan tek davranış modeli olduğunu hayal ettiğimizde 'özler' başımıza iş açabilir. O zaman tarihçi bir başka görev üstlenir: 'Özlere' ulaşmaya çalışanlara ödemek zorunda kalabilecekleri bedeli hatırlatma görevini.

Tarihle uğraşmamızın nedenini ve tarihin niye önemli olduğunu üç ayrı biçimde açıklamak istiyorum. Bunlardan ilki sadece 'hoşlanma'dır. Müzik, sanat, film, botanik veya yıldız araştırmaları gibi geçmişi araştırmak da zevkli bir şeydir. Bazılarımız eski belgelere bakmaktan, eski tabloları görmekten, ve tümüyle bize ait olmayan bir dünyayı tanımaktan hoşlanır. Başka hiçbir etki yaratmamış olsa bile, bu kısa tanıtım kitabının en azından tarihsel geçmişin bazı

* İngilizce'deki 'man' sözcüğü hem 'erkek' hem de 'insan' anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, 'insan' hakkında söylenen her şeyin bu bağlamda yalnızca erkekleri kapsadığı düşünülebilir. (ç.n.)

parçalarından hoşlanmanızı sağladığını, Guilhem de Rodes, Lorenzo Valla, Leopold von Ranke, George Burdett ve Sojourner Truth ile tanışmaktan memnun olduğunuzu umarım.

Buradan hareketle, öne süreceğim ikinci sebep şudur: Tarihi düşünmemizi sağlayan bir araç olarak kullanmak. Tarih çalışmak demek, insanın kendi ortamından çıkıp farklı bir dünyayı araştırması demektir. Bunu yapmak, kendi hayatımız ve kendi bağlamımız hakkında daha büyük bir farkındalık yaratır. İnsanların geçmişte ne kadar farklı davranmış olduklarını görmek, *bizim* nasıl davrandığımız, niye bazı düşüncelere sahip olduğumuz, ve neleri sorgulamadan kabul ettiğimiz konusunda düşünme fırsatı sağlar. Tarihi incelemek kendimizi incelemektir; geçmiş yüzyıllara bakarak 'insan doğası' denilen bir özü çıkarmak için değil, tarih insanları ön plana çıkardığı için. Geçmişe gitmek yabancı bir ülkeye gitmek gibidir; orada da insanlar bazı şeyleri bizim gibi, bazı şeyleri ise farklı bir biçimde yaparlar, ama en çok bizi 'ev' dediğimiz yer hakkında düşündürürler.

Son olarak, öne süreceğim üçüncü sebep. Bu da ilk ikisiyle bağlantılı: Kendimize farklı bir gözle bakabilmek, bireysel insanlar olarak nasıl 'ortaya çıktığımız' konusunda bir şeyler öğrenmek, aynı zamanda farklı bir biçimde davranabileceğimiz olasılığını da fark etmek demektir. Bu da beni yeniden bu kitabın ilk bölümünde söz ettiğim noktaya getiriyor: Tarih bir tartışmadır ve tartışmalar *değişim* fırsatı yaratır. 'Yapılacak tek şey bu' veya 'bu hep böyle olmuştur' gibi dogmatik bir iddiayla karşılaştığımız zaman, tarih başımızı dik tutmamızı ve geçmişte *birçok* farklı şeyin yapılmış

olduğunu ve *birçok* farklı varoluş biçimlerinin bulunduğunu söyleyebilmemizi sağlar.

Bu kısa kitabı bitirmemiz gerek. Artık sizleri tanıştırdığıma göre (okur, bu tarih; tarih, bu da okur), dilerim tanışıklığınız devam eder.

Çok sevdiğim bir yazar, Tim O'Brien adında Amerikalı bir romancı var. Vietnam'da asker olarak bulunmuş ve romanlarında 'gerçek bir savaş öyküsü' yazmanın olanaklı olup olmadığı konusuyla boğuşuyor ve bunun ne anlama geleceğini araştırıyor. Gerçek bir savaş öyküsü sözünün içinde barındırdığı paradoksu benden çok daha iyi ifade eden biri. Bu yüzden son sözü ona verelim:

"Ama bu da doğru: Öyküler bizi kurtarabilir."

KAYNAKÇA

I. Bölüm

Douglas Adams, *Life, the Universe and Everything* (Londra, 1985).
Michael Clanchy, *From Memory to Written Record: England 1066-1307*, 2. baskı (Oxford, 1993).
Annette Pales-Gobilliard (yay. haz.), *L'Inquisiteur Geoffroy d'Ablis et les Cathares du Comté de Foix (1308-1309)* (Paris, 1984).

II. Bölüm

Jean Bodin, *Method for the Easy Comprehension of History* (New York, 1966).
M. H. Crawford ve C. R. Ligota (yay. haz.), *Ancient History and the Antiquarian: Essays in Memory of Arnaldo Momigliano* (Londra, 1995).
Antonia Gransden, *Historical Writing in England c.550 to the early sixteenth century*, 2. cilt (Londra, 1974).
Louis Green, 'Historical Interpretation in Fourteenth-Century Florentine Chronicles', *Journal of the History of Ideas 28* (1967).
Gerald A. Press, *The Development of the Idea of History in Antiquity* (New York, 1982).

Beatrice Reynolds, 'Shifting Currents in Historical Criticism', *Journal of the History of Ideas* 4 (1953).
Richard Southern, 'Aspects of the European Tradition of Historical Writing' I-IV, *Transactions of the Royal Historical Society*, 5. seri, 20-23 (1970-1973).
William of Malmesbury, *Chronicle of the Kings of England* (Londra, 1866).

III. Bölüm

Stefan Berger, Mark Donovan ve Kevin Passmore (yay. haz.), *Writing National Histories: Western Europe since 1800* (Londra 1999).
Peter Burke, *The Renaissance Sense of the Past* (Londra, 1969).
Edward Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi* (İstanbul, 1988).
David Hume, *İnsan Zihni Üzerine Bir Araştırma* (İstanbul, 1945).
G. G. Iggers ve J. Powel (yay. haz.), *Leopold von Ranke and the Shaping of the Historical Discipline* (Syracuse, NY, 1990).
Donald R. Kelley, *Foundations of Modern Historical Scholarship: Language, Law and History in the French Renaissance* (New York, 1970).
Stan A. E. Mendyk, *Speculum Britanniae; Regional Study, Antiquarianism and Science in Britain to 1700* (Toronto, 1989).
Arnaldo Momigliano, *Studies in Historiography* (Londra, 1966).
Peter Hans Reill, *The German Enlightenment and the Rise of Historicism* (Berkeley, 1975).
The Works of Voltaire; a contemporary version, çev. W. F. Fleming (New York, 1927).
Leopold von Ranke, *The Secret of World History: Selected Writ-*

ings on the Art and Science of History, yay. haz. R. Wines (New York, 1981).
Hayden White, *Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism* (Baltimore, 1978).

IV. Bölüm

Calendar of State Papers, Colonial Series 1574-1660, yay. haz.: W. Noel Sainsbury (Londra, 1860), cilt I.
Calendar of State Papers, Domestic Series, yay. haz.: John Bruce (Londra, 1858-93).
Great Yarmouth Assembly Book 1625-1642 [NRO, YC 19/6].
The Journal of John Winthrop 1630-1649, yay. haz.: R. S. Dunn, J. Savage ve L. Yeandle (Cambridge, MA, 1996).
Letter of George Burdett to Archbishop Laud, December 1635 [PRO, CO1/8/88].
The New England historical and genealogical register, 1847-1994, New England Historic Genealogical Society (Boston, 1996) CD-ROM koleksiyonu.
Richard Cust, 'Anti-Puritanism and Urban Politics: Charles I and Great Yarmouth', *Historical Journal 35, 1* (1992), 1-26.
Jacques Rancière, *The Names of History* (New York, 1993).
Roger Thompson, *Mobility and Migration: East Anglian Founders of New England 1629-1640* (Cambridge, MA, 1994)

Bu bölümde mevcut bütün kaynakları kullanmadım. Burdett hakkında, koloni döneminden kalma malzeme ile İngiltere'deki mahkemesine ilişkin ama burada yer darlığı nedeniyle değinemediğim çok daha fazla ayrıntılı bilgi var. Bir Cambridge mezunları listesinde de 1671 yılında İrlanda'da öldüğü belirtiliyor.

TARİH

JOHN H. ARNOLD

Türkçesi: SEVDA ÇALIŞKAN

BİR ORTAÇAĞ KATİLİNİN TANIKLIĞINDAN KÖLE OLARAK DOĞUP DA IRKLARIN EŞİTLİĞİ İÇİN VERİLEN ÖZGÜRLÜK MÜCADELESİNE BAYRAKTARLIK ETMİŞ ZENCİ BİR KADINA UZANAN BİR ANEKDOTLAR DERLEMESİ TARİH. TÜM BU FARKLI EVRELER ARASINDAKİ BAKIŞ, UKDE VE YORUM AYRITLARININ İZİNDE YOL ALAN İSE HERODOTOS'TAN HOBSBAWM'A VARAN BİR ENVANTER, TEORİ VE UYGULAMA YIĞINI. TARİHÇİLERİN KAVRAMLAŞTIRMALARINDAN YOLA ÇIKIP TARİH KAVRAMININ OLGUSALLIĞINA DÖNEN BU KILAVUZ, BİR GEÇMİŞ BİLİNCİ ÜZERİNDEN İNSANIN KENDİ HAKKINDAKİ FARKINDALIĞINI KURMAYA YÖNELİYOR.

Kültür Kitaplığı: 75; Tarih: 18

D